

November 2023

Onderzoek naar zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap

Eindrapport

November 2023

Onderzoek naar zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap

Eindrapport

Amber van der Graaf

Dr. Gerwin Evers

Veerle Bastiaanssen

Bauke van der Veldt

Dr. Matthias Ploeg

1 Inhoudsopgave

Managementsamenvatting	1
Achtergrond, doel en methodologie van het onderzoek	1
Zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap	2
Werking van zelfcensuur	3
Aanbevelingen	5
1 Introductie	7
1.1 Achtergrond en aanleiding	7
1.2 Doel van dit onderzoek	8
1.3 Leeswijzer	8
2 Onderzoeksaanpak	10
2.1 Onderzoeksteam, stuurgroep en klankbordgroep	10
2.2 Opzet van het onderzoek	10
3 Analyse kader zelfcensuur	13
3.1 Definitie academische zelfcensuur	13
3.2 Werking zelfcensuur	13
3.3 Bronnen van druk	15
3.4 Mechanismen	17
3.5 Vormen van zelfcensuur	17
3.6 Gevolgen	18
3.7 Versterkende of mitigerende achtergrondskenmerken	19
4 Context	21
5 Prevalentie van zelfcensuur in onderzoek	23
5.1 Gevoel van beperking in onderzoek	24
5.2 Van gevoel van beperking naar toepassen van zelfcensuur	27
5.3 Toepassing van zelfcensuur	28
6 Werking van zelfcensuur in onderzoek	31
6.1 Bronnen van druk	32
6.2 Mechanismen	34
6.3 Mogelijke gevolgen van zelfcensuur voor onderzoek	37
7 Prevalentie zelfcensuur in hoger onderwijs	39
7.1 Gevoel van beperking	40
7.2 Van ervaren druk naar toepassen zelfcensuur	44
7.3 Toepassing van zelfcensuur	45
8 Werking van zelfcensuur in hoger onderwijs	51

8.1	Bronnen van druk	52
8.2	Mechanismen	58
8.3	Mogelijke gevolgen van zelfcensuur voor hoger onderwijs	62
9	Huidige strategieën en maatregelen	66
9.1	Context: zelfcensuur binnen hoger onderwijs en wetenschappelijke instellingen	66
9.2	Gerelateerde maatregelen en strategieën	66
9.3	Inzichten uit het buitenland	69
10	Conclusies	72
10.1	Mate van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap	72
10.2	Oorzaken van zelfcensuur	74
10.3	Achtergrondkenmerken van invloed op zelfcensuur	74
10.4	Mogelijke gevolgen van zelfcensuur	75
10.5	Maatregelen rond zelfcensuur	76
11	Aanbevelingen	78
11.1	Versterken van de basis	78
11.2	Opvolgen van meldingen en incidenten	80

Bijlagen (zie hiervoor het separate bijlagenrapport)

Bijlage A	Koppeling tussen onderzoeksvragen en methoden	
Bijlage B	Verkenning en uitdieping kernbegrippen	
Bijlage C	Interviews	
Bijlage D	Enquêtes	
Bijlage E	Consultaties	

Managementsamenvatting

Achtergrond, doel en methodologie van het onderzoek

De aanleiding van dit onderzoek is de Motie Van der Woude (18 november 2021).¹ Het doel van dit onderzoek is om te verkennen in welke mate en op welke wijze academische zelfcensuur voorkomt in Nederlands hoger onderwijs en wetenschap, welke factoren hieraan bijdragen en welke maatregelen er genomen kunnen worden om zelfcensuur tegen te gaan.

Het onderzoek is - in opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) - uitgevoerd door onafhankelijk onderzoeksbureau Technopolis. Daarbij werd het ondersteund door een klankbordgroep, met vertegenwoordigers van partijen uit het hoger onderwijs en wetenschap², die feedback hebben geleverd op de onderzoeksaanpak en conceptrapportages.

Het onderzoek richt zich op de ontwikkelingen van de laatste vijf jaar. De overkoepelende insteek van dit onderzoek is de ervaring van de onderzoekers, docenten en studenten. Er is gekeken naar de manier waarop zij met zelfcensuur te maken hebben, waardoor dit komt, hoe dit zich uit en welke versterkende en mitigerende factoren invloed hebben. Het individu en hun beleving van zelfcensuur binnen hoger onderwijs en wetenschap staat daarmee centraal. Op basis van bronnenonderzoek en afstemming met de klankbordgroep is de volgende definitie gekozen voor academische zelfcensuur:

Definitie academische zelfcensuur: het aanpassen van gedrag en uitingen binnen onderwijs en onderzoek als reactie op (verwachte of ervaren) externe druk.

Op basis van bovenstaande definitie wordt onderscheid gemaakt tussen de volgende aspecten van de werking van zelfcensuur:

- **Bronnen van druk:** welke actor voert druk uit?
- **Mechanismen van druk:** waar is het individu bang voor?
- **Vormen van academische zelfcensuur:** wat doet het individu minder?
- **Gevolgen van academische zelfcensuur:** wat zijn de gevolgen van het toepassen van zelfcensuur?
- **Versterkende of mitigerende factoren:** welke factoren beïnvloeden de kans dat een individu te maken krijgt met bepaalde bronnen, mechanismen en vormen van zelfcensuur?

De bevindingen van dit onderzoek zijn gebaseerd op een representatieve enquête onder docenten en onderzoekers (538 keer ingevuld); een representatieve enquête onder studenten (841 keer ingevuld); interviews met onderzoekers, docenten, en studenten (37 afgenomen); een open consultatie voor individuele onderzoekers, docenten en studenten; een gesloten

¹ Motie van het lid Van der Woude c.s. over een onderzoek of zelfcensuur en beperking van diversiteit van perspectieven een rol spelen in wetenschap en hoger onderwijs
tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2021D44538&did=2021D44538

² Samenstelling klankbordgroep: Universiteiten van Nederland (UNL), Vereniging Hogescholen (VH), Vereniging van Lectoren (VvL), Promovendi Netwerk Nederland (PNN), Interstedelijk Studenten Overleg (ISO), Landelijke Netwerk Vrouwelijke Hoogleraren (LNVH), Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW), en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

consultatie voor hoger onderwijs- en onderzoeksinstituten en drie internationale casestudies (Zweden, Duitsland, Vlaanderen).

Zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap

Gevoelens van beperking in hoger onderwijs en wetenschap

Om zelfcensuur in kaart te brengen is eerst gekeken naar de mate waarin onderzoekers, docenten en studenten zich beperkt voelden in verschillende onderzoeks-, onderwijs en/of studieactiviteiten. Hieruit blijkt dat de ruime meerderheid van onderzoekers, docenten en studenten zich 'in geen enkele mate' of maximaal 'in beperkte mate' beperkt voelt om zich vrij te uiten. Echter, in elk van deze drie groepen bestaan aanzienlijke minderheden die zich wél beperkt voelen om zich vrij te uiten.

- **Onderzoekers:** afhankelijk van de onderzoeksactiviteit voelt 71% tot 87%³ van de onderzoekers zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt. Dit betekent dat afhankelijk van de onderzoeksactiviteit 13% tot 29% van de onderzoekers zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt voelt. Onderzoekers voelen zich het meest beperkt in hun externe publieke communicatieactiviteiten en in de selectie van samenwerkingspartners; respectievelijk 29% en 27% van alle onderzoekers voelen zich in deze activiteiten redelijk tot zeer sterk beperkt.
- **Docenten:** afhankelijk van de specifieke onderwijsactiviteit voelt 72% tot 86% van de docenten zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt. Dit betekent dat afhankelijk van de onderwijsactiviteit 14% tot 28% van de docenten zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt voelt. Docenten voelen zich het meest beperkt in uitingen in gesprekken met studenten (28% van alle docenten voelt zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt) en in het doceren van gevoelige onderwerpen (25%).
- **Studenten:** afhankelijk van de studieactiviteit voelt 66% tot 90% van de studenten zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt. Dit betekent dat afhankelijk van de studieactiviteit 10% tot 34% van de studenten zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt voelt. Hoewel ook onder studenten de meerderheid zich meestal niet beperkt voelt, zijn er meer gevoelens van beperking dan bij docenten en onderzoekers, wat mogelijk samenhangt met het feit dat zij nog in een levensfase en leerproces zitten waarbij ze nog zoekende zijn naar hoe zich te verhouden tot bepaalde ideeën en hoe zich te begeven in het (academisch) debat. Studenten ervaren de meeste beperking (redelijk tot zeer sterke mate) in uitingen in gesprekken met docenten (34% van alle studenten), in de keuze van studieopdrachten en stellingnamen (23%) en in uitingen in gesprekken met medestudenten (22%).

Toepassing van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap

Als wordt gekeken naar hoe vaak individuen daadwerkelijk zelfcensuur toepassen door hun gedrag binnen bepaalde onderzoeks- en onderwijsactiviteiten aan te passen uit angst voor negatieve gevolgen, blijkt dat de ruime meerderheid van onderzoekers, docenten en studenten geen zelfcensuur toe past. Echter, in elk van deze drie groepen bestaan ook hier aanzienlijke minderheden die wél zelfcensuur toepassen:

³ De range komt voort uit de verschillende vormen van beperking die zijn uitgevraagd. 71% van de onderzoekers ervaart in geen enkele mate of in beperkte mate beperking in externe publieke communicatie, in het toepassen van onderzoeksmethoden is dit 87%. De overige ervaring van beperkingen liggen tussen deze twee uitersten.

- **Onderzoekers:** afhankelijk van de onderzoeksactiviteit paste 74% tot 96% van de onderzoekers geen of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Dit betekent dat afhankelijk van de onderzoeksactiviteit 4% tot 26% van de onderzoekers in de afgelopen drie jaar ten minste meerdere keren zelfcensuur toepasten. Onderzoekers pasten het vaakst zelfcensuur toe op uitingen in gesprekken met directe collega's (25% van alle onderzoekers deed dit meerdere keren in de afgelopen drie jaar), uitingen in gesprekken met peers elders (20%), uitingen in gesprekken met leidinggevendenden (20%) en uitingen rond externe publieke communicatie (19%).
- **Docenten:** afhankelijk van de onderwijsactiviteit paste 78% tot 88% van de docenten geen of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Dit betekent dat afhankelijk van de onderwijsactiviteit 12% tot 22% van de docenten in de afgelopen drie jaar ten minste meerdere keren zelfcensuur toepasten. Docenten pasten het vaakst zelfcensuur toe op uitingen in gesprekken met studenten (21% van alle docenten deed dit meerdere keren in de afgelopen drie jaar), tijdens het doceren (16%) en in gesprekken met mededocenten (16%).
- **Studenten:** afhankelijk van de studieactiviteit paste 67% tot 93% van de studenten geen of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Dit betekent dat afhankelijk van de studieactiviteit 7% tot 33% van de studenten in de afgelopen drie jaar ten minste meerdere keren zelfcensuur toepasten. Hoewel ook onder studenten de meerderheid geen zelfcensuur toepast, ligt de toepassing van zelfcensuur onder studenten hoger dan onder docenten en onderzoekers. Dit hangt mogelijk samen met het feit dat zij in een levensfase en leerproces zitten waarbij ze nog zoekende zijn naar hoe zich te verhouden tot bepaalde ideeën en hoe zich te begeven in het (academisch) debat. De meest voorkomende gevallen van zelfcensuur onder studenten zijn het aanpassen van uitingen richting medestudenten (33% van alle studenten deed dit meerdere keren in de afgelopen drie jaar) en uitingen richting docenten (23%).

Werking van zelfcensuur

Bronnen en mechanismen

De belangrijkste oorzaken van zelfcensuur zijn aan de hand van de bronnen van druk (actor die druk uitoefent) en mechanismen (negatieve gevolgen waar individuen voor vrezen mochten ze zich niet censureren) in kaart gebracht:

- **Bronnen van druk:** de belangrijkste bronnen van druk voor onderzoekers zijn de politiek, de media en organisatiebeleid en bestuur; voor docenten zijn dat studenten, organisatiebeleid en bestuur; voor studenten: het algemeen publiek, de media, de politiek en medestudenten.
- **Mechanismen:** onderzoekers, docenten en studenten vrezen voor vergelijkbare gevolgen zoals negatieve imagovorming, sociale uitsluiting, verminderde loopbaankansen en, in het geval van onderzoekers, voor verminderde financieringskansen.
- **Samenhang tussen bronnen en mechanismen:** er bestaat een zekere samenhang tussen de bronnen en mechanismen. Een negatief imago kan bijvoorbeeld leiden tot sociale uitsluiting en/of verminderde loopbaankansen.

Verder laat dit onderzoek zien dat de oorzaken van zelfcensuur samenhangen met bredere ontwikkelingen zoals polarisering van het maatschappelijke debat en de politisering van maatschappelijke onderwerpen. Kwesties zoals migratiebeleid, de klimaattransitie,

genderidentiteit, het slavernijverleden of gezondheidskwesties worden steeds vaker verbonden aan politieke ideologieën en kleur.

Achtergrondskenmerken van invloed op zelfcensuur

Uit een analyse van de achtergrondskenmerken die samenhangen met de mate waarin beperking wordt ervaren en zelfcensuur wordt toegepast, kwamen de volgen achtergrondskenmerken naar voren:

- **Disciplinaire achtergrond:** onderzoekers, docenten en studenten in de disciplines Recht, Gezondheidszorg, Discipline Overschrijdende vakgebieden en, in zekere mate, Economie ervaren meer beperking, bronnen van druk en mechanismen en passen vaker zelfcensuur toe. Mogelijke verklaringen hiervoor aangedragen door geïnterviewden zijn dat deze disciplines vaak gekenmerkt worden door het feit dat ze dichter bij maatschappelijke vraagstukken staan, dat discussies over ideeën en theorieën een belangrijkere rol spelen in het onderzoek of onderwijs en meer hiërarchische omgangsvormen en bovengemiddelde prestatiedruk kennen. Hoewel dit mogelijke verklaringen zijn, heeft dit onderzoek tegelijkertijd niet vast kunnen stellen waarom dit effect niet optreedt bij disciplines die (deels) gekenmerkt worden door vergelijkbare karakteristieken.
- **Internationale achtergrond:** Niet-Nederlandstalige onderzoekers en docenten ervaren meer beperking, bronnen van druk en mechanismen en passen vaker zelfcensuur toe. Mogelijk spelen bekendheid met de Nederlandse culturele omgangsvormen, de taalbarrière en een grotere afhankelijkheid van de werkomgeving voor professionele en sociale ontplooiing een rol.
- **Type instelling:** onderzoekers, docenten en studenten uit hogescholen ervaren in een aantal activiteiten minder druk of beperking dan onderzoekers, docenten en studenten bij universiteiten. Een mogelijke verklaring hangt samen met de kleinere klassen en werkgroepen binnen hogescholen in vergelijking met universiteiten, waardoor onderlinge relaties mogelijk sterker zijn. Iemand heeft dan mogelijk minder snel dan bij universiteiten het gevoel afgerekend te worden op onhandige opmerkingen, sterke stellingen of vragen.

Mogelijke gevolgen van zelfcensuur

Om de mogelijke gevolgen van zelfcensuur te verkennen werden respondenten gevraagd over de mate waarin ze zelfcensuur als bedreiging zagen voor de diversiteit van perspectieven in hoger onderwijs of onderzoek, voor de kwaliteit van onderzoek, of voor de kwaliteit van hoger onderwijs. Substantiële aandelen respondenten verwachten dat zelfcensuur een redelijke tot redelijke sterke invloed zal hebben op de voorgenoemde aspecten; 47% van onderzoekers, 52% van docenten en 54% van studenten geven aan zelfcensuur in redelijk tot zeer sterke mate als een bedreiging te zien voor het verlies van diverse perspectieven. Ook geven substantiële groepen onderzoekers, docenten en studenten aan zelfcensuur als bedreiging te zien voor de kwaliteit van onderzoek en hoger onderwijs; 41% van onderzoekers, 41% van docenten en 43% van studenten geven aan in redelijke tot zeer sterke mate te vrezen voor dit mogelijke gevolg van zelfcensuur.

Het verlies van diverse perspectieven is een potentieel gevolg van zelfcensuur wat kan leiden tot een verslechtering van de kwaliteit van hoger onderwijs en wetenschap. Geïnterviewden geven aan dat als er minder diverse perspectieven aanwezig zijn in collegezalen of onderwijsgroepen, de mogelijkheden voor kritisch, inhoudelijke discussies en de aanscherping van ideeën en theorieën ook minder worden. De vermindering van diverse perspectieven is

een gevolg van zelfcensuur maar kan zelfcensuur ook verder aanwakkeren als individuen niet het gevoel hebben dat er ruimte is voor hun meningen.

Gesprekspartners geven aan dat in principe alles bespreekbaar zou moeten zijn in een academische omgeving, zolang de academische methode gehanteerd is en correcte omgangsvormen gehanteerd worden zoals stellingen of argumenten niet op de persoon te spelen. Hierin is voor studenten wat meer ruimte, gezien zij nog in een leerproces zitten. Specifiek voor de verschillende groepen komen de volgende mogelijke gevolgen naar voren:

- **Onderzoekers** geven aan dat het doen van onderzoek minder leuk en interessant wordt en dat onderzoek aan kwaliteit zal verliezen wanneer de ruimte voor een inhoudelijke, kritische en wetenschappelijke discussie beperkt wordt. Daarnaast kunnen onderzoekers zich door zelfcensuur onttrekken aan het publieke debat, waarbij de vrees bestaat dat dit de kloof tussen wetenschap en de samenleving kan vergroten.
- **Docenten** worden voorzichtiger in de manier waarop ze lesgeven. Docenten kunnen voorzichter gaan overwegen óf en zo wel, hoe ze een gevoelig onderwerp behandelen, of ervoor kiezen om bepaalde onderwerpen te mijden. Dit komt vaak omdat de onderwerpen, binnen de context van het vak, niet als essentieel worden gezien en daarmee mogelijk lastige situaties vermeden kunnen worden. Docenten kunnen ook voorzichtiger worden in hun woordkeuze en formuleringen tijdens het onderwijzen.
- **Studenten** zijn kunnen minder geneigd zijn om deel te nemen aan discussies binnen hun studies. Dit soort gedrag kan de indruk binnen collegezalen sterken dat iedereen dezelfde mening heeft, waardoor studenten nog minder geneigd zijn om hun ideeën te delen en te discussiëren – de zogeheten “spiral of silence”. Dit soort gedrag ondermijnt de kwaliteit van het onderwijs, aldus geïnterviewden.

Aanbevelingen

Zelfcensuur is nog niet een thema waarop instellingen specifieke activiteiten richten. Wel ondernemen de instellingen diverse activiteiten op thema's die raakvlak hebben met zelfcensuur, zoals academische vrijheid, wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid en sociale veiligheid. De aanbevelingen uit dit onderzoek vormen een aanvulling op de bestaande maatregelen op bovenstaande thema's. De in dit rapport besproken aanbevelingen zijn verdeeld in twee hoofdlijnen en staan hier samengevat:

- **Versterken van de academische basis om zo zelfcensuur te voorkomen:** onderzoekers, docenten en studenten zouden baat hebben bij meer duidelijkheid betreffende de mogelijkheden en begrenzingen van het academische debat. Voor studenten zou dit bereikt kunnen worden door extra aandacht te schenken aan debatvaardigheden in curricula en voor docenten middels meer ondersteuning in het begeleiden van debatten tijdens lessen en colleges. Verder zouden docenten en onderzoekers baat kunnen hebben aan kaders die de rechten en plichten die aan hun functie verbonden zijn verduidelijken. Instellingen kunnen daarnaast hun (bestaande) communicatiehulpmiddelen vindbaarder maken en kunnen kennis uitwisselen over nuttige hulpmiddelen voor onderzoekers rond externe publieke communicatie. Daarnaast zouden de (werking van) bestaande meldpunten en (klachten)procedures beter onder de aandacht gebracht kunnen worden en zouden de stappen binnen dit soort processen duidelijker kunnen worden gemaakt voor de individuele onderzoeker of docent. Ook zouden per discipline de gevoelige onderwerpen in kaart gebracht kunnen worden, om vervolgens ervaringen uit te wisselen over hoe deze onderwerpen didactisch benaderd kunnen worden.

- **Opvolging van incidenten van intimidatie en geweld om ervoor te zorgen dat deze niet tot toekomstige zelfcensuur leiden:** naast het bieden van nazorg voor direct betrokkenen en hun omgeving, is het uitspreken van publieke steun door bestuurders en beleidsmakers voor het wetenschappelijke proces van belang om betrokken onderzoeker(s) en ook de bredere academische gemeenschap de verzekering te geven dat ze er niet alleen voor staan. Daarnaast kan monitoring zicht geven op hoe zelfcensuur zich ontwikkelt en het mogelijk maken gerichte maatregelen te treffen.

1 Introductie

1.1 Achtergrond en aanleiding

De aanleiding van dit onderzoek is de Motie Van der Woude, die in 2021 is ingediend in de Tweede Kamer.⁴ De motie verzoekt de regering om te onderzoeken of 'zelfcensuur en beperking van diversiteit van perspectieven in de wetenschap en het hoger onderwijs een rol spelen, met daarbij ook aandacht voor de toenemende bedreiging, intimidatie en haatreacties naar wetenschappers en onvrije gevoelens van studenten, en met aanbevelingen te komen hoe het vrije woord van studenten en veiligheid van wetenschappers binnen wetenschappelijke waarheidsvinding te allen tijde beschermd dienen te worden'.

De Motie Van der Woude bouwt voort op de Motie Straus-Duisenberg waarin de regering werd gevraagd om de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) advies te vragen rondom zelfcensuur en de mogelijkheid dat er in Nederland sprake is van een beperking van diversiteit aan perspectieven in de wetenschap.⁵ De Motie Straus-Duisenberg is niet uitgevoerd, omdat toenmalig minister Bussemaker van mening was dat een debat over de vraag of er voldoende ruimte is voor het vrije woord binnen de wetenschappelijke waarheidsvinding vanuit de wetenschap zelf zou moeten komen.⁶

Als reactie op de Motie Straus-Duisenberg heeft de KNAW in 2018 op eigen initiatief een briefadvies uitgebracht aan de Tweede Kamer over de vrijheid van wetenschapsbeoefening in Nederland.⁷ De conclusie van het advies was dat er op dat moment geen signalen waren dat er in de wetenschap structureel sprake is van zelfcensuur en beperking van diversiteit van perspectieven, maar dat het wel belangrijk is om alert te blijven om de vrijheid van wetenschapsbeoefening te kunnen waarborgen.

Sinds 2018 is er veel veranderd, zowel in het academische landschap als in de politiek en de samenleving eromheen. Discussies over academische vrijheid krijgen brede media-aandacht.⁸ Onderzoekers, en specifiek vrouwelijke onderzoekers, krijgen naar aanleiding van mediaoptredens te maken met allerlei vormen van haatcampagnes, intimidatie en bedreigingen.⁹ Onderzoek van ScienceGuide liet zien dat meer dan de helft van de bevroegden onderzoekers het publieke debat wel eens mijdt, ook wanneer ze zelf geen directe intimidatie of bedreigingen hebben meegemaakt.¹⁰ Volgens (journalistieke)

⁴ Motie van het lid Van der Woude c.s. over een onderzoek of zelfcensuur en beperking van diversiteit van perspectieven een rol spelen in wetenschap en hoger onderwijs
tweedekamer.nl/kamerstukken/moties/detail?id=2021D44538&did=2021D44538

⁵ Motie van de leden Straus en Duisenberg over advies van de KNAW over zelfcensuur en beperking van diversiteit van perspectieven in de wetenschap: tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2017Z01579&did=2017D03296

⁶ Handelingen Tweede Kamer 2016-2017, 48-4 Hoger onderwijs 2 februari 2017

⁷ KNAW (2018). Vrijheid van wetenschapsbeoefening in Nederland: knaaw.nl/publicaties/vrijheid-van-wetenschapsbeoefening-nederland

⁸ Zie bijvoorbeeld: nrc.nl/nieuws/2023/02/24/ongemak-aan-de-uva-waar-eindigt-debat-en-begint-belediging-2-a4158028; parool.nl/amsterdam/academische-vrijheid-op-de-uva-kun-je-in-de-collegezaal-nog-wel-alles-zeggen-be009d77/; nrc.nl/nieuws/2023/03/01/verwijten-aan-het-adres-van-non-binair-en-hoorden-homoseksuelen-vroeger-ook-a4158390; volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-universiteit-utrecht-schendt-academische-vrijheid-met-boycot-van-shell-b9938fc2/

⁹ Zie bijvoorbeeld: bionieuws.nl/article/995014/hoe-omgaan-met-bedreigingen-en-intimidatie-vpro.nl/argos/lees/onderwerpen/artikelen/2021/de-wetenschapper-onder-vuur.html; nos.nl/nieuwsuur/artikel/2379731-universiteiten-treden-op-tegen-shitstorm-aan-haat-richting-wetenschappers

¹⁰ scienceguide.nl/2021/07/wetenschappers-zwichten-voor-intimidatie/

onderzoeken is sprake van zelfcensuur door de beïnvloeding van het Nederlandse hogere onderwijs en de wetenschap door andere landen.¹¹ Uit de Staat van het Onderwijs, een jaarlijks onderzoek door de Inspectie van het Onderwijs, blijkt dat de mate van vrijheid die studenten ervaren om hun mening te uiten binnen de opleiding en de instelling afneemt (86% in 2021, 70% in 2022).¹²

Al het bovenstaande is aanleiding om onderzoek te doen naar de rol van zelfcensuur en de beperking van diversiteit van perspectieven in de wetenschap en het hoger onderwijs.

1.2 Doel van dit onderzoek

Het doel van dit onderzoek is om te verkennen in welke mate en op welke wijzen academische zelfcensuur (hierna te noemen 'zelfcensuur') voorkomt in Nederlands hoger onderwijs en wetenschap, welke factoren hieraan bijdragen en welke maatregelen er genomen kunnen worden om zelfcensuur tegen te gaan.

Het onderzoek heeft als doel om kennis te verzamelen en inzicht te vergaren voor de onderstaande onderwerpen:

- De oorzaken, vormen en gevolgen van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap.
- Een verkenning naar de prevalentie van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap.
- De versterkende en mitigerende factoren rond zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap.
- Mitigerende maatregelen en aanbevelingen om zelfcensuur tegen te gaan.

Deze onderwerpen zijn doorontwikkeld naar een reeks specifieke onderzoeksvragen (zie bijlage A). Hierbij wordt expliciet aandacht besteed aan de toenemende bedreiging en intimidatie waar onderzoekers mee te maken hebben. Het onderzoek richt zich op de ontwikkelingen van de laatste vijf jaar, maar waar nodig worden de ontwikkelingen in hun verdere historische context geplaatst.

De overkoepelende insteek van dit onderzoek is de ervaring van onderzoekers, docenten en studenten. Er wordt gekeken naar hoe deze drie groepen beperkingen ervaren in hun onderzoeks- en onderwijsactiviteiten, de manier waarop zij met zelfcensuur te maken hebben, waardoor dit komt, hoe dit zich uit en welke versterkende en mitigerende factoren invloed hebben. Het individu en hun beleving van zelfcensuur binnen de voorgenoemde sectoren staat daarmee centraal.

1.3 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 worden de onderzoeksvragen en de methodologie toegelicht. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 het analysekader gepresenteerd, waarin de benadering van dit onderzoek wordt afgebakend en toegelicht. Dit analysekader biedt het fundament voor de aanpak van de dataverzameling en de inrichting van de dataverzamelingsactiviteiten.

Hoofdstuk 4 schetst een beeld van de context waarin dit onderzoek heeft plaatsgevonden. Uit de verkennende onderzoekactiviteiten komt een aantal observaties naar voren die belangrijk

¹¹ O.a. Clingendael (2020) China's Invloed op onderwijs in Nederland. Te raadplegen via: <https://www.clingendael.org/publication/chinas-invloed-op-onderwijs-nederland>. Zie daarnaast: <https://nos.nl/artikel/2369293-confucius-instituut-culturele-uitwisselingsbrug-of-china-s-propagandamissie>

¹² Brief aan de kamer over de voortgang motie Van der Woude c.s. in juni 2022

zijn voor de context van een onderzoek naar zelfcensuur en het plaatsen van de bevindingen die in de daaropvolgende hoofdstukken gepresenteerd worden.

Hoofdstuk 5 richt zich op de beantwoording van de fundamentele vraag hoe prevalent zelfcensuur in onderzoek is en waarop deze zelfcensuur wordt toegepast. Hoofdstuk 6 kijkt naar de bronnen van zelfcensuur, de werking van zelfcensuur en de gevolgen daarvan binnen wetenschappelijk en praktijkgericht onderzoek. In beide hoofdstukken wordt rekening gehouden met factoren (achtergrondskenmerken) die eventueel invloed kunnen hebben op zelfcensuur.

Vervolgens wordt er in hoofdstuk 7 gekeken naar de prevalentie en toepassing van zelfcensuur binnen het hoger onderwijs. Hoofdstuk 8 gaat dieper in op de werking van zelfcensuur in hoger onderwijs door naar bronnen, mechanismen en de gevolgen van zelfcensuur te kijken.

Hoofdstuk 9 inventariseert bestaande maatregelen in binnen- en buitenland om academische zelfcensuur tegen te gaan. Hoofdstuk 10 presenteert de conclusies van dit onderzoek en geeft hiermee antwoord op de onderzoeksvragen. Tot slot worden in hoofdstuk 11 aanbevelingen gedaan voor het tegengaan van academische zelfcensuur.

Naast dit rapport is een management samenvatting opgesteld. Ook staan in de bijlagen methodologische onderbouwing, resultaten uit de voorbereidende dataverzameling, dataverzamelingstools en responses omschreven; de bijlagen zijn in een apart document gezet.

2 Onderzoeksaanpak

2.1 Onderzoeksteam, stuurgroep en klankbordgroep

Bij de totstandkoming van dit onderzoeksproject zijn verschillende partijen betrokken:

- **Onderzoeksbureau Technopolis:** via een aanbestedingsprocedure heeft het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) de uitvoering van dit onderzoek uitbesteed aan onderzoeksbureau Technopolis B.V. Technopolis is gespecialiseerd in beleidsstudies en -evaluaties op het gebied van wetenschaps-, technologie- en innovatiebeleid. Het projectteam van Technopolis is belast met de coördinatie, uitvoering en rapportage van het onderzoek en de afstemming met diverse stakeholders.
- **Stuurgroep van het ministerie van OCW:** het opdrachtgeverschap van het ministerie van OCW is georganiseerd via een stuurgroep waarin medewerkers uit de directies Onderwijs en Wetenschapsbeleid (OWB) en Hoger Onderwijs en Studiefinanciering (HO&S) vertegenwoordigd zijn. De stuurgroep was met name bij de start en het einde van het onderzoeksproces betrokken om de afbakening te concretiseren en om feedback te leveren op de conceptrapporten.
- **Klankbordgroep met sectorvertegenwoordigers:** naast de stuurgroep is ook een klankbordgroep met vertegenwoordigers van negen partijen uit het hoger onderwijs en onderzoeksveld betrokken geweest bij de begeleiding van dit onderzoek.¹³ Aan het begin en eind van de onderzoeksperiode is de klankbordgroep gevraagd om te reflecteren en te reageren op de onderzoeksaanpak en de conceptrapportages. Daarnaast heeft een deel van de klankbordgroepleden deelgenomen aan een workshop gericht op het ontwikkelen van aanbevelingen.¹⁴

2.2 Opzet van het onderzoek

In de beginfase van het onderzoek is op basis van verkennende interviews, literatuurstudie en een media-inventarisatie een definitief analysekader en onderzoeksontwerp vastgesteld. Het onderzoeksontwerp is gericht op de beantwoording van de diverse onderzoeksvragen van dit onderzoek. Een overzicht van deze onderzoeksvragen en de hierbij horende onderzoeksmethoden zijn opgenomen in bijlage A.

Hieronder volgt een beknopt overzicht van de ingezette onderzoeksmethoden.

Enquêtes: voor dit onderzoek zijn enquêtes uitgevoerd onder enerzijds onderzoekers en docenten en anderzijds studenten. Het doel van de twee enquêtes is om een zo representatief mogelijk beeld te krijgen van de prevalentie van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap. De resultaten van de enquête zijn gewogen op basis van achtergrondkenmerken, om er voor te zorgen dat de resultaten zo representatief mogelijk zijn voor de gehele populatie van onderzoekers, docenten en studenten. In bijlage D is de

¹³ In de klankbordgroep zaten vertegenwoordigers van: Universiteiten van Nederland (UNL), de Vereniging Hogescholen (VH), Vereniging van Lectoren (VvL), Promovendi Netwerk Nederland (PNN), Interstedelijk Studenten Overleg (ISO), Landelijke Vereniging Vrouwelijke Hoogleraren (LNVH), Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW), en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). [NB zie ook opmerking over DJA in eerdere mail en managementsamenvatting]

¹⁴ Klankbordgroepleden die niet aanwezig konden zijn bij de workshop zijn uitgenodigd voor afzonderlijke gesprekken en om hun inbreng schriftelijk te delen met het onderzoeksteam.

methodologische verantwoording van de enquête, waarin ook deze weging verder wordt toegelicht, opgenomen.

- **Enquête onder docenten en onderzoekers:** uitgevoerd door Technopolis in de periode 8 juni 2023 tot 24 juli 2023 onder een gerandomiseerde steekproef van onderzoekers. 538 onderzoekers hebben de enquête volledig afgerond (response 10%). De analyses over zelfcensuur in de onderzoekstaken zijn te vinden in de hoofdstukken 5 en 6. De analyses over zelfcensuur in de onderwijstaken zijn te vinden in hoofdstuk 7 en 8.
- **Enquête onder studenten:** uitgezet door I&O research in de periode 8 juni 2023 tot 22 juni 2023 onder haar eigen representatieve studentenpanel. 841 studenten hebben de enquête volledig afgerond (response 39%). De analyses zijn terug te vinden in de hoofdstukken 7 en 8.

Interviews: voor dit onderzoek zijn 37 interviews gehouden met personen met verschillende functies: onderzoekers en docenten (21), studenten (6), personen werkzaam op instellingsniveau (6) en experts op het gebied van zelfcensuur (4). De interviewkandidaten zijn gevonden via de verkennende activiteiten tijdens de beginfase van dit onderzoek en via de enquêtes waarin respondenten hun beschikbaarheid voor een interview konden opgeven. Bij het selecteren van interviewkandidaten is er vervolgens gezorgd dat sprake is van een spreiding in disciplines, ervaringsniveaus, studiefases, gender en de mate waarin iemand wel of niet te maken heeft gehad met zelfcensuur. In bijlage C staat verdere informatie over de aanpak voor de interviews.

Consultaties: voor dit onderzoek zijn twee consultaties uitgevoerd met als doel om zowel individuen werkzaam binnen hoger onderwijs en wetenschap als instellingen de gelegenheid te bieden om hun ervaringen met of indrukken ten aanzien van academische zelfcensuur te delen. Beide consultaties staan in bijlage E beschreven.

- **Open consultatie:** via een onlineformulier konden onderzoekers, docenten en studenten anoniem hun input leveren. Deze consultatie liep van 23 juni 2023 tot 1 augustus 2023 en is via LinkedIn-advertenties (gericht op studenten en medewerkers van universiteiten en hogescholen) onder hun aandacht gebracht. Ook hebben een aantal klankbordgroep leden geholpen met de verspreiding van de open consultatie onder hun leden en achterban: Interstedelijk Studenten Overleg (ISO), de Vereniging van Lectoren (VvL) en Promovendi Netwerk Nederland (PNN). Op het moment van sluiting waren er in totaal 75 reacties, waarvan 53 compleet afgerond.
- **Gesloten consultatie:** via een Word-template met consultatievragen, verspreid via Universiteiten van Nederland (UNL), de Vereniging Hogescholen (VH), de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen (KNAW) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), zijn hoger onderwijs en onderzoeksinstituten in de mogelijkheid gesteld om hun ervaringen met (beleid ten aanzien van) zelfcensuur met het onderzoeksteam te delen. Instellingen zijn uitgenodigd om de consultatie te verspreiden onder medewerkers die zicht hebben op incidenten of beleid ten aanzien van zelfcensuur en daaraan gerelateerde thema's. Zo zijn bijvoorbeeld bestuurders, leden van wetenschappelijke integriteitscommissies en medewerkers betrokken bij sociale veiligheid of kennisveiligheid genoemd in de consultatie uitnodiging als mogelijk relevante invullers van de consultatie. De uiteindelijke keuze is aan de instellingen zelf overgelaten. Deze consultatie is gedurende de zomer van 2023 uitgevoerd en is eind september gesloten; zes instellingen hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid om de gesloten consultatie in te vullen.

Internationale casestudies: via casestudies in Zweden, Duitsland en België (Vlaanderen) wordt inzicht gegeven in hoe de nationale discussies over zelfcensuur in andere landen verlopen en welke maatregelen tegen zelfcensuur daar getroffen worden. De selectie van landen is gemaakt op basis van verkennende informatie, deskresearch naar de mate waarin discussies rondom zelfcensuur en academische vrijheid lijken te spelen en de vergelijkbaarheid met het Nederlandse systeem van hoger onderwijs en onderzoek. Experts van zusterkantoren van Technopolis Nederland, die bekend zijn met de nationale contexten in Zweden en Duitsland, hebben de internationale casussen uitgevoerd; Technopolis Nederland voert regelmatig onderzoek uit in Vlaanderen en heeft de Vlaamse case ontwikkeld. De inzichten uit deze internationale casussen zijn meegenomen in de inventarisatie van maatregelen in hoofdstuk 9.

Verder is het belangrijk om te onthouden dat dit een verkennend onderzoek is en dat er geen **nulmeting** of basis voor vergelijking is met voorgaande jaren. De analyse in dit onderzoek is gebaseerd op verzamelde informatie over de huidige situatie; een oordeel over of zelfcensuur in hoger onderwijs en onderzoek is toegenomen of afgenomen kan dus niet of moeilijk worden gegeven.

3 Analysekader zelfcensuur

3.1 Definitie academische zelfcensuur

Aan de hand van het literatuuronderzoek, de verkennende interviews en inhoudelijke besprekingen met de klankbordgroep is de volgende definitie voor **academische zelfcensuur** vastgesteld. Academische zelfcensuur dekt zelfcensuur dat plaats vindt binnen wetenschappelijk en praktijkgericht onderzoek, evenals wetenschappelijk hoger onderwijs en hoger beroepsonderwijs. Voor het proces en de achterliggende overwegingen om te komen tot deze definitie wordt verwezen naar de bijlage B1. De uitkomsten van deze verkennende activiteiten en de totstandkoming van de onderstaande definitie staat in bijlage B omschreven.

Academische zelfcensuur: het aanpassen van gedrag en uitingen binnen hoger onderwijs en onderzoek als reactie op (verwachte of ervaren) externe druk.

3.2 Werking zelfcensuur

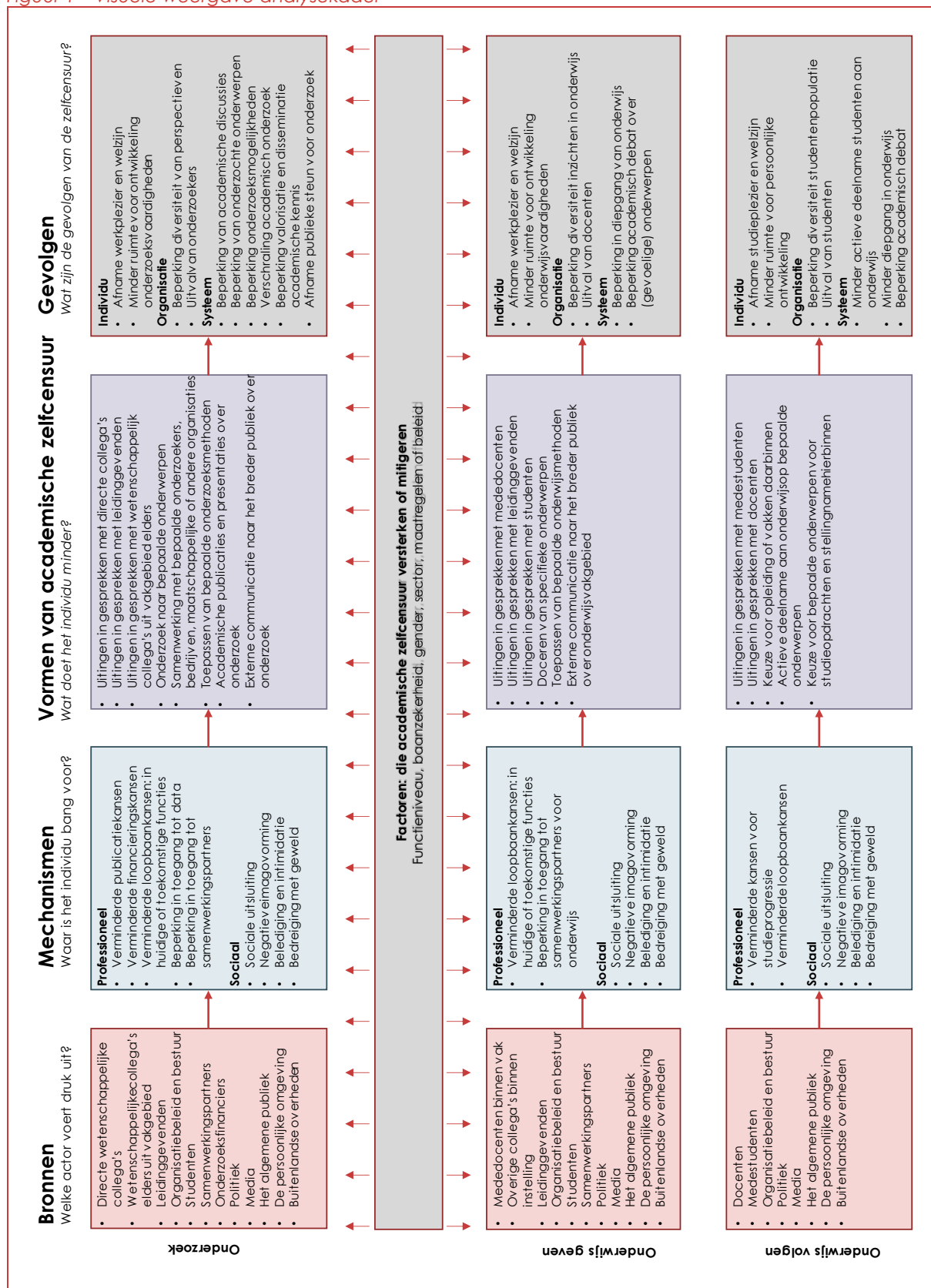
Op basis van bovenstaande definitie worden de volgende componenten in de werking van zelfcensuur onderscheiden:

- **Bronnen van druk:** welke actor voert druk uit?
- **Mechanismen van druk:** waar is het individu bang voor?
- **Vormen van academische zelfcensuur:** wat doet het individu minder?
- **De gevolgen van academische zelfcensuur:** wat zijn de gevolgen van het toepassen van zelfcensuur?
- **Versterkende of mitigerende factoren (achtergrondskenmerk)¹⁵:** welke achtergrondskenmerken beïnvloeden de kans dat een individu te maken krijgt met bepaalde bronnen, mechanismen en vormen van zelfcensuur?

Het onderstaande analysekader (Figuur 1) brengt deze verschillende componenten samen en in de volgende paragrafen worden deze componenten verder toegelicht.

¹⁵ Waar de onderzoeksvragen voor dit onderzoek vragen naar de rol van verschillende "factoren" laten onze eerste bevindingen zien dat vooral individuele achtergrondskenmerken relevant lijken te zijn in een verkenning van zelfcensuur.

Figuur 1 Visuele weergave analysekader

Technopolis (2023)

3.3 Bronnen van druk

Aan de hand van literatuuronderzoek en verkennende interviews is een aantal mogelijke bronnen van zelfcensuur in kaart gebracht. De mogelijke bronnen van druk die kunnen leiden tot academische zelfcensuur zijn:

- **Onderzoekers en docenten:** wordt onderscheiden in een aantal subcategorieën:
 - Directe wetenschappelijke collega's (binnen de instelling)
 - Wetenschappelijke collega's of peers uit het bredere vakgebied (buiten of buiten de instelling)
 - Mededocenten binnen een vakgebied
- **Leidinggevenden:** leidinggevenden kunnen bewust of onbewust hun professionele of persoonlijke voorkeuren voor bepaalde onderwerpen of methodes uitstralen. Daardoor kan een onderzoeker of docent ook een impliciete druk ervaren om diens activiteiten aan te passen. In onderzoek en in onderwijs kan sprake zijn van afhankelijkheidsrelaties tussen bijvoorbeeld meer junior en meer senior collega's en deze kunnen invloed hebben op de activiteiten van onderzoekers. Vanwege de afhankelijkheidsrelaties die mogelijk ontstaan wordt de categorie leidinggevenden als aparte mogelijke bron van academische zelfcensuur aangemerkt.
- **Organisatiebeleid en bestuur:** de strategie van een organisatie en het beleid van een organisatie kunnen druk uitoefenen op onderzoekers of docenten en anderzijds, druk ook helpen verlichten. De strategische prioriteiten of het imago van een instelling kunnen bijvoorbeeld druk uitoefenen op de onderzoeksrichting die een onderzoeker kiest of de uitkomsten die een onderzoeker denkt te mogen delen. Beleid op kennisveiligheid kan bijvoorbeeld een positieve of negatieve invloed hebben op onderzoeks- en onderwijsactiviteiten doordat niet met sommige onderzoekers samen kan worden gewerkt. Ook kan kennisveiligheid juist voor bescherming van onderzoekers bij Nederlandse instellingen zorgen, wat soms beperkingen oplevert voor de onderzoeksactiviteiten van de betreffende onderzoeker en ertoe kan leiden dat de onderzoeker censuur bij zichzelf oplegt. Verschillende soorten organisatiebeleid kunnen invloed hebben op de mate van druk die een onderzoeker of docent ervaart in hun onderzoek en onderwijsactiviteiten en de ervaren druk kan tot zelfcensuur leiden. Naast beleid worden in deze categorie ook het handelen van management- en bestuursmedewerkers meegenomen. Het handelen van management en bestuur en de steun die zij bieden aan onderzoekers en docenten kan zelfcensuur tegenwerken. Anderzijds kan een gebrek aan steun bijdragen aan zelfcensuur.
- **Studenten:** studenten vormen één van de groepen waarbij de mate van academische zelfcensuur wordt onderzocht binnen dit onderzoek. Studenten kunnen een bron van druk zijn voor elkaar, voor docenten, en door middel van protesten ook voor onderzoekers.
- **Samenwerkingspartners:** organisaties uit de maatschappij of het bedrijfsleven kunnen een bron van druk vormen op onderwijs- of onderzoeksactiviteiten. Bijvoorbeeld in onderzoek waar onderzoekers met maatschappelijke organisaties of bedrijven samenwerken, kan het voorkomen dat negatieve uitkomsten over een specifiek werkgebied niet op prijs worden gesteld door samenwerkingspartners. Dit kan vervolgens verdere samenwerking of toegang tot data belemmeren. Samenwerkingspartners kunnen op die manier ook druk uitoefenen op een onderzoeker.

- **Private financiers van onderzoek:** onderzoeksfinanciers zoals bedrijven en maatschappelijke organisaties die specifieke onderzoeken financieren kunnen druk leggen op onderzoekers door verwachtingen te uiten of voorwaarden te stellen aan specifieke soorten onderzoeksactiviteiten of -uitkomsten. Bijvoorbeeld, de noodzaak om impact van onderzoek vooraf te kunnen duiden in onderzoekaanvragen (dus voor een onderzoek überhaupt loopt) bij onderzoekfinanciers, kan een vorm van druk opleggen. Bedrijven kunnen verwachtingen hebben van positieve of nuttige uitkomsten en kunnen op die manier impliciete druk leggen op een onderzoeker. Publieke onderzoeksfinanciering valt buiten de scope van dit onderzoek.
- **Politiek:** vanuit de politiek kan er druk worden uitgeoefend op onderzoekers en onderzoeksprojecten. Zo kan het zijn dat politici druk uitoefenen op onderzoeksrichtingen en -uitkomsten zodat de gekozen beleidsrichtingen niet worden ondermijnt. Ook worden er in de politiek uitspraken gedaan over onderzoek en onderwijs en in sommige gevallen ook direct over (individuele) onderzoekers, wat bij kan dragen aan gevoelens van druk onder individuele onderzoekers en de wetenschap in bredere zin.
- **Media:** de media spelen als communicatiekanaal voor maatschappij en politiek een rol in de door onderzoekers, docenten en studenten ervaren druk. Daarbij worden er in de media ook bewuste keuzes gemaakt over wat en hoe er breed gecommuniceerd wordt over onderzoekers, onderzoeken en onderzoeksresultaten. Daarnaast spelen individuen in de sector, zoals journalisten en commentatoren, een rol in de dynamiek van hoe de media een bron van druk kan zijn. Zo kunnen door de media de genuanceerde uitkomsten van onderzoek uit hun verband worden getrokken of worden genuanceerde, complexe conclusies ongenuanceerd beschreven op tv, in kranten of in andere media. Onderzoekers kunnen op deze manier druk ervaren vanuit de media omdat ze zich bewust zijn van het feit dat hun onderzoek op een misleidende manier gebruikt kan worden.
- **Het algemene publiek:** deze categorie omvat zowel het publiek als geheel alsook individuele burgers die, bijvoorbeeld door middel van negatieve (online) reacties of beledigingen, directe druk uitoefenen op een onderzoeker en zijn onderzoek. Specifieke groepen uit het publiek kunnen zich (via sociale media onder andere) directer uiten richting een individuele onderzoeker of docent dan vroeger. Daarnaast kunnen sociale groepen zich sneller mobiliseren via sociale media om actie te ondernemen. Verder kunnen groepen uit het publiek middels negatieve reacties (die soms escaleren naar intimidatie of zelfs bedreiging) druk uitoefenen op een onderzoeker. Sociale media, als echokamer voor het publiek (voor zowel het algemene publiek als groepen met extremere meningen rond gevoelige onderwerpen en onderzoeken), vormt daarmee ook een onderdeel van deze bron van druk en kan bijdragen aan academische zelfcensuur.
- **De persoonlijke omgeving:** onderzoekers, docenten en studenten kunnen druk ervaren in hun werk of studie via hun persoonlijke omgeving. Familieleden en vrienden met sterke overtuigingen, die negatief tegenover bepaalde onderzoeksuitkomsten of lesmateriaal staan kunnen een bron van druk vormen en bijdragen aan academische zelfcensuur.
- **Buitenlandse overheden:** buitenlandse overheden, zoals de Chinese of Russische overheid, oefenen indirect druk uit op de wetenschap in Nederland. Er kan druk liggen vanuit een buitenlandse overheid om toegang te krijgen tot technische onderzoeksuitkomsten en hun toepassing, of een onderzoeker kan toegang willen tot partners of databestanden uit landen met overheden wiens relatie met de

Nederlandse overheid gevoelig ligt. Onderzoekers uit Nederland kunnen bijvoorbeeld hun onderzoeksuitkomsten aanpassen om de verhouding met buitenlandse overheid goed te houden zodat er nog mag worden gewerkt in of met onderzoekers uit dat land.¹⁶

3.4 Mechanismen

Mechanismen van druk draaien om de manier waarop druk wordt uitgeoefend op onderzoekers, docenten en studenten waardoor zij hun onderzoeksactiviteiten of onderwijsactiviteiten aanpassen. Hoe wordt de druk (verwacht of gerealiseerd) uitgevoerd? Of eenvoudiger geformuleerd: voor welke negatieve gevolgen vreest de onderzoeker, docent of student?

Op basis van de bevindingen uit de beginfase van dit onderzoek is tot de volgende lijst van mechanismen gekomen. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen professionele en sociale mechanismen. De eerste categorie mechanismen richt zich op de directe aspecten waar een onderzoeker, docent of student bang voor kan zijn. De tweede categorie mechanismen richt zich meer op de bredere, negatieve gevolgen die een individu kan ervaren in het werk, de studie en de privésfeer:

Professionele mechanismen

- Verminderde publicatiekansen
- Verminderde financieringskansen
- Verminderde loopbaankansen in huidige of toekomstige functies
- Beperking in toegang tot samenwerkingspartners
- Verminderde kansen voor studieprogressie

Sociale mechanismen

- Sociale uitsluiting: in zowel persoonlijke (buiten de werksfeer) als in professionele (binnen de werksfeer) zin
- Negatieve imagovorming
- Belediging en intimidatie
- Bedreiging met geweld

Verschillende mechanismen kunnen tegelijk een rol spelen en hun werking hebben op academische zelfcensuur. Ook kunnen de verschillende mechanismen elkaar versterken.

3.5 Vormen van zelfcensuur

Vormen van academische zelfcensuur zijn de gedragsveranderingen die plaatsvinden. Deze gedragsveranderingen zijn net anders in de context van onderzoek, het geven van onderwijs en het krijgen van onderwijs. Op basis van de literatuurstudie, media-inventarisatie en eerste interviews is tot de onderstaande uitingen van academische zelfcensuur gekomen. Er wordt daarbij gekeken naar wat een individu minder of niet meer doet binnen zijn of haar onderzoek, en/of het geven van of volgen van onderwijs. De onderstaande tabel geeft een overzicht van verschillende vormen van zelfcensuur die voor kunnen komen bij de uitvoer van onderzoek, het geven van onderwijs en het volgen van onderwijs.

¹⁶ Clingendael Netherlands Institute of International Relations (2020) China's invloed op onderwijs in Nederland: een verkenning

Tabel 1 Verschillende vormen van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap

In de context van onderzoek gaat het om het niet of minder doen van:	In de context van onderwijs geven gaat het om het niet of minder doen van:	In de context van onderwijs volgen gaat het om het niet of minder doen van:
• Uitingen in gesprekken met directe collega's • Uitingen in gesprekken met leidinggevend • Uitingen in gesprekken met wetenschappelijke collega's uit vakgebied elders • Onderzoek naar bepaalde onderwerpen • Samenwerking met bepaalde onderzoekers, bedrijven, maatschappelijke of andere organisaties • Toepassen van bepaalde onderzoeksmethoden • Academische publicaties en presentaties over onderzoek • Externe communicatie naar het breder publiek over onderzoek	• Uitingen in gesprekken met collega's • Uitingen in gesprekken met leidinggevend • Uitingen in gesprekken met studenten • Doceren van specifieke onderwerpen: via curriculum ontwerp of in de praktijk, voor de klas • Toepassen van bepaalde onderwijsmethoden: zoals lessen filmen of discussies in de klas minder nadruk geven. • Externe communicatie naar het breder publiek over onderwijsvakgebied	• Uitingen in gesprekken met medestudenten • Uitingen in gesprekken met docenten • Keuze voor opleiding of vakken daarbinnen • Actieve deelname aan onderwijs op bepaalde onderwerpen • Onderwerpskeuze voor studieopdrachten en stellingname hierbinnen op bepaalde onderwerpen

Technopolis (2023)

3.6 Gevolgen

Het toepassen van zelfcensuur kan impact hebben op de individuele onderzoeker, docent of student, maar ook op de instelling, de wetenschap in bredere zin en het hoger onderwijs- en onderzoekssysteem.

Bevindingen uit de interviews, literatuurstudie en media-inventarisatie wijzen naar een reeks gevolgen van zelfcensuur voor de onderzoekssector (onderzoekers), het voeren van onderwijs (docenten) en het volgen van onderwijs (studenten). In onderstaande tabel staan de belangrijkste mogelijke gevolgen van zelfcensuur op individueel, organisatie- en systeemniveau. Individuele gevolgen kunnen elkaar versterken en hebben invloed op de organisatie. De samenloop van effecten op individuen en organisaties beïnvloedt op zijn beurt het systeemniveau.

De beperking van diversiteit van perspectieven wordt specifiek genoemd in de motie die de aanleiding vormt voor dit onderzoek. Naar aanleiding van de verkennende interviews en literatuurstudie constateren we dat de beperking in diversiteit van perspectieven met name een mogelijk gevolg van zelfcensuur is. Daarnaast stelde het onderzoeksteam met de klankbordgroep vast dat het in kaart brengen van een (mogelijk) gebrek aan diversiteit van perspectieven in hoger onderwijs en wetenschap vanuit methodologisch perspectief niet mogelijk is binnen de strekking van dit onderzoek (dit onderwerp zou een apart, omvangrijk onderzoek vragen om volledige en correct te verkennen). Om deze redenen richt dit onderzoek zich op een verkenning van zelfcensuur en het effect daarvan op een beperking van diverse perspectieven in hoger onderwijs en wetenschap.

Uit tabel 2 komt naar voren dat de mogelijke gevolgen van zelfcensuur op organisatieniveau vergelijkbaar zijn, terwijl dit minder het geval is op individueel- en systeemniveau. Verder dient te worden vermeld dat sommige gevolgen elkaar beïnvloeden. Zo kan bijvoorbeeld de uitval van bepaalde docenten of onderzoekers leiden tot minder diverse perspectieven in

onderzoek doordat bepaalde mensen die het wél binnen een organisatie weten te redden daar blijven. Er kan sprake zijn van een cyclus van verschraling, waar mensen die minder bij de organisatie of afdelingscultuur passen een organisatie weer verlaten en waarbij diegenen die binnen de bestaande cultuur passen blijven. De verschillende gevolgen van zelfcensuur zijn meegenomen in het analysekader van dit onderzoek en zijn gedurende het onderzoek verder verkend en aangevuld.

Tabel 2 Voorlopig overzicht gevolgen academische zelfcensuur

Gebieden van gevolgen	Individuele gevolgen	Organisatie gevolgen	Systeemgevolgen: onderwijs en onderzoek
Onderzoek	- Negatief invloed op werkplezier en welzijn - Minder ruimte voor ontwikkeling onderzoeksvaardigheden	- Beperking van diversiteit van perspectieven - Uitval van onderzoekers	- Beperking discussies in de academie - Beperking onderzochte onderwerpen - Beperking onderzoeksmogelijkheden - Verschraling van onderzoek - Beperkte valorisatie en disseminatie academische kennis - Uitval van onderzoekers en vermagering onderzoekspoel - Afname publieke steun voor onderzoek
Onderwijs geven	- Negatief invloed op werkplezier en welzijn - Minder ruimte voor ontwikkeling onderwijsvaardigheden	- Beperking van diversiteit van perspectieven - Uitval van docenten	- Minder bespreking actuele casuïstiek - Minder diepgang van de lesstof - Beperking academisch debat over (gevoelige) onderwerpen
Onderwijs volgen	- Negatief invloed op studieplezier en welzijn - Minder ruimte voor persoonlijke ontwikkeling	- Beperking van diversiteit van perspectieven - Uitval van studenten	- Minder actieve deelname studenten aan onderwijs - Minder diepgang in onderwijs - Beperking academisch debat

Technopolis (2023)

3.7 Versterkende of mitigerende achtergrondkenmerken

Dit analysekader is gericht op achtergrondkenmerken die een versterkend of mitigerend effect hebben op academische zelfcensuur in hoger onderwijs en onderzoek. De onderzoeksvragen voor deze studie vragen naar mitigerende en verklarende factoren voor zelfcensuur. Omdat zelfcensuur een beleving van een individu is en aan de hand van ons voor onderzoek, richt dit onderzoek zich op de rol van achtergrondkenmerken in prevalentie en de werking van zelfcensuur. Onder mitigerende en versterkende factoren wordt verstaan de achtergrondkenmerken die invloed hebben op de mate waarin een onderzoeker, docent of student te maken krijgen met bepaalde bronnen van druk, mechanismen, vormen en gevolgen van zelfcensuur. In dit onderzoek kijken we specifiek naar de onderstaande achtergrondkenmerken:

- **Voor onderzoekers en docenten:** discipline, gender en type instelling (universiteit, hogeschool of onderzoeksinstelling), functieniveau, niet-Nederlandstalige achtergrond en type arbeidscontract.
- **Voor studenten:** discipline, gender en type instelling (universiteit of hogeschool) en studiefase

Hiernaast zijn er nog andere achtergrondskenmerken die mogelijk een invloed hebben, zoals o.a. homogeniteit van de omgeving en persoonlijke overtuigingen. Deze zijn om methodologische redenen niet direct uitgevraagd in de enquête, maar zijn waar relevant in interviews wel aan bod gekomen. Daarnaast is in hoofdstuk 9 aanvullend gekeken naar welke mogelijke maatregelen en beleid de effecten van academische zelfcensuur kunnen mitigeren.

4 Context

In dit hoofdstuk wordt een aantal observaties gepresenteerd die relevant zijn voor de contextualisering van de bevindingen in de volgende hoofdstukken. Deze observaties raken niet direct de onderzoeksvragen binnen dit onderzoek, maar zijn van belang voor de verkenning van de prevalentie en werking van zelfcensuur.

- **De wetenschap en het hoger onderwijs kunnen niet los gezien worden van de discussies en ontwikkelingen in de samenleving.** Discussies en kwesties die onderwerp zijn van maatschappelijk debat en waarvan we afgelopen jaren hebben gezien dat er veel verschillende meningen over zijn en waarover discussies hoog op kunnen lopen, hebben hun weerslag op de academische werkomgeving. De discussies worden ook in de collegezaal gevoerd, zowel tijdens de colleges als daaromheen. De verharding die in deze discussies plaatsvindt in de maatschappij, vindt ook plaats in de academische sector. In de interviews, uitgevoerd voor dit onderzoek, wordt aangegeven dat sociale media, en in zekere mate de algemene media, daar ook een versterkende rol in spelen.
- **Er zijn gradaties van zelfcensuur.** Aan de uiterste kant van het spectrum gaat het om censuur waarbij er expliciet door andere partijen wordt uitgesproken en uitgedragen dat uitspraken, onderzoeken of bepaalde handelingen niet wenselijk zijn. Aan de andere kant van het spectrum zit zelfcensuur dat voortkomt uit beleefdheid, respect of sociaal wenselijk gedrag. Het gaat bijvoorbeeld om de beslissing om je op dat moment niet uit te spreken om een ander niet te beledigen, de formulering van een uitspraak iets te nuanceren, of niet vanuit emoties te spreken. Dit onderzoek richt zich niet op de uitersten van dit spectrum maar juist op het gebied ertussen. In de loop van het onderzoek is geconstateerd dat veel van de respondenten met dezelfde vragen worstelen: 'Is zelfcensuur altijd erg of negatief?' en 'waar ligt de grens tussen sociaal wenselijk gedrag en zelfcensuur?'. Om het onderzoek af te bakenen voor gesprekspartners hebben wij aangegeven dat voor dit onderzoek zelfcensuur begint wanneer een individu ongewenst of tegen zijn zin in onderzoek of onderwijsactiviteiten heeft aangepast als gevolg van ervaren druk.
- **Onderzoekers bevinden zich in een kruisvuur van verschillende spanningsvelden.** Onderzoekers worden steeds meer geacht om samen te werken met het bedrijfsleven. Dit om toegang tot het onderzoeksobject te krijgen of omdat het bedrijfsleven in veel gevallen optreedt als (mede)financier van het onderzoek. Dit wordt versterkt door verschillende financieringsinstrumenten die nadruk leggen op maatschappelijk relevant onderzoek en eisen stellen, zoals private cofinanciering of deelname van private organisaties in onderzoeksconsortia.
- **Terughoudendheid bij sommige personen om mee te werken aan dit onderzoek.** Er zijn personen benaderd die uit de media-analyse naar voren zijn gekomen die met een specifiek incident van zelfcensuur te maken hebben gehad. Van deze personen is uiteindelijk maar met één persoon een gesprek gevoerd, omdat de anderen of niet reageerden of aangaven niet open te staan voor een interview. Eén van de onderzoekers die in de media is gekomen doordat zij bedreigd werd, gaf aan dat de bedreiging en de media-aandacht erna al veel tijd en energie hebben gekost en dat zij dit niet opnieuw wilde oprakelen. Het is mogelijk dat dit ook voor de andere personen geldt die niet mee wilden werken. Niettemin hebben we via de kanalen van de open consultatie en enquête voldoende mensen met vergelijkbare ervaringen gesproken. Daardoor hebben we het perspectief van onderzoekers die betrokken waren bij incidenten met media-aandacht wel kunnen meenemen in dit onderzoek. Verder zijn

gesprekspartners voor interviews geworven via de enquêtes (waar onderzoekers, docenten en studenten aan konden geven of zij open stonden voor een verdiepend interview). Via de enquêtes ontvingen we een aantal opmerkingen van onderzoekers die aangaven niet mee te willen werken met het onderzoek, omdat ze vreesden dat de uitkomsten voor politieke doeleinden zouden worden ingezet.

- **Studenten verkeren in een andere levensfase dan onderzoekers en docenten:** studenten bevinden zich nog steeds in een onderwijsfase, wat twee belangrijke implicaties heeft voor hun antwoorden in dit onderzoek. Ten eerste doen studenten in deze fase minder onderzoek wat het publiek bereikt en zijn ze actiever in het volgen van onderwijs en zijn afhankelijk van docenten voor goede beoordelingen van hun onderwijsprestaties. Ten tweede bevinden studenten zich in een ontwikkelingsfase terwijl onderzoekers en docenten deze fase al hebben doorlopen. Studenten leren hoe ze informatie kunnen verzamelen, analyseren en bespreken, hoe ze zich verhouden tot anderen om hen heen, zoals hun medestudenten, docenten en de samenleving als geheel. Dit dient in acht te worden genomen in de verkenning van zelfcensuur en de werking van zelfcensuur onder studenten.

Methodologische toelichting op hoofdstukken 5 t/m 8

De kwantitatieve resultaten in de hoofdstukken 5 tot en met 8 zijn gebaseerd op de enquête onder onderzoekers en docenten en de enquête onder studenten. In deze enquêtes is expliciet gevraagd naar ervaren druk, mechanismen en zelfcensuur 'op gevoelige onderwerpen', dit om te voorkomen dat andere oorzaken (bijvoorbeeld algemene onzekerheid van een persoon) een rol spelen. Hier volgt een korte toelichting op de beschrijvende analyse die in iedere paragraaf wordt gepresenteerd en de overige ondersteunende analyses die in bijlage D2 zijn opgenomen:

- **Beschrijvende analyse:** de beschrijvende analyse geeft een totaalbeeld van de populatie over de vraag in hoeverre bepaalde 'ervaren druk', 'toepassing van zelfcensuur', 'bronnen van druk', en 'mechanismen' voorkomen.
- **Versterkende en mitigerende achtergrondkenmerken:** de uitsplitsing van de afhankelijke variabelen per achtergrondkenmerk geeft een beeld van de gemiddelden verschillen tussen de groepen (bijvoorbeeld onderzoekers met vast contract t.o.v. onderzoekers met een tijdelijk contract).
- **Regressieanalyse:** de verschillen in gemiddelden op basis van de uitsplitsing per achtergrondkenmerk kunnen echter ook deels worden verklaard door andere onderliggende verschillen tussen de twee groepen. Een regressieanalyse controleert voor deze effecten en isoleert daarmee effecten die specifiek toe te schrijven zijn aan een specifiek achtergrondkenmerk. De grootste groep binnen een kenmerkencategorie vervult de rol van referentiegroep wetende gender(man), discipline (natuurwetenschappen), contract (vast), instelling (universiteit), functieniveau (senior) en nationaliteit (Nederlands).

Bovenstaande analyses zijn gewogen op basis van de achtergrondkenmerken om ervoor te zorgen dat de gepresenteerde resultaten op hoofdlijnen representatief zijn voor de totale populatie van onderzoekers en docenten en de studentenpopulatie. De enige variabele waarop niet gewogen is of een onderzoeker werkzaam is in het hbo, waardoor de nadruk nog ligt op onderzoekers, docenten en studenten werkzaam aan de universiteit. In de bijlage is een methodologische toelichting opgenomen die verder inzicht geeft in de aanpak en analyses van de enquêtes.

5 Prevalentie van zelfcensuur in onderzoek

In een vogelvlucht

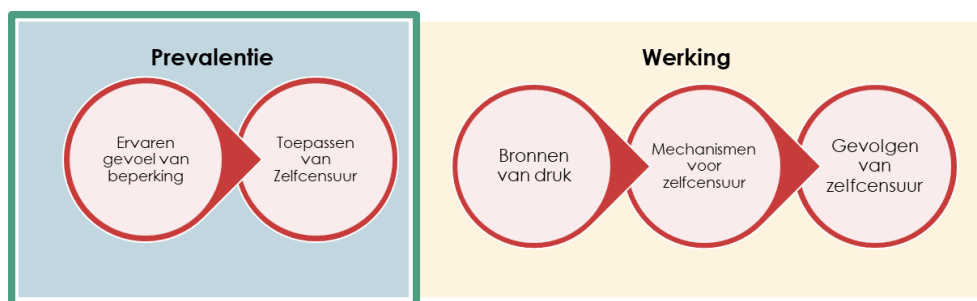
Gevoel van beperking in onderzoek:

- De overgrote meerderheid (71% tot 87% afhankelijk van de onderzoeksactiviteit) van alle onderzoekers voelt zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt in haar onderzoeksactiviteiten op gevoelige onderwerpen.
- Tegelijkertijd is er een substantiële minderheid van onderzoekers van 13-29% die zich in redelijke, sterke of zeer sterke mate beperkt voelt in onderzoeksactiviteiten op gevoelige onderwerpen. Onderzoekers voelen zich het meest beperkt in hun externe publieke communicatieactiviteiten en in de selectie van samenwerkingspartners; respectievelijk 29% en 27% van alle respondenten voelen zich in deze activiteiten redelijk tot zeer sterk beperkt.
- De discipline is een belangrijke factor. Disciplines waar bovengemiddeld veel beperking wordt ervaren zijn: Recht, Discipline Overstijgend, Techniek, Economie en Gezondheidszorg.

Toepassing van zelfcensuur in het onderzoek:

- De meerderheid van onderzoekers past geen zelfcensuur toe. Afhankelijk van de onderzoeksactiviteit paste 74% tot 96% van de onderzoekers geen of één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe.
- Tegelijkertijd is er een substantiële minderheid van onderzoekers van 4-25% die meerdere keren in de afgelopen jaren zelfcensuur toepaste. Onderzoekers pasten het vaakst zelfcensuur toe op uitingen in gesprekken met directe collega's (25% meerdere keren in de afgelopen drie jaar), uitingen in gesprekken met peers elders (20%), uitingen in gesprekken met leidinggevendenden (20%) en uitingen rond externe publieke communicatie (19%).
- Belangrijke achtergrondskennmerken hier zijn de discipline waarbinnen een onderzoeker werkzaam is en of de onderzoeker niet-Nederlandstalig is. Onderzoekers uit Discipline Overstijgende vakgebieden en het Recht passen vaker zelfcensuur toe.

Dit hoofdstuk presenteert de bevindingen over de prevalentie van academische zelfcensuur in wetenschappelijk onderzoek. De gevoelens van beperking die onderzoekers ervaren en het toepassen van zelfcensuur worden afzonderlijk behandeld. Eerst wordt gekeken naar de mate waarin onderzoekers **zich beperkt voelen** in bepaalde onderzoeksactiviteiten. Vervolgens wordt gekeken naar de mate waarin onderzoekers ook **daadwerkelijk zelfcensuur toepassen**.

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de enquête onder onderzoekers en docenten en de enquête onder studenten. Op basis van deze enquêtes wordt inzicht gegeven in de gehele groep aan onderzoekers. De enquête responses op dit onderwerp zijn

uitgesplitst naar achtergrondkenmerk (zie bijlage D.2.1) en vervolgens is een regressieanalyse gevoerd. De regressieanalyse inzicht in welke van deze achtergrondkenmerken een statistisch significante invloed hebben (zie bijlage D.2.3). Aan de hand van de gevoerde interviews en de open consultatie worden waar mogelijk de geobserveerde trends en resultaten geïllustreerd en verklaard.

5.1 Gevoel van beperking in onderzoek

5.1.1 Prevalentie gevoel van beperking

De overgrote meerderheid (71% tot 87%)¹⁷ van de geënquêteerde onderzoekers voelt zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt in haar onderzoeksactiviteiten op gevoelige onderwerpen. Tegelijkertijd is er een substantiële minderheid van onderzoekers van 13-29% die zich in redelijke, sterke of zeer sterke mate beperkt voelt in onderzoeksactiviteiten op gevoelige onderwerpen. Figuur 2 geeft, op basis van de enquête, een totaalbeeld van de mate waarin onderzoekers zich beperkt voelen in de uitvoering van verschillende onderzoeksactiviteiten.

Deze groep onderzoekers voelt zich het minst beperkt in het toepassen van onderzoeksmethoden (13% voelt zich in redelijk tot sterke mate beperkt) en in academische publicaties en presentaties (17%). Daarentegen voelden ze zich het meest beperkt in hun **externe publieke communicatieactiviteiten** en in de **selectie van samenwerkingspartners**; respectievelijk voelt 29% en 27% van respondenten zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt in deze activiteiten.

Uit de gevoerde interviews blijkt dat onderzoekers zich er erg van bewust zijn dat deelname aan het publieke debat via sociale media negatieve reacties met zich mee kan brengen. Sommige onderzoekers gaven aan dit zelf meegemaakt te hebben, anderen gaven aan dit bij (directe) collega's gezien te hebben. Deze negatieve reacties, ook in de vorm van (online) bedreigingen, hebben een afschrikwekkend effect en sommige onderzoekers geven aan daarom ook minder over hun onderzoek te communiceren op sociale media.

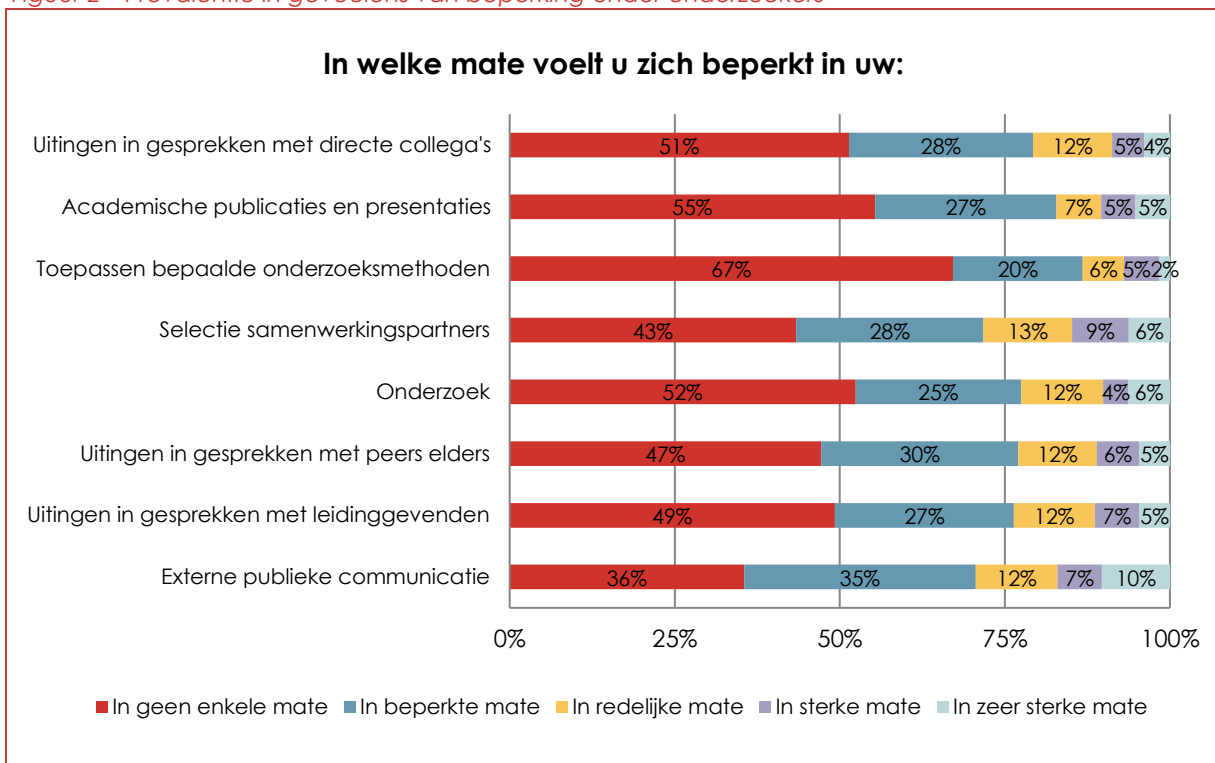
Onderzoekers geven daarbij ook aan dat ze zich er erg van bewust zijn dat deelname aan programma's op de radio en tv een bepaalde framing met zich meebrengt, die vaak sensationeel is ingestoken. Diverse onderzoekers hebben hiervan voorbeelden uit hun eigen ervaring of directe omgeving gegeven. Zo is er weinig ruimte om onderzoeksresultaten in detail te bespreken en worden er vaak vragen gesteld die buiten het bereik van het onderzoek liggen. Onderzoekers gaven aan zich daar niet altijd voor te willen laten gebruiken. Daar komt bij dat radio- en tv-optredens ook voor reacties op sociale media zorgen, ook in de vorm van haatreacties en bedreigingen. Wederom halen onderzoekers zowel voorbeelden uit eigen situaties aan, als situaties waar collega's of andere onderzoekers mee te maken hebben gehad. Dit suggereert dat de ervaren beperking en de angst niet alleen voortkomt uit eerdere eigen ervaringen, maar ook verhalen of ervaringen van directe collega's en andere onderzoekers.

Met betrekking tot de ervaren beperking rondom samenwerkingspartners wordt in de interviews gerefereerd aan samenwerkingen met het bedrijfsleven die gevoelig liggen, zoals samenwerking met de farmaceutische of de fossiele industrie. Daarnaast is er meerdere keren gerefereerd aan samenwerkingen met China en hoe voorzichtig onderzoekers daarmee om

¹⁷ De range komt voort uit de verschillende vormen van beperking die zijn uitgevraagd. 71% van de onderzoekers ervaart in geen enkele mate of in beperkte mate beperking in externe publieke communicatie, in het toepassen van onderzoeksmethoden is dit 87%. De overige ervaring van beperkingen liggen tussen deze twee uitersten.

moeten gaan, waar zowel vanuit de politiek¹⁸ als de universiteiten¹⁹ de afgelopen tijd aandacht voor is geweest.

Figuur 2 Prevalentie in gevoelens van beperking onder onderzoekers

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

5.1.2 Samenhang tussen gevoel van beperking en achtergrondkenmerken

Naast het bovenstaande algehele beeld van de mate waarin gevoelens van beperking voorkomen, is er via een regressieanalyse gekeken of deze gevoelens samenhangen met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder worden achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de gevoelens van beperking toegelicht. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.1 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.3 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond is een sterk verklarende factor voor de mate waarin onderzoekers zich beperkt voelen. Onderzoekers in de discipline **Recht** voelen zich het meest beperkt ten opzichte van de andere disciplines ten aanzien van alle gevraagde onderzoeksactiviteiten. Onderzoekers uit de discipline **Gezondheidszorg** en onderzoekers uit **Discipline Overstijgend** vakgebieden, ervaren hogere mate van beperking bij specifiek selectie van

¹⁸ O.a. <https://www.telegraaf.nl/nieuws/1456281239/dijkgraaf-samenwerken-met-chinese-universiteiten-mogelijk-risico>

¹⁹ Zie bijvoorbeeld: <https://www.scienceguide.nl/2022/04/alleen-meldplicht-bij-samenwerkingen-met-china-gaat-kennisveiligheid-mogelijk-maken/>;
<https://www.advalvas.vu.nl/nieuws/chinese-beurspromovendi-een-risico-dat-laait-het-kabinet-onderzoeken>

samenwerkingspartners (respectievelijk voelen 24% en 18% zich in sterke of zeer sterke mate beperkt), in gesprekken met leidinggevendenden (in beiden disciplines voelt 20% zich in sterke of zeer sterke mate beperkt) en in externe publieke communicatie (respectievelijk voelen 20% en 22% zich in sterke of zeer sterke mate beperkt).

Een volledig sluitende verklaring van waarom onderzoekers uit de disciplines Recht, Gezondheidszorg en Discipline Overstijgende gebieden eruit springen, kan niet worden gegeven. Wel zijn verschillende aanknopingspunten gevonden die mogelijke redenen bieden voor waarom deze disciplines samenhangen met hogere gevoelens van beperking onder onderzoekers. Zo kwam uit interviews naar voren dat Recht een normatieve wetenschap is wat zicht richt op het verschil tussen wat is en wat zou moeten zijn. Binnen deze discipline is er **veel aandacht voor actuele en (ethisch) complexe juridische kwesties**, die ook onderwerp zijn van discussies in de samenleving en waar de standpunten over verschillen. Het is een discipline die bij uitstek bezig is met voorzichtige verbale en geschreven formuleringen en communicatie, waarbij het innemen van standpunten een belangrijk onderdeel van het vakgebied is. Geïnterviewden geven aan dat de discipline Recht door sommige onderzoekers wordt gezien als middel om een betere wereld te creëren. Ideologie speelt daardoor ook een belangrijke rol binnen deze discipline, want voor wie moet een betere wereld gecreëerd worden en op welke manier?

Ten aanzien van de discipline Gezondheidszorg werd door geïnterviewden aangedragen dat **corona en de manier waarop de discipline onder een vergrootglas heeft gelegen** in deze periode, een mogelijke factor is waardoor meer druk wordt ervaren. Daarnaast werd als mogelijke verklaring genoemd dat de discipline relatief hiërarchisch is en dat de prestatiedruk relatief hoog ligt, wat mogelijk kan bijdragen aan het hogere gevoel van beperking.

Voor Discipline Overstijgende onderzoekers liggen mogelijke verklaringen in de verschillen tussen disciplines waar de onderzoekers mee te maken hebben. Onderzoekers die in Discipline Overstijgend vakgebieden werken hebben immers te maken **met mores en conventies uit meerdere vakgebieden** tegelijkertijd, waar zij zich toe moeten verhouden.

Onderzoekers uit andere disciplines ervaren in specifieke activiteiten meer druk. Onderzoekers uit diverse disciplines rapporteren hogere gevoelens van beperking bij het **uitvoeren van onderzoek** over gevoelige onderwerpen in vergelijking met onderzoekers werkzaam in de natuurwetenschappen. Het gaat om de disciplines Techniek (14% voelt zich in sterke of zeer sterke mate beperkt), Economie (13% voelt zich in sterke of zeer sterke mate beperkt), Gedrag & Maatschappij (5% voelt zich in sterke of zeer sterke mate beperkt) en Discipline Overstijgend onderzoek (14% voelt zich in sterke of zeer sterke mate beperkt).

Daarnaast zien we ook dat onderzoekers in de disciplines Economie en Discipline Overstijgend vooral veel beperking ervaren in **externe publieke communicatie**; respectievelijk ervaren 14% en 23% van onderzoekers uit deze discipline in sterke tot zeer sterke mate een gevoel van beperking. Onderzoekers uit de disciplines Techniek en Discipline Overstijgend laten hogere gevoelens van beperking zien in academische publicaties en presentaties. Dit lijkt, gezien de antwoorden op de open vragen in de enquête, samen te hangen met de mate waarin de discipline (of aspecten van de discipline) onderdeel van maatschappelijk debat is geweest in de afgelopen jaren.

Type instelling

Onderzoekers werkzaam voor **hogescholen** ervaren in vergelijking met onderzoekers werkzaam bij universiteiten minder druk in externe publieke communicatie en in gesprekken met peers elders (10% van onderzoekers bij hogescholen ervaart sterke tot zeer sterke druk vergeleken bij 17% van onderzoekers bij universiteiten). Geïnterviewde onderzoekers geven

geen eenduidig beeld van waarom dit het geval is, maar mogelijke verklaringen zijn dat onderzoekers werkzaam voor hogescholen in hogere mate toegepast, praktijkgericht onderzoek doen voor specifieke sectoren en toepassingsgebieden. Omdat hun onderzoek vaker voor of met samenwerkingspartners uit het veld wordt uitgevoerd, kennen het onderzoek en de onderzoeksuitkomsten soms al meer acceptatie bij externe organisaties waardoor de vrees voor externe communicatie rond het onderzoek afneemt. De focus op toegepast onderzoek verklaart mogelijk ook waarom onderzoekers werkzaam voor hogescholen zich minder beperkt voelen in hun uitingen met peers elders vergeleken bij onderzoekers die bij universiteiten werken; acceptatie door peers uit de wetenschap speelt een belangrijkere rol voor onderzoekers werkzaam voor universiteiten.

Internationale onderzoekers

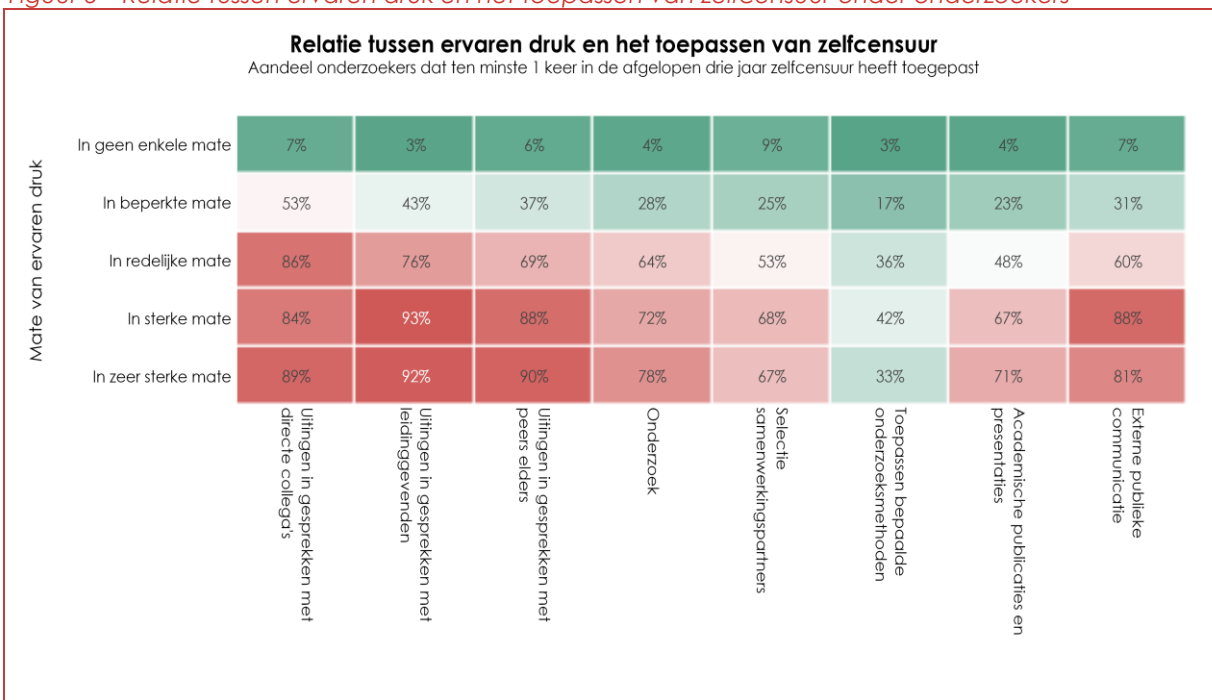
Internationale onderzoekers voelen zich in een aantal onderzoeksactiviteiten meer beperkt ten opzichte van onderzoekers met een Nederlandstalige achtergrond. In gesprekken met leidinggevendenden ervaart 13% van internationale onderzoekers sterke tot zeer sterke beperking vergeleken bij 11% van Nederlandse onderzoekers; in gesprekken met peers elders voelt 14% van internationale zich sterk tot zeer sterk beperkt vergeleken met 10% van Nederlandse onderzoekers. Uit interviews komt naar voren dat dit mogelijk komt omdat internationale onderzoekers meer afhankelijkheid ervaren ten aanzien van hun werk, zeker als ze voor deze baan naar Nederland zijn gekomen, en zich daardoor voorzichtiger opstellen. Ook de onbekendheid met de Nederlandse (onderzoeks-)cultuur werd aangedragen als mogelijke verklaring.

5.2 Van gevoel van beperking naar toepassen van zelfcensuur

Het ervaren gevoel van beperking betekent niet in alle gevallen dat een persoon ook daadwerkelijk zelfcensuur toepast of zal toepassen. Figuur 3 laat per mate van ervaren druk zien welk deel van de respondenten ten minste een keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur heeft toegepast. Zo is te zien dat, van de respondenten die aangeeft zich in redelijke mate beperkt te voelen in 'externe publieke communicatie', 60% ten minste een keer in de afgelopen drie jaar heeft afgezien van 'externe publieke communicatieactiviteiten', terwijl dit voor 7% is voor de onderzoekers die aangegeven heeft zich in geen enkele mate beperkt te voelen.

Zoals verwacht laat onderstaand figuur een vrij sterke samenhang zien tussen ervaren gevoel van beperking en het daadwerkelijk toepassen van zelfcensuur. Tegelijkertijd vertaalt ervaren gevoel van beperking zich niet altijd in het toepassen van zelfcensuur. Uit de interviews komt naar voren dat de persoon, de situatie en persoonlijke voorkeuren (op het moment van beslissing) allemaal relevante achtergrondskennmerken zijn die invloed hebben op de uiteindelijke beslissing om wel of niet over te gaan tot zelfcensuur. Zo zijn er ook onderzoekers die, ondanks een zeer sterk gevoel van beperking, geen zelfcensuur hebben toegepast. In de interviews is ook met enkele van deze personen gesproken, waarin zij aangaven dat het omgaan met deze druk onderdeel is van het zijn van onderzoeker, en het niet in de weg mag staan van waarheidsbevinding.

Figuur 3 Relatie tussen ervaren druk en het toepassen van zelfcensuur onder onderzoekers

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten. Kleurschaal loopt van 0% via 50%(wit) naar 100% (donkerrood).

5.3 Toepassing van zelfcensuur

5.3.1 Prevalentie toepassing van zelfcensuur

Waar het vorige onderdeel over het gevoel van beperking ging, wordt in deze paragraaf ingegaan op het **daadwerkelijk toepassen van zelfcensuur** en de vormen die zelfcensuur aan kan nemen. Figuur 4 geeft een totaalbeeld van de mate waarin onderzoekers zelfcensuur toepassen.

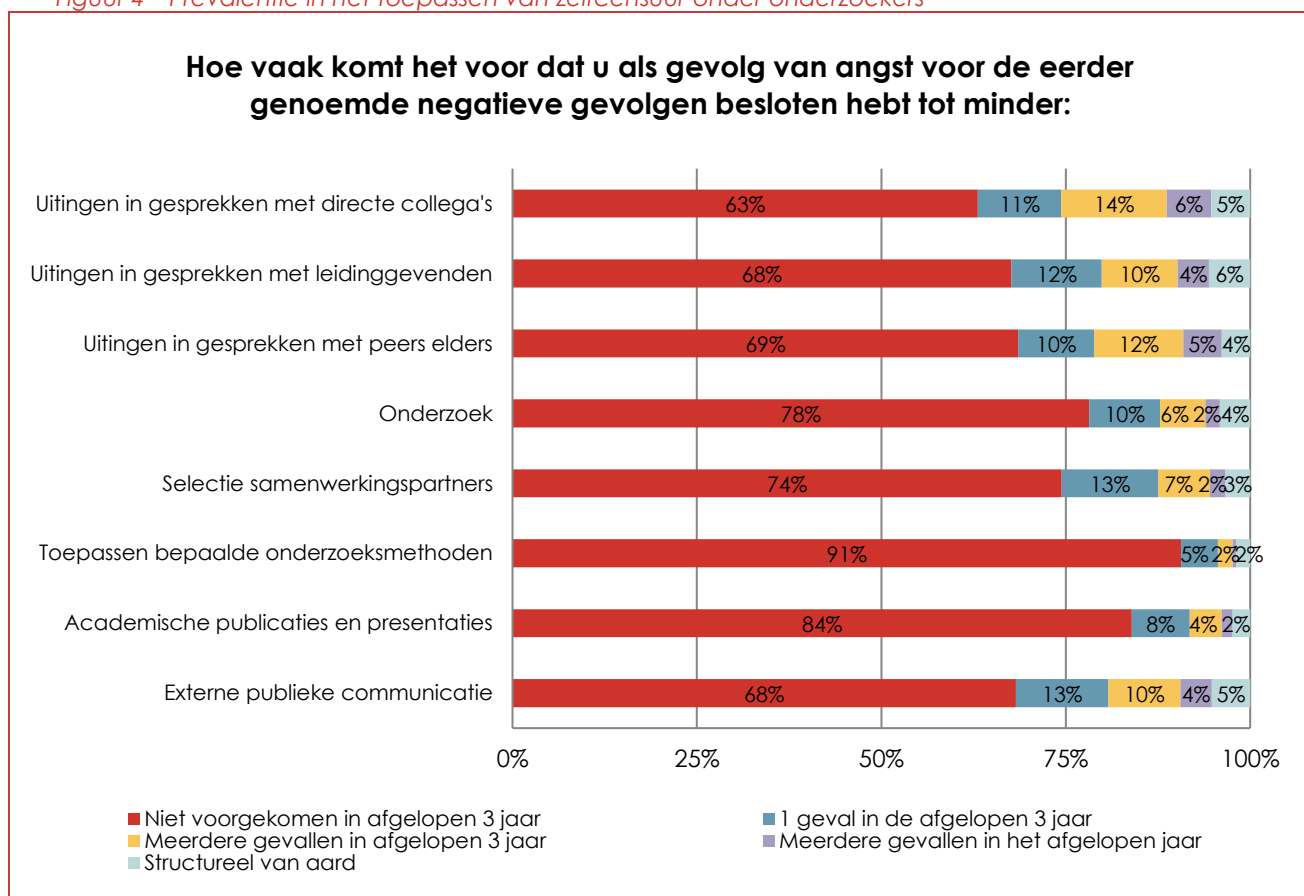
In vergelijking met de mate van beperking die onderzoekers ervaren, verminderen minder onderzoekers ook daadwerkelijk hun onderzoeksactiviteiten uit angst voor negatieve gevolgen. Afhankelijk van de onderzoeksactiviteit paste 74% tot 96% van de onderzoekers geen of één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Onderzoekers passen hun gedrag het minst aan in de toepassing van onderzoeksmethodes, waarbij 96% aangeeft dit niet of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar te hebben gedaan. Ook geven onderzoekers aan hun gedrag minimaal aan te passen bij academische publicaties en presentaties, waarbij 92% aangeeft dit niet of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar te hebben gedaan. Ook uit de interviews blijkt ook dat veel onderzoekers zich relatief vrij voelen om hun onderzoeksactiviteiten zonder ongewenste aanpassingen uit te voeren.

Onderzoekers geven aan hun activiteiten het meest te verminderen in **uitingen met directe collega's**: 25% van alle onderzoekers geeft aan dat dit meerdere malen voor is gekomen in de laatste drie jaar, meerdere malen in het afgelopen jaar, of dat dit structureel van aard kan zijn. Verder verminderen onderzoekers hun **uitingen in gesprekken met peers elders** en met **leidinggevend**; 20% van alle onderzoekers geeft aan deze activiteiten meerdere malen in de afgelopen drie jaar, meerdere malen in het afgelopen jaar, of structureel te hebben verminderd. In de interviews geven onderzoekers aan dat de hiërarchische afhankelijkheidsrelatie met leidinggevend ervoor kan zorgen dat ze minder geneigd zijn zich volledig vrij te uiten. Met directe collega's speelt deze afhankelijkheidsrelatie minder een rol,

maar spelen overwegingen zoals het feit dat een individu nog langere tijd met deze collega's zal moeten samenwerken een rol. Daarnaast geeft een enkele geïnterviewde aan het gevoel te hebben dat hun persoonlijke wereldbeeld of politieke voorkeur verschilt van dat van hun collega's en dat ze daardoor minder geneigd zijn om hun perspectief te delen.

Onderzoekers veranderen hun gedrag ook relatief vaker rond **externe publieke communicatie**: 19% van alle onderzoekers geeft aan dat deze activiteit meerdere malen in de afgelopen drie jaar, meerdere malen in het afgelopen jaar of structureel te verminderen. Dit gebeurt zowel in mediaoptredens, die onderzoekers besluiten niet te doen als op sociale media, en in communicatie over onderzoeksresultaten, geven interviews aan. In interviews geven enkele onderzoekers aan dat ze worstelen met deelname aan het publieke debat, omdat ze enerzijds vinden dat dit wel bij hun rol als onderzoeker hoort en anderzijds dat de negatieve effecten ervan te groot zijn.

Figuur 4 Prevalentie in het toepassen van zelfcensuur onder onderzoekers

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

5.3.2 Samenhang tussen toepassen van zelfcensuur en achtergrondkenmerken

Naast het bovenstaande algehele beeld van de mate waarin zelfcensuur wordt toegepast is er via een regressieanalyse gekeken of het toepassen van zelfcensuur samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder worden de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met het toepassen van zelfcensuur toegelicht. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.1 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.3 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond is een sterk verklarende factor voor de mate waarin onderzoekers zelfcensuur toepassen. In vergelijking met de discipline Natuurwetenschappen valt op dat onderzoekers uit een aantal disciplines significant vaker hun **externe publieke communicatie verminderen** om negatieve gevolgen te voorkomen. Onderzoekers uit de volgende disciplines geven aan hun externe communicatieactiviteiten minstens één keer in de laatste drie jaar aan te hebben gepast: Gedrag & Maatschappij (13%), Discipline Overstijgend (13%), en Taal & Cultuur (12%)

Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in de vorige paragraaf (5.1) terug te lezen. De analyse laat verder zien dat onderzoekers in Discipline Overstijgende vakgebieden en de Techniek het vaakst hun **onderzoeksactiviteiten verminderen** en daarmee zelfcensuur toepassen; 11% van onderzoekers uit Disciplinaire Overstijgende vakgebieden en 10% uit de discipline Techniek geeft aan dit minstens één keer in de afgelopen drie jaar te hebben gedaan. In Discipline Overstijgende vakgebieden is het aannemelijk dat onderzoekers ideeën, theorieën en aanpakken uit verschillende disciplines samenbrengen en een ander perspectief hebben ten aanzien van monodisciplinaire vakgebieden. Deze onderzoekers moeten vaker aantonen waarom bepaalde methodes, theorieën en aanpakken samen kunnen worden gebracht. De aanname is dat dit komt doordat er vaker bewust op hen wordt gelet om de waarde en het belang van het vakgebied over te brengen door collega's, peers en leidinggevenden. Voor de techniek sector is de verklaring voor het verminderen van onderzoeksactiviteiten minder duidelijk.

Type instelling

Onderzoekers werkzaam bij universiteiten verminderen hun externe communicatieactiviteiten en hun uitingen in gesprekken met directe collega's vaker dan onderzoekers bij hogescholen en onderwijsinstellingen. Bij universiteiten geeft 11% van onderzoekers aan minstens één keer in de laatste drie jaar hun externe publieke communicatie te hebben verminderd, vergeleken bij 3% van onderzoekers bij hogescholen en 1% van onderzoekers bij onderzoeksinstellingen. In uitingen met directe collega's verminderd 12% van onderzoekers bij universiteiten hun gedrag, vergeleken bij 10% van onderzoekers bij hogescholen en geen van de onderzoekers bij onderzoeksinstellingen. Een sluitende verklaring hiervoor is niet naar voren gekomen in dit onderzoek.

Internationale onderzoekers

Niet-Nederlandse onderzoekers verminderen ook iets vaker hun uitingen naar zowel directe collega's als naar peers elders: 15% van internationale onderzoekers gaf aan dit in beide gevallen minimaal één keer per drie jaar te doen, ten opzichte van respectievelijk 10% en 7% van de Nederlandse onderzoekers. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in de vorige paragraaf (5.1) terug te lezen.

6 Werking van zelfcensuur in onderzoek

In een vogelvlucht

Bronnen van druk

- Het merendeel van de belangrijkste bronnen van druk komt van buiten het directe onderzoeksveld (de media, politiek en het algemeen publiek). De grootste bron van druk onder onderzoekers binnen het onderzoeksveld is het organisatiebeleid en bestuur.
- Internationale onderzoekers ervaren, in vergelijking met Nederlandstalige onderzoekers, meer druk uit bijna iedere bron. Onderzoekers actief binnen hogescholen ervaren minder druk van directe collega's, peers elders en studenten dan onderzoekers binnen universiteiten.

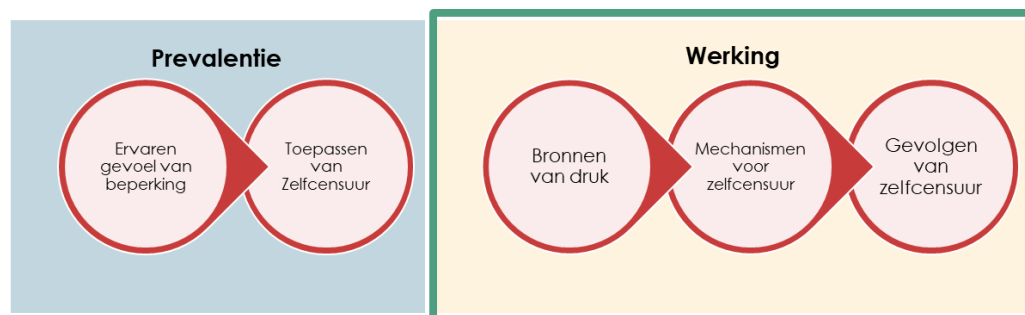
Mechanismen van druk

- Onderzoekers vrezen het meest voor negatieve imagovorming, sociale uitsluiting, minder kansen voor financiering en verminderde loopbaankansen. Het minst werd gevreesd voor bedreiging met geweld; maar gezien de ernst van dit gevolg is het opvallend dat 13% hier in redelijke tot zeer sterke mate voor vreest.
- Onderzoekers actief in de disciplines Recht, Gezondheidszorg en Discipline Overstijgend geven aan relatief meer druk te ervaren uit verschillende mechanismen.

Gevolgen van zelfcensuur

- 41-52% van de onderzoekers beschouwt zelfcensuur op dit moment in redelijke tot zeer sterke mate als bedreiging voor de academische vrijheid, diversiteit van perspectieven, en kwaliteit van onderzoek. Hierbij valt op dat deze ervaren bedreiging substantieel hoger is dan de daadwerkelijke toepassing van zelfcensuur onder onderzoekers.
- Onderzoekers geven aan dat er minder ruimte is voor inhoudelijke, kritische, wetenschappelijke discussie wat een negatieve uitwerking heeft op de kwaliteit van onderzoek. Daarnaast kunnen onderzoekers zich door zelfcensuur onttrekken aan het publieke debat, waarbij de vrees bestaat dat dit de kloof tussen wetenschap en de samenleving kan vergroten. Met name onderzoekers uit de discipline Recht zien zelfcensuur als een aanzienlijke bedreiging voor de academische vrijheid.

Dit hoofdstuk presenteert de bevindingen over de werking van academische zelfcensuur in wetenschappelijk onderzoek. Hierbij wordt achtereenvolgens gekeken naar de ervaren bronnen van druk (de actoren), mechanismen die leiden tot zelfcensuur (negatieve gevolgen waar een individu voor vreest) en mogelijke gevolgen van zelfcensuur.

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de enquête onder onderzoekers en docenten. Op basis van deze enquêtes wordt inzicht gegeven in de gehele groep aan onderzoekers. De enquête responses op dit onderwerp zijn uitgesplitst naar

achtergrondkenmerk (zie bijlage D.2.1) en vervolgens is een regressieanalyse uitgevoerd. De regressieanalyse biedt inzicht in welke van deze achtergrondkenmerken een statistisch significante invloed hebben (zie bijlage D.2.3). Aan de hand van de interviews en de open consultatie worden waar mogelijk de geobserveerde trends en resultaten geïllustreerd en verklaard.

6.1 Bronnen van druk

6.1.1 Prevalentie van bronnen van druk

Figuur 5 geeft een totaalbeeld van de mate waarin onderzoekers druk uit bepaalde bronnen ervaren. Hieruit blijkt dat de **media** (29%), **politiek** (29%) en het **organisatiebeleid en bestuur** (26%) de bronnen zijn die in redelijke tot zeer sterke mate bij dragen aan een gevoel van beperking onder onderzoekers. Wat betreft de bron media ervaart zelfs 9% van de onderzoekers in zeer sterke mate zelfcensuur.

Dit beeld komt ook naar voren in de interviews. Hierin worden de politiek, de samenleving, de algehele media en instellingsbesturen vaak als bronnen van druk genoemd die bijdragen aan zelf censurerend gedrag. **Dit beeld is consistent voor alle disciplines en functieniveaus.** Het lijkt er daarom op dat de belangrijkste bronnen van zelfcensuur van buiten de directe onderzoeksfeer komen.

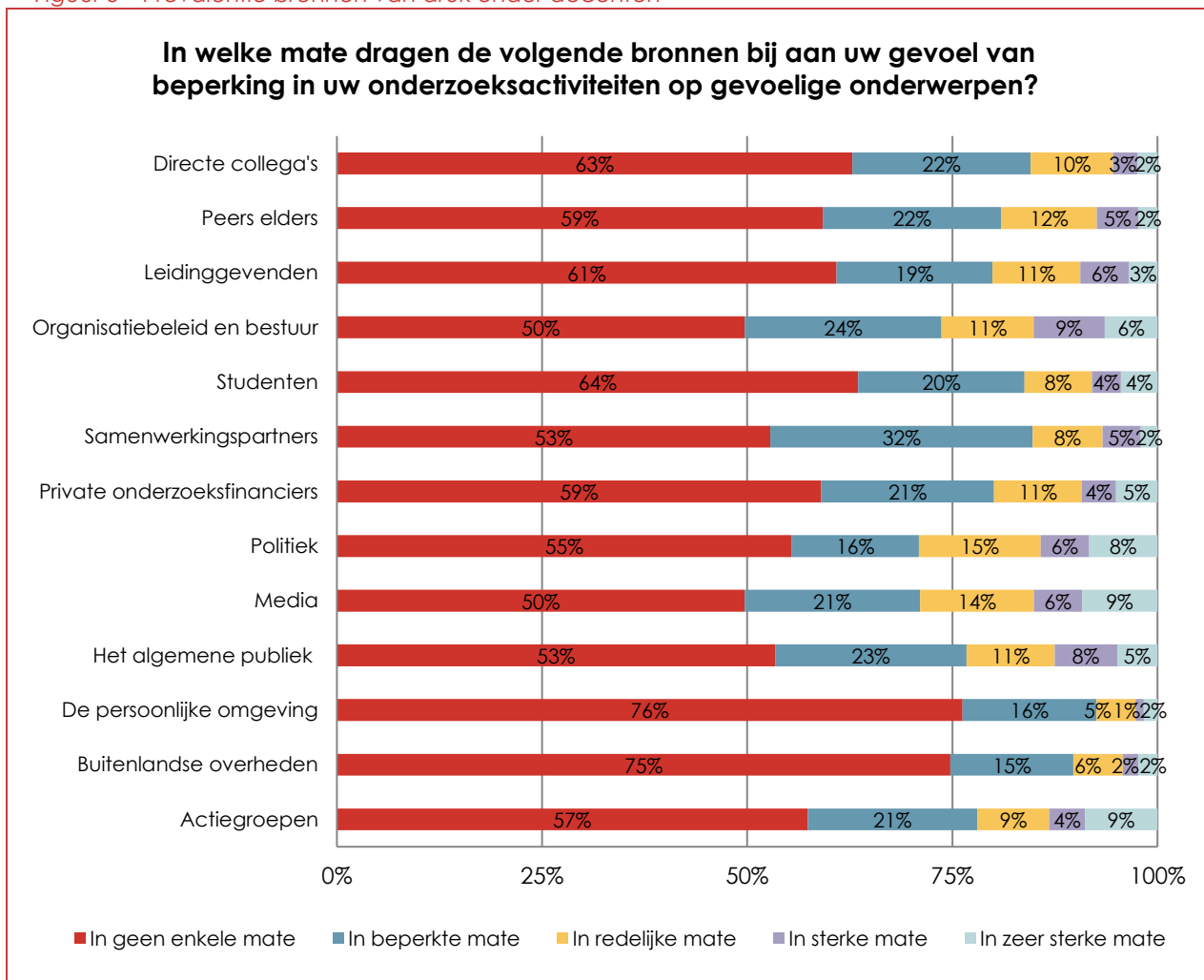
Deze bronnen van druk worden in de interviews **geregeld in samenhang genoemd met maatschappelijke trends.** Zo wordt polarisering in de samenleving regelmatig genoemd in de interviews, net als de ervaring dat er minder ruimte is voor inhoudelijke discussies en nuance. Onderzoekers geven aan dit terug te zien in de bredere samenleving (waar mensen in staat zijn meningen sneller en directer kenbaar te maken door de opkomst van sociale media), de traditionele media (waar volgens gesprekspartners de nadruk op snel nieuws en sensatie toeneemt) en in de politiek.

Een interessante observatie uit de interviews is dat druk vanuit de politiek, het publiek en de media niet alleen direct ervaren wordt door onderzoekers, maar dat **deze druk ook ervaren wordt door de instellingsbesturen.** Angst om als instelling negatief in de media belicht te worden, kan ervoor zorgen dat de instellingen (impliciet) extra druk uitoefenen op onderzoekers om zich niet of anders uit te spreken. Geïnterviewden geven aan dat dit niet alleen impact heeft op de direct betrokkenen. Onderzoekers uit de hele organisatie zien en ervaren hoe de instelling reageert op negatieve media-aandacht en trekken daar lessen uit. Dit geldt zeker voor gevallen waar de instelling afstand zegt te nemen van de betrokken medewerker of spreekt over consequenties voor de medewerker. Dit zijn lastige situaties waarover de meningen onder onderzoekers verschillen. Sommige geïnterviewden geven aan zich gesteund te voelen wanneer de instelling afstand neemt van (controversiële) uitspraken van collega-onderzoekers. Andere geïnterviewden geven juist aan dat zij hun eigen positie als individuele onderzoeker als precairder ervaren wanneer de instelling het niet voor de onderzoeker opneemt in deze situaties. Meerdere geïnterviewden geven aan dat ze het belangrijk vinden dat een instelling opkomt voor de academische vrijheid. Dit betekent echter niet dat een onderzoeker alles kan of mag zeggen en daarin gesteund zou moeten worden. Zolang het wetenschappelijke proces goed gevolgd is en de onderzoeker uitspraken doet over diens eigen vakgebied en op basis van onderzoek, zou de instelling volgens geïnterviewden moeten communiceren dat het hier om de academische vrijheid van de onderzoeker gaat.

Directe collega's, scoort als bron van druk gemiddeld in de enquête. Dit beeld wordt genuanceerd in de interviews, waar naar voren komt dat door sommige onderzoekers

collega's helemaal niet worden gezien als een bron van druk. Daarentegen geldt het tegenovergestelde voor andere onderzoekers, die juist veel druk ervaren vanuit directe collega's. Uit interviews komt naar voren dat dit samenhangt met de mate waarin onderzoekers het gevoel hebben af te wijken van de norm of dominante mening binnen een team of afdeling. De angst voor sociale uitsluiting hangt hier vaak mee samen.

Figuur 5 Prevalentie bronnen van druk onder docenten

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

6.1.2 Samenhang tussen bronnen van druk en achtergrondkenmerken

Naast het bovenstaande algehele beeld van de mate waarin bepaalde bronnen van druk ervaren worden, is er via een regressieanalyse gekeken of dit samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met het ervaren van druk uit bepaalde bronnen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.1 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.3 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond lijkt een belangrijke verklarende factor voor de mate waarin onderzoekers druk uit bepaalde bronnen ervaren. Wederom valt de **discipline Recht** op en

hiervoor zijn mogelijke verklaringen in het voorgaande hoofdstuk al uitgelicht. Uitschieters van bronnen van druk binnen deze groep onderzoekers zijn politiek, media en het algemeen publiek, waarbij 33% van de onderzoekers aangaf dat deze bronnen tot sterke of zeer sterke gevoelens van beperking leiden in hun onderzoeksactiviteiten. Onderzoekers vanuit de discipline Recht ervaren ook meer druk vanuit hun directe collega's (18%) en peers elders (15%) in vergelijking tot andere disciplines. Bij onderzoekers uit de discipline **Taal & Cultuur** wordt, ten opzichte van Natuurwetenschap, meer druk ervaren vanuit studenten (11%), een bron die verder alleen bij Recht (15%) ook significant uit de regressieanalyse naar voren komt.

Type instelling

Ten op zichte van onderzoekers bij universiteiten ervaren **onderzoekers werkzaam voor hogescholen minder druk** van directe collega's (1% geeft aan sterke tot zeer sterke druk te ervaren vergeleken bij 6% van onderzoekers bij universiteiten), peers elders (8% vergeleken bij 3%) en studenten (9% vergeleken bij 2%). Ook onderzoekers werkzaam voor onderzoeksinstellingen ervaren significant minder druk van studenten ten opzichte van onderzoekers werkzaam bij universiteiten.

Eenduidige verklaringen voor deze verschillen zijn niet uit dit onderzoek naar voren gekomen. Voor onderzoeksinstellingen zou het mee kunnen spelen dat deze docenten een beperkter deel van hun werktijd aan onderwijsactiviteiten besteden.

Internationale onderzoekers

Niet-Nederlandstalige onderzoekers ervaren in vergelijking met Nederlandstalige onderzoekers meer druk uit bijna iedere bron, met uitzondering van actiegroepen en de persoonlijke omgeving. Zo ervaart bijvoorbeeld 25% van niet-Nederlandse onderzoekers sterke tot zeer sterke druk vanuit het organisatiebeleid en bestuur vergeleken bij 10% van Nederlandse onderzoekers.

Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in het vorige hoofdstuk besproken; dat internationale onderzoekers meer afhankelijkheid ervaren ten aanzien van hun werk, zeker als ze voor deze baan naar Nederland zijn gekomen en zich daardoor voorzichtiger opstellen. Wellicht is ook de onbekendheid met de Nederlandse (onderzoeks-)cultuur een mogelijke verklaring.

6.2 Mechanismen

Met mechanismen die leiden tot zelfcensuur doelen we op de consequenties voor het niet toepassen van zelfcensuur, of directer geformuleerd: **datgene waar de onderzoeker bang voor is mocht deze toch besluiten hun activiteiten niet aan te passen**. De mechanismen hangen sterk samen met de bronnen van druk. Zo is er bijvoorbeeld een correlatie tussen druk vanuit het publiek en de belediging, intimidatie en bedreiging met geweld, terwijl deze correlatie niet bestaat tussen druk van collega's en intimidatie. Verder valt op dat sommige mechanismen elkaar ook kunnen versterken of verzwakken.

Voordat de mechanismen beschreven worden, is het van belang op te merken dat veel onderzoekers het lastig vinden om hun angsten te specificeren. De mate van angst en waar deze precies vandaan komt zijn moeilijk te duiden voor de onderzoekers. Onderzoekers geven aan dat de consequenties van uitspraken doen of meedoen aan publiek debat niet geheel aan specifieke bronnen of mechanismen zijn toe te schrijven, maar aan een combinatie van meerdere bronnen en mechanismen.

6.2.1 Prevalentie van mechanismen

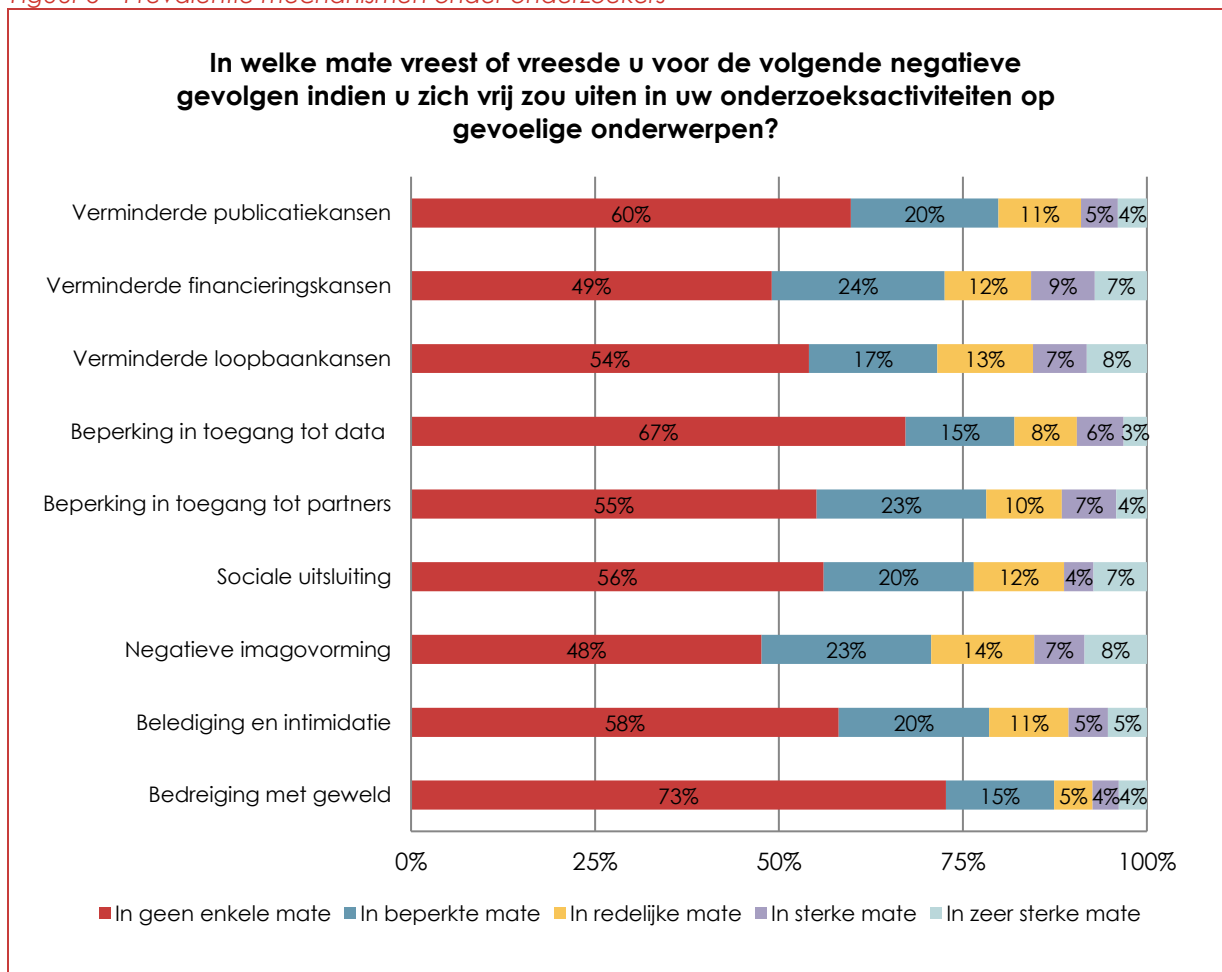
Figuur 6 geeft een totaalbeeld van de mate waarin de verschillende mechanismen voorkomen. De mechanismen die voor de meeste angst onder onderzoekers zorgen zijn

negatieve imagovorming, sociale uitsluiting, evenals minder kansen voor financiering en verminderde loopbaankansen. Het minst werd gevreesd voor bedreiging met geweld; 73% van de onderzoekers meldde hier in geen enkele mate voor te vrezen, 15% in redelijke mate en 13% in redelijke tot zeer sterke mate. Uit de interviews blijkt wel dat gesprekspartners het gevoel hebben dat belediging en intimidatie en, in beperktere mate, bedreiging aan het adres van onderzoekers stijgt. Dit komt vaak van buiten de onderzoeksfeer maar betekent wel dat onderzoekers zich minder geëquipeerd voelen om zich vrij te uiten over hun onderzoek, vooral in externe publieke communicatie.

Verminderde financieringskansen is één van de negatieve gevolgen waar onderzoekers bang voor zijn. Onderzoekers ervaren momenteel dat de **drempel tot financiering voor bepaalde onderwerpen hoger ligt dan voor andere.** Dit kan ertoe leiden dat onderzoekers druk ervaren om hun onderzoek of onderzoeksonderwerpen aan te passen om financiering binnen te halen.

Er bestaat een zekere samenhang tussen een negatief imago en sociale uitsluiting van een onderzoeker door directe collega's, peers, of leidinggevenden. Dit zijn immers **actoren die invloed kunnen hebben op het imago** of de uitsluiting van een individuele onderzoeker. Daarnaast geven geïnterviewden aan dat een negatief imago ook consequenties kan hebben voor de reputatie van de onderzoeker en de beoordeling van financieringsaanvragen of andere carrièrestappen. De beoordeling van onderzoeksfinancieringsaanvragen wordt vaak door peers en comités gedaan, wat kan verklaren waarom onderzoekers een verband zien tussen hun imago en hun kansen voor financiering of loopbaankansen.

Figuur 6 Prevalentie mechanismen onder onderzoekers

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

6.2.2 Samenhang tussen mechanismen en achtergrondkenmerken

Naast het bovenstaande algehele beeld van de mate waarin bepaalde mechanismen voor druk op onderzoekers zorgen, is er via een regressieanalyse gekeken of mechanismen samenhangen met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met mechanismen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.1 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.3 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond lijkt een belangrijke verklarende factor voor de mate waarin bepaalde mechanismen voorkomen. Onderzoekers werkzaam in de discipline **Recht** en **Discipline Overstijgende** vakgebieden vrezen vaker voor meer soorten negatieve gevolgen indien zij zich vrij zouden uiten in onderzoeksactiviteiten over gevoelige onderwerpen. Onderzoekers uit de discipline Recht vrezen in sterke tot zeer sterke mate voor gevolgen zoals negatieve imago vorming (28%), verminderde loopbaan kansen (28%), sociale uitsluiting (26%), en verminderde financieringskansen (23%). In de Discipline Overstijgende vakgebieden ervaart 23% sterke tot zeer sterke vrees voor verminderde loopbaankansen, 22% voor negatieve imagovorming en 22% voor verminderde financieringskansen.

De mate van vrees, ten opzichte van onderzoekers werkzaam in de Natuurwetenschappen, was het grootst bij onderzoekers in Recht met betrekking tot verminderde loopbaankansen en sociale uitsluiting. De redenen voor de druk die door onderzoekers uit deze disciplines wordt ervaren is deels in sectie 6.1 en in hoofdstuk 5 behandeld.

Type instelling

Onderzoekers werkzaam bij **hogescholen** vrezen significant minder voor bedreigingen met geweld ten opzichte van onderzoekers werkzaam bij universiteiten; 9% van onderzoekers werkzaam bij universiteiten geeft aan in sterke tot zeer sterke mate te vrezen voor bedreiging met geweld vergeleken bij 0% van onderzoekers werkzaam bij hogescholen en onderzoeksinstellingen.

Internationale onderzoekers

Wederom vallen de **niet-Nederlandstalige onderzoekers** op als een groep die significant meer vreest voor de meeste van de mogelijke gevolgen, ten opzichte van Nederlandstalige onderzoekers. Internationale onderzoekers ervaren sterke tot zeer sterke vrees voor verminderde loopbaankansen (24% vergeleken bij 11% onder Nederlandse onderzoekers), voor verminderde financieringskansen (20% vergeleken bij 13%), beperkte toegang tot partners (20% vergeleken bij 8%), beperkte toegang tot data (20% vergeleken bij 5%), en voor negatieve imagovorming (19% vergeleken bij 13%).

Hier kunnen diverse redenen voor zijn, onder andere dat internationale onderzoekers bij voorbaat een kleiner sociaal netwerk hebben, zich daarmee vatbaarder voelen voor sociale uitsluiting en daarom voorzichtiger handelen op hun werk. Verder laten de interviews zien dat internationale onderzoekers in vergelijking met Nederlandse onderzoekers minder bekend zijn met bepaalde normen, waarden en gebruiken in hun professionele omgeving. Dit kan ervoor zorgen dat internationale onderzoekers het gevoel hebben dat ze hun gedrag en onderzoeksactiviteiten bovengemiddeld aan moeten passen om kans te blijven maken op financiering en promotie, en om sociale uitsluiting of een negatief imago te vermijden.

6.3 Mogelijke gevolgen van zelfcensuur voor onderzoek

6.3.1 Prevalentie veronderstelde gevolgen van zelfcensuur

Figuur 7 geeft een totaalbeeld van de mate waarin onderzoekers zelfcensuur ervaren als een bedreiging voor academische vrijheid, diversiteit van perspectieven in onderzoek en de kwaliteit van onderzoek. Een groot deel van de ondervraagden ziet zelfcensuur in bepaalde mate als een bedreiging voor de academische vrijheid, diversiteit van perspectieven en kwaliteit van onderzoek. Deze **ervaring van bedreiging is substantieel hoger dan de gerapporteerde ervaring van druk** en de daadwerkelijke toepassing van zelfcensuur (zie paragraaf 5.1 en 5.3). Een mogelijke verklaring hiervoor kan gezocht worden in het "**Mean World Syndroom**", een cognitieve bias waardoor men de wereld ervaart als gevaarlijker dan dat deze daadwerkelijk is of dat zij daadwerkelijk zelf meemaken.

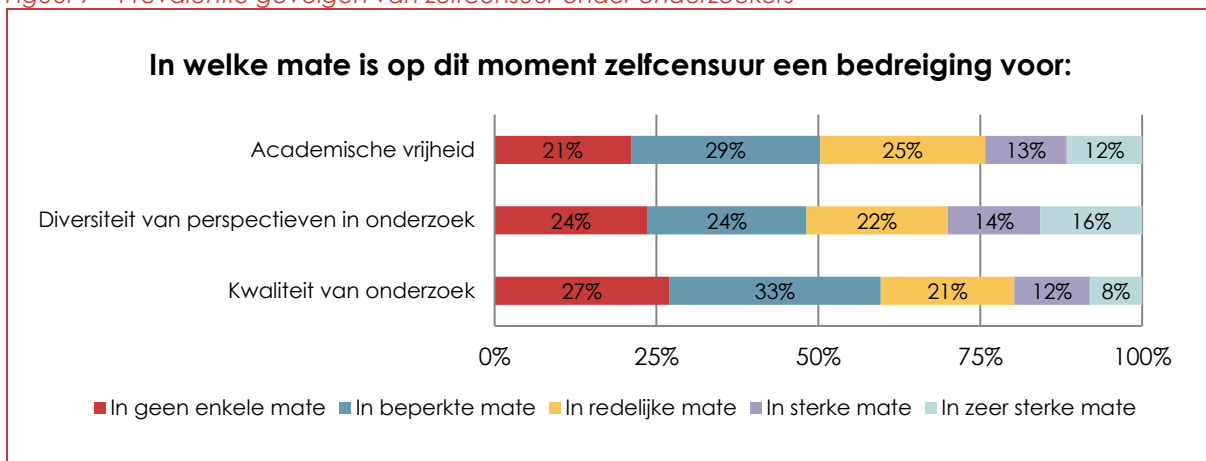
Het gevoel dat zelfcensuur een bedreiging is, mogelijk een grotere bedreiging dan de daadwerkelijke omvang van zelfcensuur zoals het onderzoek op dit moment doet verwachten, komt ook terug in de interviews. Diverse geïnterviewden hebben aangegeven deel te willen nemen aan het onderzoek, omdat ze dit een belangrijk thema of een zorgelijke ontwikkeling vinden, ook wanneer ze er zelf niet (direct) mee te maken hebben gehad. Het idee van zelfcensuur en de mogelijke noodzaak voor zelfcensuur zijn voor diverse respondenten genoeg redenen om zich zorgen te maken. Tegelijkertijd geven diverse geïnterviewden ook aan dat ze het belangrijk vinden dat het probleem niet groter gemaakt wordt dan het is.

Uit de interviews komen ook andere gevolgen van zelfcensuur voor onderzoek naar voren die met name op het individuele en sectorniveau liggen. Onderzoekers geven aan dat **voor het individu het doen van onderzoek simpelweg minder leuk en interessant wordt** als het onderzoek niet in vrijheid gedaan kan worden of wanneer een onderzoeker er als gevolg van zelfcensuur voor kiest om het onderzoek aan te passen. Onderzoekers geven aan dat ze bang zijn dat er minder ruimte is of zal zijn voor inhoudelijke, kritische, wetenschappelijke discussie. Dit maakt onderzoek niet alleen minder interessant voor het individu, maar kan ook de kwaliteit van wetenschap als geheel doen afnemen als onderzoek niet op wetenschappelijke basis kan worden uitgedaagd en verfijnd.

Ook komt uit de interviews naar voren dat onderzoekers zich heroriënteren op of en hoe ze deel zouden moeten nemen aan het publieke debat. Diverse onderzoekers hebben aangegeven dat de externe publieke communicatie, bijvoorbeeld via sociale media, steeds meer nadelen kent en dat onderzoekers er daarom voor **kiezen om sociale media te verlaten of op andere manieren zich te onttrekken aan het publieke debat**. Hierbij rijst ook de vraag, die door diverse geïnterviewden is gesteld, in hoeverre het de verantwoordelijkheid van de onderzoeker is om actief en zichtbaar deel te nemen aan het publieke debat. Zeker wanneer onderzoekers zich niet gesteund voelen door de instellingen waar ze werkzaam zijn of door de instellingsbesturen.

Een mogelijk gevolg van zelfcensuur dat in enkele interviews naar voren is gekomen is dat door verminderde externe communicatie, de **kloof tussen wetenschap en de samenleving wordt vergroot**. Een bijkomend mogelijk effect is een afname van publiek begrip voor wat wetenschap en het wetenschappelijke proces met zich meebrengen. Dit hangt samen met een bredere maatschappelijke trend waar steeds minder ruimte lijkt te zijn voor inhoudelijke discussie in het publieke debat.

Figuur 7 Prevalentie gevolgen van zelfcensuur onder onderzoekers

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

6.3.2 Samenhang tussen gevolgen van zelfcensuur en achtergrondkenmerken

Naast het bovenstaande algehele beeld van de mate waarin bepaalde veronderstelde gevolgen van zelfcensuur, is er via een regressieanalyse gekeken of bepaalde veronderstelde gevolgen van zelfcensuur samenhangen met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de veronderstelde gevolgen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.1 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.3 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond is een sterk verklarende factor voor de mate waarin bepaalde gevolgen verondersteld worden. Onderzoekers werkzaam in de disciplines Recht, Gedrag & Maatschappij, Economie en Discipline Overstijgende vakgebieden zien zelfcensuur als een grotere bedreiging voor de academische vrijheid dan onderzoekers uit andere disciplines. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in voorgaande secties gegeven, zoals dat normatieve vraagstukken meer aan bod komen in deze disciplines.

Internationale onderzoekers

Internationale onderzoekers zien zelfcensuur in sterkere mate als bedreiging voor de kwaliteit van onderzoek en de diversiteit van perspectieven in onderzoek. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in voorgaande secties gegeven.

7 Prevalentie zelfcensuur in hoger onderwijs

In een vogelvlucht

Gevoel van beperking

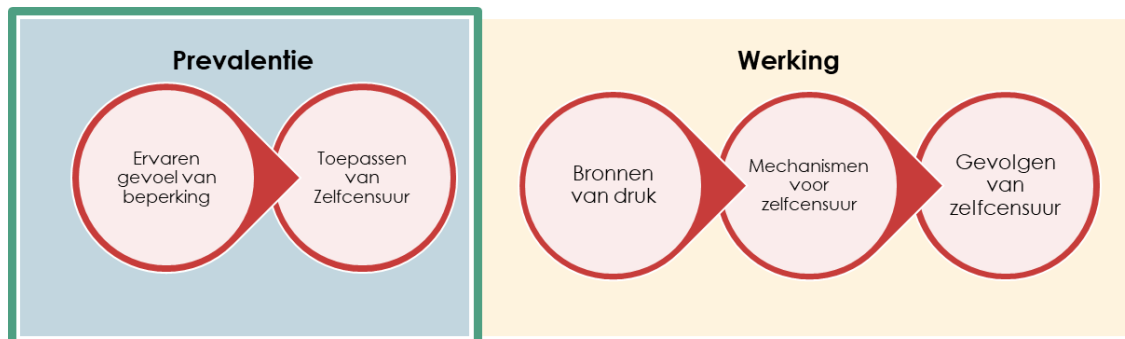
- Onder docenten: de overgrote meerderheid (72% tot 86% afhankelijk van de onderwijsactiviteit) van de docenten voelt zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt in onderwijsactiviteiten op gevoelige onderwerpen. Daarnaast is er een substantiële minderheid van 14% tot 28% die in redelijke tot zeer sterke mate beperking ervaart. Docenten ervaren de meeste beperkingen in hun uitingen in gesprekken met studenten (28% voelt zich in redelijk tot zeer sterke mate beperkt) en in het doceren van gevoelige onderwerpen (25 % voelt zich in redelijk tot sterke mate beperkt).
- Onder studenten: de overgrote meerderheid (66% tot 90% afhankelijk van de studieactiviteit) van de studenten voelt zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt in studieactiviteiten op gevoelige onderwerpen. Hoewel ook onder studenten de meerderheid zich niet beperkt voelt, zijn de gevoelens van beperking sterker dan bij docenten en onderzoekers (10% tot 34% van de studenten voelt zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt). Dit hangt mogelijk samen met het feit dat studenten nog in een leerproces zitten. Studenten ervaren de meeste beperking (redelijk tot zeer sterke mate) in uitingen in gesprekken met medestudenten (22%), de keuze van studieopdrachten en stellingnamen (23%) en in uitingen in gesprekken met docenten (34%).
- Discipline (voor zowel studenten als docenten) en het hebben van een niet-Nederlandse achtergrond (alleen docenten) zijn de belangrijkste achtergrondskennmerken²⁰.

Toepassing van zelfcensuur

- Onder docenten: de overgrote meerderheid van docenten past geen zelfcensuur toe. Afhankelijk van de onderwijsactiviteit paste 78% tot 88% van de docenten geen of één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Tegelijkertijd is er een substantiële minderheid van docenten (van 12% tot 22%) die meerdere keren in de afgelopen jaren zelfcensuur toepaste. Docenten passen het vaakst zelfcensuur toe op uitingen in gesprekken met studenten (21% meerdere keren in afgelopen drie jaar), tijdens het doceren (16%) en in gesprekken met mededocenten (16%).
- Onder studenten: de overgrote meerderheid van studenten past geen zelfcensuur toe. Afhankelijk van de studieactiviteit paste 67% tot 93% van de studenten geen of één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Tegelijkertijd is er een substantiële minderheid van studenten van 7% tot 33% die meerdere keren in de afgelopen jaren zelfcensuur toepaste. Studenten passen het vaakst hun uitingen richting medestudenten (33% meerdere keren in afgelopen drie jaar) en docenten (23%) aan.
- Discipline (voor zowel studenten als docenten) en het hebben van een niet-Nederlandse achtergrond (alleen onderzocht voor docenten) zijn belangrijke achtergrondskennmerken.

²⁰ In het gebruikte onderzoekspanel zaten te weinig niet-Nederlandse studenten om de rol van dit kenmerk te onderzoeken.

Dit hoofdstuk presenteert de bevindingen over de prevalentie van zelfcensuur in hoger onderwijs. Hierbij wordt enerzijds gekeken naar de mate waarin docenten en studenten **zich beperkt voelen** bij bepaalde onderwijsactiviteiten en anderzijds naar de mate waarin beide groepen zelfcensuur **daadwerkelijk toepassen**.

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de enquête onder onderzoekers en docenten en de enquête onder studenten. Op basis hiervan wordt inzicht gegeven in de gehele groep aan studenten of docenten. De enquête responses op dit onderwerp zijn uitgesplitst naar achtergrondkenmerk (zie bijlage D.2.2) en vervolgens is een regressieanalyse gevoerd. De regressieanalyse biedt inzicht in welke van deze achtergrondkenmerken een statistisch significante invloed hebben (zie bijlage D.2.4).

Voor studenten zijn een aantal achtergrondkenmerken anders uitgevraagd: senioriteit is vervangen door studiefase (bachelor of master) en contractvorm (niet relevant voor studenten) en nationaliteit (te weinig internationale studenten in het I&O onderzoekspanel) zijn niet uitgevraagd. Aan de hand van de gevoerde interviews, open antwoordvelden uit de enquête en de open consultatie voor dit onderzoek worden waar mogelijk de geobserveerde trends en resultaten geïllustreerd en verklaard.

7.1 Gevoel van beperking

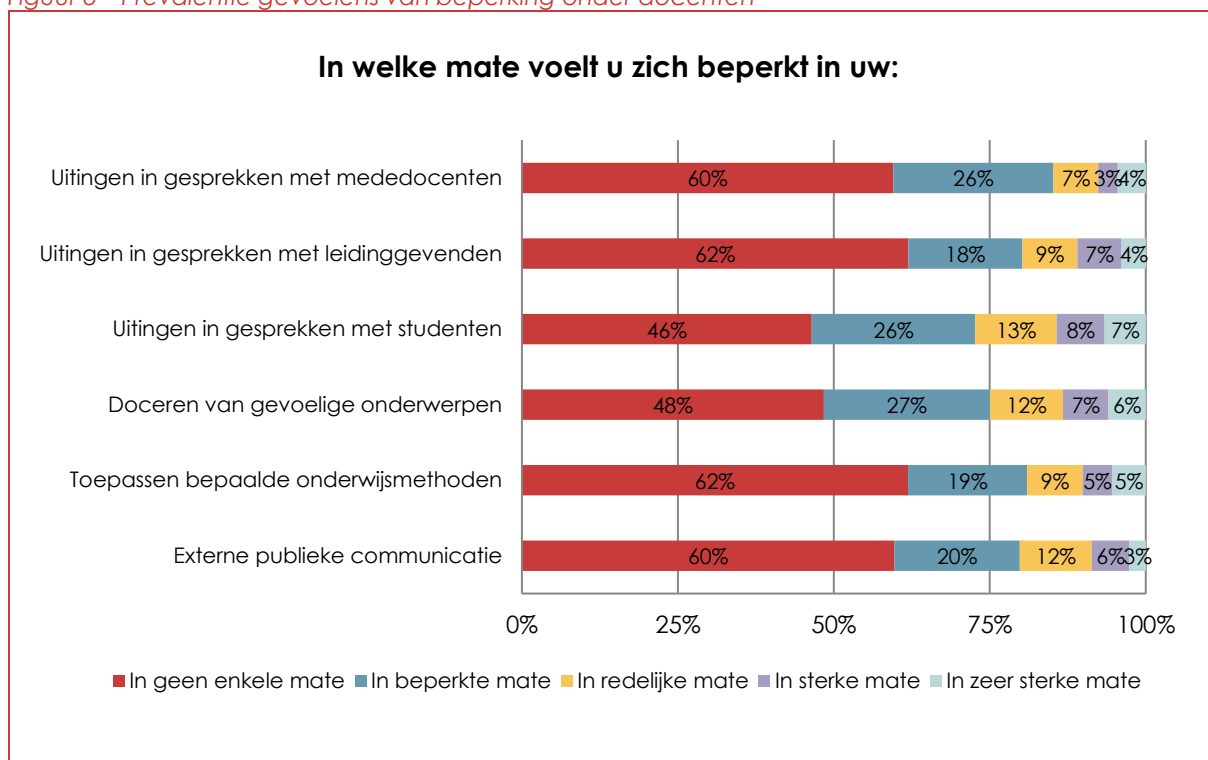
7.1.1 Gevoel van beperking onder docenten

7.1.1.1 Prevalentie gevoel van beperking onder docenten

Figuur 8 geeft inzicht in de mate waarin docenten zich beperkt voelen in hun onderwijsactiviteiten. Hieruit blijkt dat, afhankelijk van de onderwijsactiviteit, 72% tot 86% van docenten zich in geen enkele of in beperkte mate beperkt voelt. De meeste beperking (redelijk tot zeer sterke mate) wordt ervaren in **uitingen in gesprekken met studenten** (28% van alle docenten) en in het **doceren van gevoelige onderwerpen** (25% van alle docenten).

Docenten lijken zich zeer bewust te zijn dat studenten het tijdens het lesgeven mogelijk niet met hen eens zijn – over de onderwerpen die zij behandelen, over de manier waarop deze onderwerpen worden besproken (bijvoorbeeld wat betreft de woordkeuze en taal die gebruikt wordt), of over de manier waarop zij onderwijs geven. In combinatie met het feit dat studenten klachten kunnen indienen of negatieve beoordelingen kunnen indienen over het onderwijs dat zij hebben ontvangen, kan dit leiden tot **onzekerheid en gevoelens van beperking onder docenten**. Bij het onderwijzen van gevoelige onderwerpen lijken leraren zich nog kwetsbaarder te voelen voor kritiek van studenten en negatieve gevolgen voor hun reputatie als docent, met name in hun woordkeuze en de manier waarop het onderwerp wordt onderwezen. Dit staat in contrast met de meerwaarde voor het hoger onderwijs die veel geïnterviewden zien in het voeren van discussies tussen studenten en docenten over de stof die wordt onderwezen.

Figuur 8 Prevalentie gevoelens van beperking onder docenten

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

7.1.1.2 Samenhang tussen gevoel van beperking en achtergrondkenmerken onder docenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van de mate van ervaren beperking onder docenten, is er via een regressieanalyse gekeken of een bepaalde ervaren beperking samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de ervaren beperking. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond lijkt een belangrijke verklarende factor voor de mate waarin bepaalde gevoelens van beperking ervaren worden. Docenten werkzaam in **Gedrag & Maatschappij** en **Taal & Cultuur** voelen zich meer beperkt dan docenten in Natuurwetenschappen (de referentiecategorie voor deze analyse naar disciplines) in het doceren van gevoelige onderwerpen: 19% van docenten in Taal & Cultuur en 15% van docenten uit de discipline Gedrag & Maatschappij voelen zich in sterke tot zeer sterke mate beperkt in het doceren van gevoelige onderwerpen.

In de interviews en consultaties geven docenten aan hierdoor meer aandacht te besteden aan de introductie en context van het onderwerp. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat binnen deze vakgebieden meer **maatschappelijke kwesties behandeld worden** en het is aannemelijk dat daarmee meer gevoelige onderwerpen aan bod komen. Bij dit soort vakgebieden is de kans groter dat onderwerpen behandeld worden die meer gepolitiseerd zijn of dat bepaalde groepen in de samenleving en hun geschiedenis behandeld worden. In

beiden gevallen is de kans groter dat over gevoelige, moeilijk te behandelen onderwerpen gedoceerd wordt en dit kan voor docenten een uitdaging vormen. Onderwerpen zoals genocides, het slavernijverleden, vrouwenemancipatie, dierenwelzijn of migratiekwesties kunnen moeilijk zijn om over te doceren, vooral in collegezalen waar achtergronden, meningen en waarden onder studenten verschillen. Daarnaast is de kans dat er meer verschillende meningen zijn groter, aangezien klassen ook groter en diverser zijn geworden. Dit kan verklaren waarom docenten uit disciplines Gedrag & Maatschappij, en Taal & Cultuur het gevoel hebben dat ze hun meningen en standpunten bovengemiddeld vaak aan moeten passen.

Wel is opvallend dat in de discipline Recht docenten niet in significante mate te maken hebben met sterkere gevoelens van beperking, terwijl dit voor onderzoekers (zie hoofdstukken 5 en 6) en studenten (zie volgende sectie) wel het geval is.

Verder voelen docenten die werkzaam zijn in **Discipline Overstijgende** vakgebieden zich meer beperkt (ten opzichte van docenten werkzaam in Natuurwetenschappen) met betrekking tot uitingen in gesprekken met studenten: 19% van de docenten geeft aan zich in sterke tot zeer sterke mate beperkt te voelen in gesprekken met studenten.

Een mogelijke verklaring hiervoor is dat docenten in de Discipline Overstijgende vakgebieden vaker nieuwe concepten en theoretische kaders behandelen en dat zij dus **verschillende disciplinaire aannames en achtergronden moeten verenigen**. Dit kan betekenen dat docenten in Discipline Overstijgende vakken hun manier van lesgeven aan moeten passen om zich door verschillende disciplinaire standpunten te navigeren en er zo voor te zorgen dat zowel studenten in de zaal als mededocenten mee kunnen gaan in de materie.

Internationale docenten

Niet-Nederlandstalige docenten voelen zich meer beperkt in hun uitingen in gesprekken met studenten: 16% van internationale docenten ervaart sterke tot zeer sterke beperking in gesprekken met studenten vergeleken bij 9% van Nederlandse docenten. Mogelijke verklaringen hiervoor liggen in het verlengde van de redenen die in de hoofdstukken 5 en 6 voor internationale onderzoekers zijn aangedragen. Een aanvulling hierop is dat de taalbarrière wellicht een grotere impact heeft, omdat in de meeste gevallen zowel docent als student Engels niet als moedertaal hebben. Dit maakt het lastiger om gevoelige onderwerpen goed en genuanceerd te bespreken.

7.1.2 Gevoel van beperking onder studenten

7.1.2.1 Prevalentie gevoel van beperking onder studenten

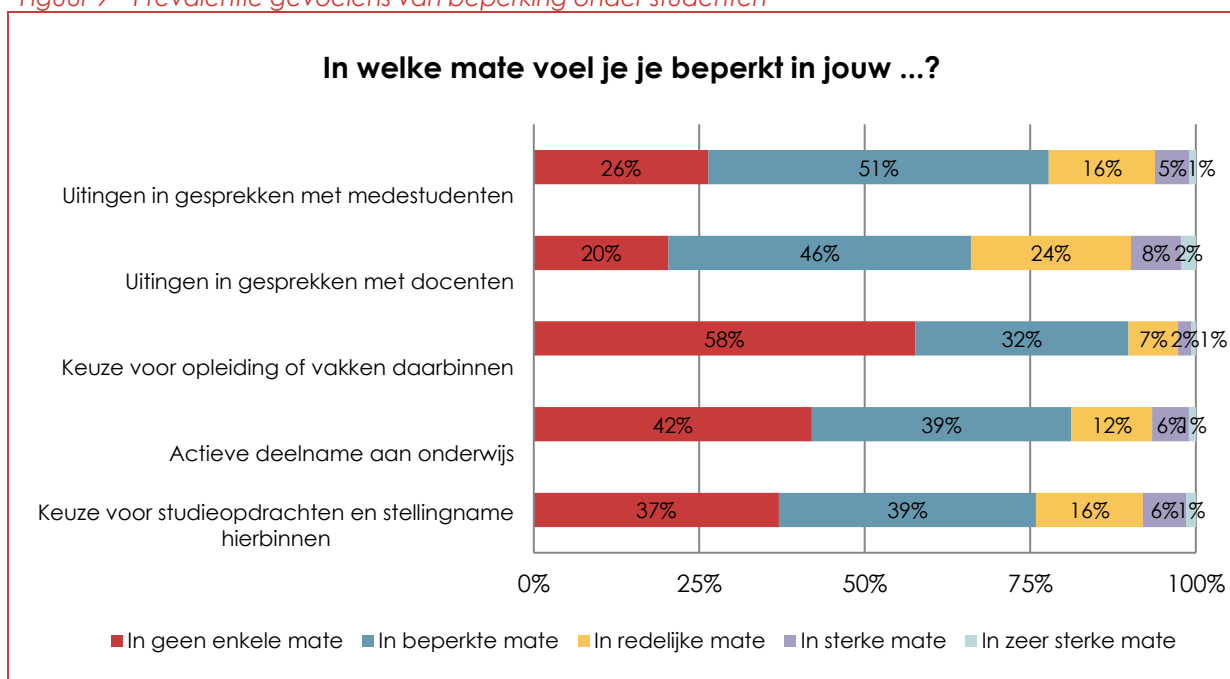
Onderstaand Figuur 9 geeft inzicht in de mate waarin studenten zich beperkt voelen in hun studies. Hieruit blijkt dat, afhankelijk van de studieactiviteit, 66% tot 90% van studenten zich in geen enkele of in beperkte mate beperkt voelt. Studenten ervaren de meeste beperking (redelijk tot zeer sterke mate) in **uitingen in gesprekken met medestudenten** (22% van alle studenten), de **keuze van studieopdrachten en stellingnamen** (23% van alle studenten) en **uitingen in gesprekken met docenten** (34% van alle studenten).

Wat verder opvalt is dat in vergelijking met docenten, een groter aandeel studenten zich in 'beperkte mate' beperkt voelt; afhankelijk van de onderwijsactiviteiten geeft tussen de 32% en 51% van studenten aan zich in beperkte mate beperkt te voelen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat studenten zich, vanwege hun leeftijd en/of levensfase, minder zeker voelen en meer geneigd zijn hun gedrag aan te passen binnen de verschillende onderwijssituaties. Studenten verkeren tenslotte nog in een leer- en ontwikkelproces en zijn wellicht bewuster

bezig met hoe ze zich opstellen in klassen, hoe ze ideeën tot zich nemen en daarover communiceren en hoe ze zich verhouden tot hun peers, docenten, en de bredere samenleving.

De interviews tonen aan dat het voor studenten vooral moeilijk kan zijn om in te schatten **wanneer een aanpassing in gedrag sociaal wenselijk gedrag is en wanneer het een geval van zelfcensuur** is. De interviews suggereren ook dat docenten dit onderscheid beter lijken te kunnen maken en sociaal wenselijk gedrag minder vaak als een beperking ervaren, maar meer als een normaal aspect van communicatie en interactie in de onderwijscontext. Het verschil in de ervaren beperking tussen studenten en docenten is noemenswaardig omdat het wijst naar hun verschillende rollen in het onderwijsproces (beoordeelde en beoordelaar), de verschillende levensfasen van de twee groepen en hoe zij gevoelens van beperking en neiging tot zelfcensuur ervaren. Hoewel docenten beoordeeld kunnen worden door studenten (via bijvoorbeeld studentenevaluaties), worden studenten meer systematisch beoordeeld in hun werk en handelen aangezien dit inherent is aan het volgen van onderwijs.

Figuur 9 Prevalentie gevoelens van beperking onder studenten

Bron: enquête onder studenten

7.1.2.2 Samenhang tussen gevoel van beperking en achtergrondkenmerken onder studenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van de mate van ervaren beperking onder studenten, is er via een regressieanalyse gekeken of een bepaalde ervaren beperking samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender en studiefase. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de ervaren beperking. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Disciplinaire achtergrond is een sterk verklarende factor voor de mate waarin bepaalde druk ervaren wordt. Studenten in **Gezondheidszorg** en **Recht** voelen zich in alle situaties zoals voorgesteld in de enquête meer beperkt ten opzichte van studenten in Natuurwetenschappen (de referentiecategorie voor deze analyse van disciplines). De regressieanalyse laat zien dat studenten uit deze disciplines zich in hogere mate in specifieke onderwijsactiviteiten beperkt voelen: 14% van studenten uit de Gezondheidszorg en 18% van studenten uit Recht ervaren in sterke tot zeer sterke mate beperkingen in uitingen met docenten. Verder ervaart 20% van studenten uit de discipline Recht in sterke tot zeer sterke mate beperking in actieve deelname aan het onderwijs.

De interviews laten zien dat in **disciplines waar maatschappelijke kwesties worden behandeld gevoelens van beperking vaker voorkomen** onder zowel studenten als docenten en onderzoekers. Er komen meer maatschappelijke onderwerpen aan bod waarover (felle) discussies gevoerd kunnen worden in collegezalen. Hier is meer ruimte voor verschillende interpretaties van lesstof dan bij een college natuurkunde. Studenten kunnen zich beperkt voelen door de verwachting of ervaring dat hun standpunt op deze onderwerpen afwijkt van die van hun medestudenten en docenten.

Verder wijzen interviews erop dat sommige opleidingen meer hiërarchische verhoudingen kennen tussen studenten en docenten, wat tot een sterkere afhankelijkheidsrelatie kan leiden. De Gezondheidszorg, Recht, en Economie disciplines worden allen genoemd als voorbeelden waar meer hiërarchie bestaat. Deze observatie kan ook deels verklaren waarom studenten uit de disciplines Gezondheidszorg en Recht meer gevoelens van beperking ervaren.

Gender

Vrouwelijke studenten voelen zich iets meer beperkt dan mannelijke studenten wat betreft hun keuze in opleiding of vakken (4% van vrouwelijke studenten ten opzichte van 2% van mannelijke studenten voelt zich hier in sterke tot zeer sterke mate beperkt). Hier zijn geen specifieke verklaringen voor gegeven in interviews of de open consultatie.

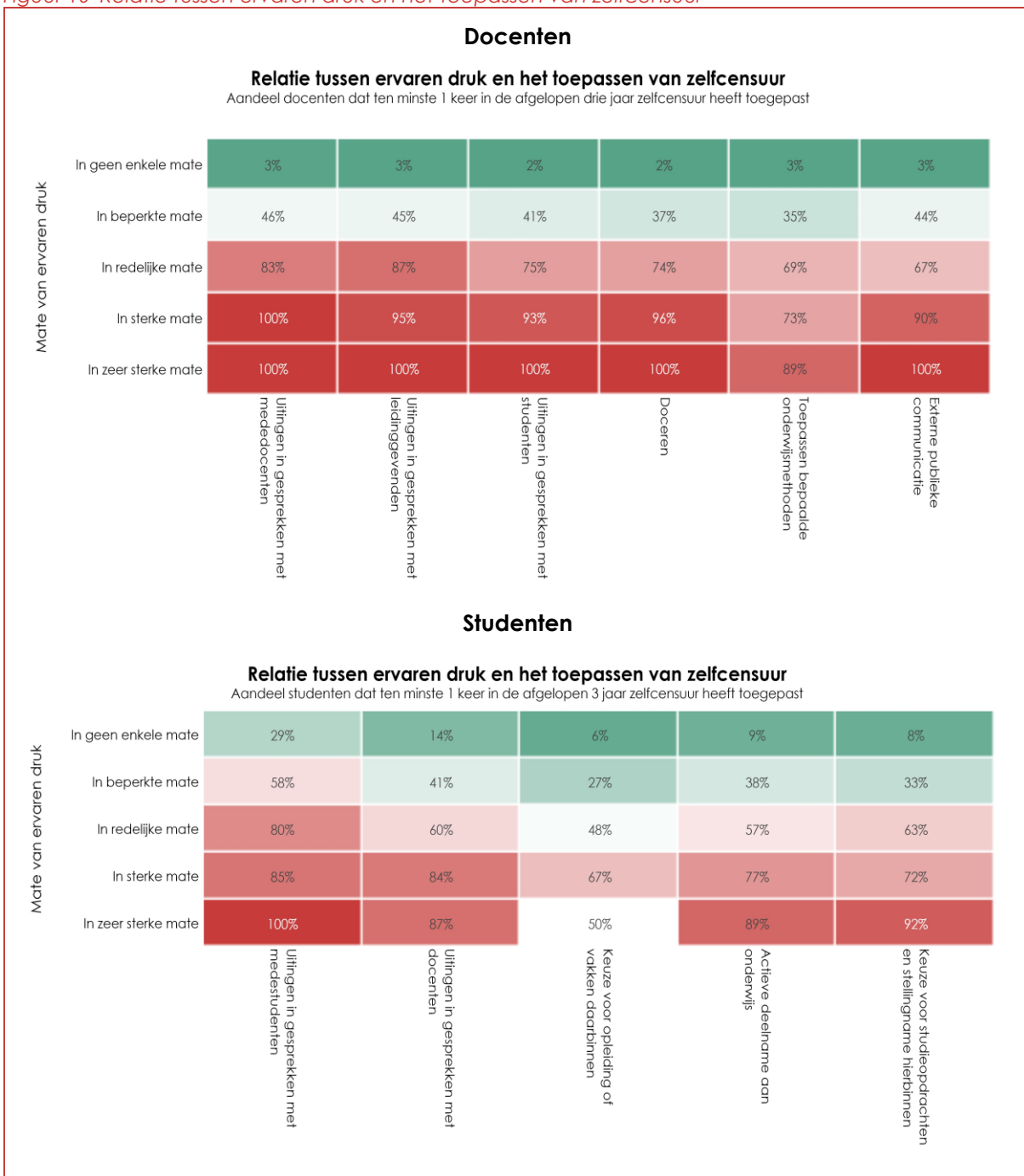
7.2 Van ervaren druk naar toepassen zelfcensuur

Het hebben van een gevoel van beperking betekent niet in alle gevallen dat een persoon ook daadwerkelijk zelfcensuur zal toepassen. Om te achterhalen in hoeverre het gevoel van beperking zich door vertaalt naar de toepassing van zelfcensuur is een correlatieanalyse uitgevoerd. De analyse kijkt naar het aandeel docenten en studenten wat aangeeft ten minste een keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur te hebben toegepast, onderverdeeld in de mate van beperking die deze docenten en studenten ervaren.

Figuur 10 laat zien dat 83% van de docenten die aangeven zich in redelijke mate beperkt te voelen in 'uitingen in gesprekken met mededocenten', ten minste een keer in de afgelopen drie jaar afgezien heeft van 'uitingen in gesprekken met mededocenten' en dat 3% van de docenten aangeeft zich in geen enkele mate beperkt te voelen.

Zoals verwacht laat onderstaand figuur een vrij sterke samenhang tussen ervaren druk en het daadwerkelijk toepassen van zelfcensuur zien. Tegelijkertijd zijn er ook docenten en studenten die ondanks een zeer sterk gevoel van beperking geen zelfcensuur hebben toegepast.

Figuur 10 Relatie tussen ervaren druk en het toepassen van zelfcensuur

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten en enquête onder studenten. Kleurschaal loopt van 0% (donkergroen) naar 100% (donkerrood)

7.3 Toepassing van zelfcensuur

7.3.1 Toepassing van zelfcensuur door docenten

7.3.1.1 Prevalentie van toepassing zelfcensuur door docenten

Onderstaand Figuur 11 geeft een totaalbeeld van de mate waarin docenten zelfcensuur daadwerkelijk toepassen. De resultaten laten zien dat de **meerderheid van docenten geen academische zelfcensuur toepast**. Voor de verschillende onderwijstaken heeft 78% tot 87% van

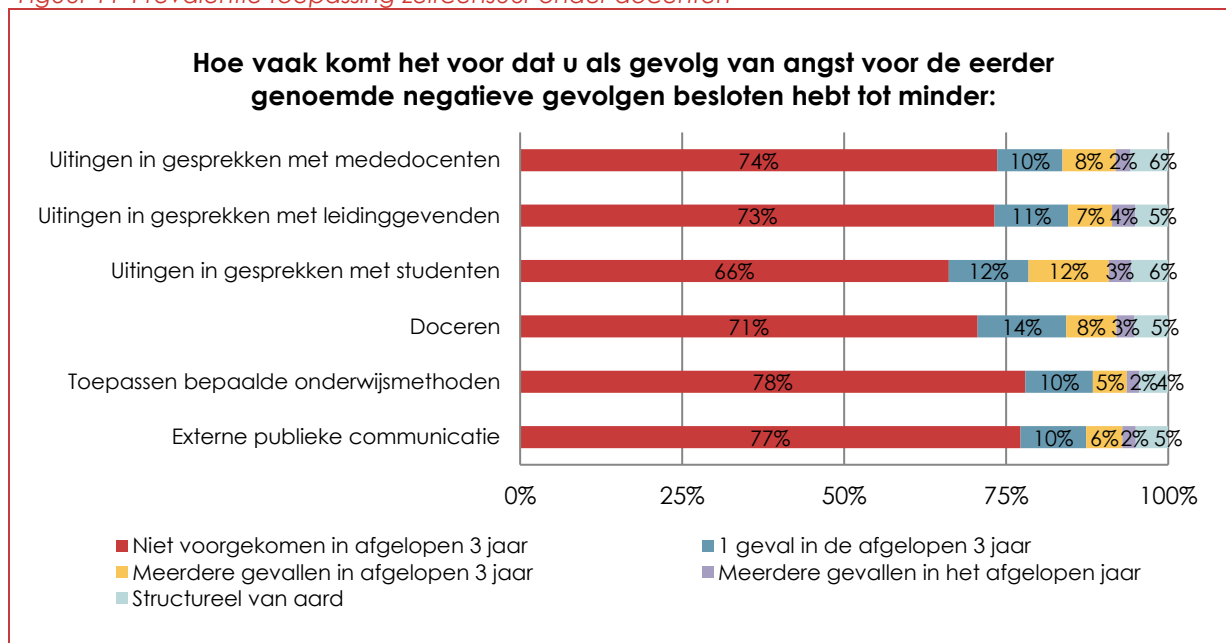
de docenten geen zelfcensuur toegepast in de afgelopen drie jaar of één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe heeft gepast.

Toch heeft een aanzienlijk deel van de docenten zichzelf meerdere malen in de laatste drie jaar gecensureerd. Deze docenten minderen hun uitingen het vaakst tijdens **gesprekken met studenten**, tijdens het **doceren**, en in **gesprekken met mededocenten** wegens angst voor negatieve gevolgen; respectievelijk 21%, 16% en 16% van alle docenten geeft aan zich in deze activiteiten meerdere malen te hebben gecensureerd in de afgelopen drie jaar, meerdere malen in het afgelopen jaar, of structureel. Een lager percentage van de docenten (13%) lijkt zich te beperken in externe publieke communicatie.

Hierin zien we deels dezelfde onderwijsactiviteiten naar voren komen als in de voorgaande paragraaf waarin de gevoelens van beperking onder docenten werden beschreven. De mogelijke verklaringen die daar (zie paragraaf 7.1.1) zijn genoemd gelden ook voor het toepassen van zelfcensuur, namelijk dat uit angst voor klachten, negatieve beoordelingen en een algehele negatieve reputatie, docenten hun uitingen richting studenten en hun doceren aanpassen.

Daarnaast beperken sommige docenten zich in gesprekken met mededocenten. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn dat deze docenten bang zijn dat hun mening afwijkt van hun mededocenten en dat dit negatieve consequenties kan hebben voor hun reputatie binnen de eigen instelling. De oorzaken voor zelfcensuur onder docenten worden in paragraaf 8.1 en 8.2 verder toegelicht.

Figuur 11 Prevalentie toepassing zelfcensuur onder docenten

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

7.3.1.2 Samenhang tussen toepassing zelfcensuur en achtergrondkenmerken onder docenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van de mate van toepassing van zelfcensuur onder docenten, is er via een regressieanalyse gekeken of de toepassing van zelfcensuur samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de

achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de toepassing van zelfcensuur. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Docenten werkzaam in **Economie** en **Gedrag & Maatschappij** besloten zich significant vaker hun doceren aan te passen uit angst voor eerdergenoemde negatieve gevolgen (ten opzichte van docenten werkzaam in Natuurwetenschappen): 20% van docenten uit de Economie en 19% van docenten uit Gedrag & Maatschappij besloten in de laatste drie jaar meerdere keren minder te doceren. Uit de interviews komen een aantal mogelijke verklaringen hiervoor, zoals de eerdere constatering dat zelfcensuur meer speelt in disciplines waar maatschappelijk relevante onderwerpen worden besproken. Dit zou kunnen komen doordat in deze disciplines onderwerpen en theorieën op normatieve wijze worden behandeld en dit biedt meer mogelijkheden voor (felle) discussies binnen het onderwijs. Sommige docenten voelen zich onzeker in het doceren van dit soort gevoelige onderwerpen en over de begeleiding van discussies rondom dit soort onderwerpen binnen klassen en collegezalen.

Internationale docenten

Niet-Nederlandstalige docenten minderen hun uitingen in gesprekken met leidinggevendenden vaker dan Nederlandstalige docenten: 17% van internationale docenten verminderde meerdere keren in de laatste drie jaar hun uitingen met leidinggevendenden vergeleken bij 10% van Nederlandse docenten. De mogelijke redenen hiervoor zijn dat internationale docenten qua normen en waarden verschillen van die van Nederlandse of internationale studenten. Er is ook een grotere kans op een taalbarrière, waardoor gevoeligheden en nuances verloren kunnen gaan in de communicatie. Daarnaast zijn internationale docenten zelf vanwege diverse redenen vaker minder zeker van hun positie binnen de instelling in vergelijking met hun Nederlandse collega's, om dezelfde redenen als bij internationale onderzoekers (zie toelichting in hoofdstukken 5 en 6).

Type instelling

Docenten werkzaam bij **onderzoeksinstituten** passen hun gedrag minder vaak aan ten opzichte van docenten werkzaam bij universiteiten met betrekking tot alle beschreven onderwijsactiviteiten. De reden dat docenten bij onderzoeksinstituten zich minder censureren in vergelijking met docenten van universiteiten is niet duidelijk, al zou mee kunnen spelen dat voor wetenschappelijk personeel van onderzoeksinstituten de omvang van hun onderwijstaken beperkter is. Ook zijn deze docenten misschien minder aanwezig op een onderwijsinstelling en daarom minder vatbaar voor druk vanuit individuen die daar werken of onderwijs volgen. Docenten werkzaam bij universiteiten minderen hun uitingen in gesprekken met mededocenten en studenten vaker dan docenten op hogescholen. Ook hier zijn de exacte redenen niet duidelijk.

Senioriteit

Verder passen **jongere docenten** hun onderwijsactiviteiten minder vaak aan ten opzichte van meer senior docenten: 8% van jongere docenten geeft aan meerdere keren in de laatste drie jaar uitingen richting studenten te hebben verminderd vergeleken bij 21% van senior docenten. Voor doceren deed 8% van jongere onderzoekers dit in mindere mate vergeleken bij 17% van meer senior onderzoekers; in externe publieke communicatieactiviteiten was dit 5% onder jongere docenten vergeleken bij 14% van senior onderzoekers. Mogelijk komt dit doordat jongere docenten qua leeftijd en beleving dichter bij studenten staan. Als gevolg zijn jongere

docenten zich mogelijk beter bewust van welke maatschappelijke kwesties zich ontwikkelen en hoe bepaalde woordkeuzes specifieke groepen studenten kunnen raken bij de bespreking van onderwerpen in de collegezaal, en zijn jongere docenten daarmee mogelijk iets zelfverzekerder in het doceren.

7.3.2 Toepassing van zelfcensuur door studenten

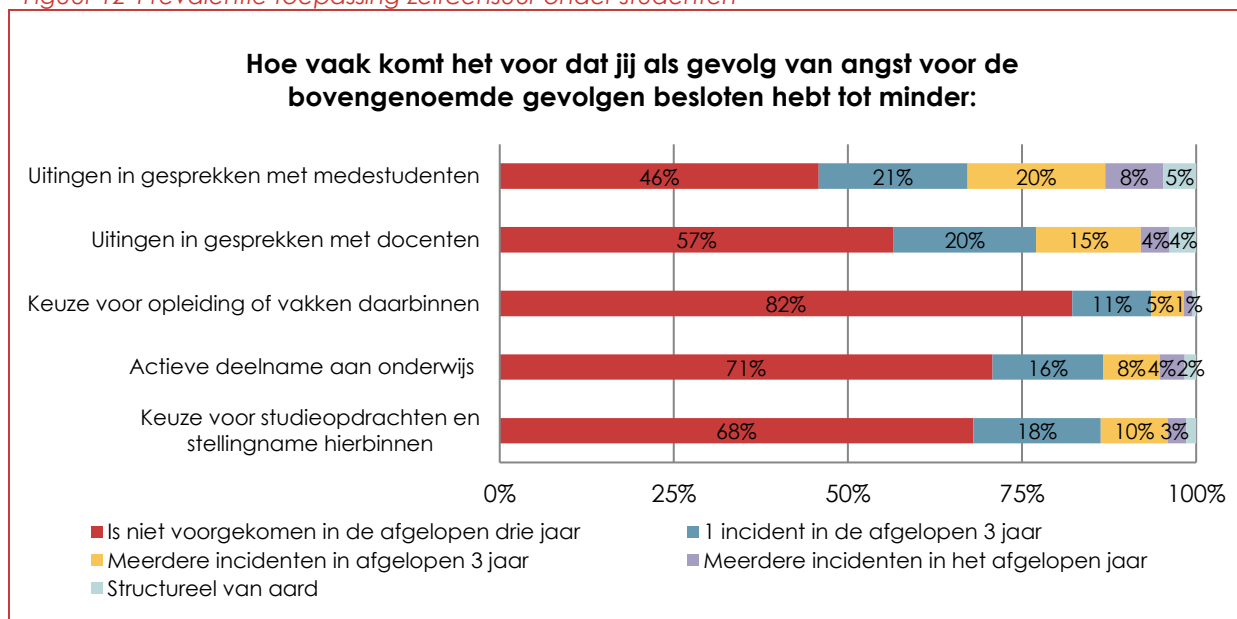
7.3.2.1 Prevalentie van toepassing zelfcensuur door studenten

Figuur 12 geeft een totaalbeeld van de mate waarin studenten zelfcensuur daadwerkelijk toepassen. Onder studenten wordt meer variatie geobserveerd in het aandeel dat zich niet heeft gecensureerd in de laatste drie jaar. Afhankelijk van de onderwijsactiviteit geeft tussen de 67% en 93% van de studenten aan geen zelfcensuur te hebben toegepast of één keer zelfcensuur toe te hebben gepast in de laatste drie jaar. Daarentegen gaf tussen de 6% en de 33% van studenten aan zich meerdere keren te hebben gecensureerd in de laatste drie jaar.

Studenten passen het vaakst hun **uitingen richting medestudenten** (33% van alle studenten rapporteert meerdere gevallen van zelfcensuur in afgelopen drie jaar) en **richting docenten** (23% van alle studenten rapporteert meerdere gevallen van zelfcensuur in afgelopen drie jaar) aan. Daarentegen passen studenten relatief weinig zelfcensuur toe op studie- en vakkenkeuze (18% van alle studenten geeft aan ten minste 1 keer zelfcensuur toe te hebben gepast in afgelopen drie jaar).

Waar een aantal studenten tijdens de interviews meldt dat ze zich veilig voelen in hun gesprekken met docenten, gaven studenten in de open antwoorden van de enquête aan dat sommige docenten niet bang zijn om hun sterke mening naar voren te laten komen tijdens colleges. Wanneer de mening van een student haaks staat op die van de betreffende docent durven studenten deze niet altijd te geven. Tevens omschreven studenten in de open antwoorden dat wanneer zij een onderwerp voor een project moeten kiezen, zij deze vaak afstemmen op de voorkeur of mening van de docent in de angst voor een lager cijfer als zij dat niet zouden doen.

Figuur 12 Prevalentie toepassing zelfcensuur onder studenten

Bron: enquête onder studenten

7.3.2.2 Samenhang tussen toepassing zelfcensuur en achtergrondkenmerken onder studenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van de mate van toepassing van zelfcensuur onder studenten, is er via een regressieanalyse gekeken of de toepassing van zelfcensuur samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender en studiefase. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de ervaren beperking. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Studenten in de disciplines **Gezondheidszorg**, **Recht** en in iets mindere mate de **Gedrag & Maatschappij** minderen hun gedrag het vaakst in vergelijking met studenten in Natuurwetenschappen (de referentiecategorie voor dit kenmerk). Studenten uit deze disciplines geven aan de onderstaande activiteiten meerdere keren in de laatste drie jaar te hebben verminderd:

- Uitingen in gesprekken met docenten: studenten in Gezondheidszorg (30%), Gedrag & Maatschappij (27%) en in Recht (34%)
- Tijdens hun keuze voor studieopdrachten en stellingname hierbinnen: studenten in Gezondheidszorg (18%), Gedrag & Maatschappij (14%) en Recht (21%)
- Tijdens actieve deelname aan onderwijs: studenten in de Gezondheidszorg (25%), Recht (24%)

Studenten in de **Gezondheidszorg** verminderen ook vaker hun uitingen richting medestudenten (39%). Daarnaast geven studenten in de **Onderwijswetenschappen** aan zich gemiddeld vaker in te houden in gesprekken met docenten (33%) en medestudenten (41%), een substantiële groep.

Net zoals bij gevoelens van beperking, komt zelfcensuur vaker voor in **vakgebieden waar meer maatschappelijke kwesties aan bod komen** of besproken worden. De reden voor deze trend is vergelijkbaar met de verklaring voor waarom studenten zich beperkt kunnen voelen (zie paragraaf 7.1.2): maatschappelijke onderwerpen kunnen snel gevoelig of gepolitiseerd worden en discussies daarom heen kunnen sneller polariseren, aldus geïnterviewde docenten en studenten.

Type instelling

Academische zelfcensuur speelt **minder onder studenten aan hogescholen** dan studenten aan universiteiten. Studenten aan hogescholen censureren zich minder vaak in gesprekken met medestudenten (27% vergeleken bij 36% bij universiteiten) en in hun actieve deelname aan onderwijs (11% vergeleken bij 15%).

Het feit dat studenten aan hogescholen zich in veel (maar niet alle) gevallen minder beperkt voelen in hun onderwijsactiviteiten is mede te verklaren doordat de samenstelling van werkgroepen op hogescholen meestal anders is dan op universiteiten. Geïnterviewden geven aan dat studenten op hogescholen vaak langer samen werken in werkgroepen met een vaste of kleinere groep studenten. Dit zorgt ervoor dat **studenten in de werkgroepen binnen hogescholen elkaar over het algemeen beter kennen** dan studenten op universiteiten, die in wisselende samenstellingen colleges en werkcolleges volgen. Onderlinge bekendheid resulteert mogelijk in zodanig meer onderling vertrouwen dat een enkele 'foute' of 'onhandige' opmerking niet wordt gezien als volledige/accurate weerspiegeling van de persoon zelf. Dit is in lijn met de open antwoorden van de studentenenquête, waar naar voren

komt dat studenten de samenstelling van de werkgroep en de sfeer erg belangrijk vinden in hun gevoel van vrijheid om hun meningen en standpunten te uiten.

Masterstudenten

Masterstudenten verminderen hun gedrag met betrekking tot onderwijsactiviteiten in mindere mate dan bachelorstudenten (11% vergeleken bij 15%). Hoewel hier weinig concrete verklaringen voor worden gegeven door geïnterviewden is het mogelijk dat masterstudenten, die iets verder in hun leerproces zitten, zich zelfverzekerder voelen en daarom minder geneigd zijn om onderwijsactiviteiten aan te passen.

Gender

Vrouwelijke studenten passen minder academische zelfcensuur toe in hun uitingen aan medestudenten dan mannelijke studenten (30% vergeleken bij 35%). Er komen geen concrete, mogelijke verklaringen naar voren uit de verzamelde informatie.

8 Werking van zelfcensuur in hoger onderwijs

In een vogelvlucht

Bronnen van druk

- Externe bronnen van druk spelen een belangrijke rol bij het gevoel van beperking in het hoger onderwijs; onder docenten worden studenten, organisatiebeleid en bestuur, de media en het algemeen publiek genoemd als belangrijkste bronnen van druk. Onder studenten zijn dit het algemeen publiek, de media, de politiek en medestudenten.
- Discipline lijkt ook hier de belangrijkste factor te zijn waarbij docenten en studenten in o.a. de Discipline Overstijgende vakgebieden en discipline Recht meer druk ervaren uit verschillende bronnen.

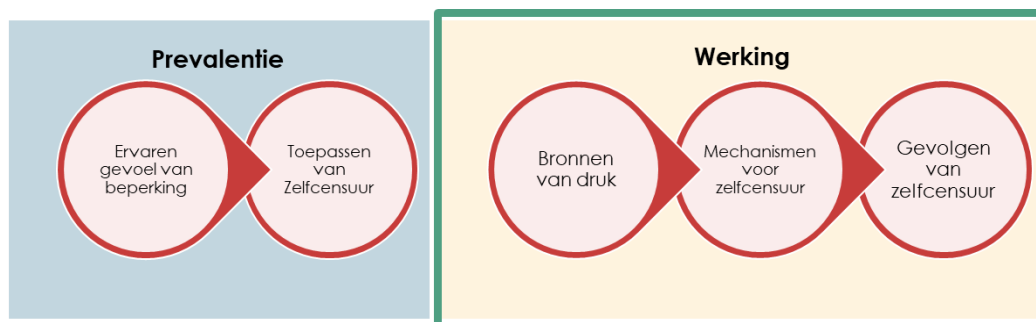
Mechanismen

- Zowel docenten als studenten vrezen het meeste voor negatieve imagovorming, sociale uitsluiting en verminderde loopbaankansen. Verder observeren we dat ook hier, net zoals bij gevoelens van beperking en het toepassen van zelfcensuur (hoofdstuk 7), studenten in grotere mate vrezen voor verschillende negatieve gevolgen vergeleken met docenten.
- Discipline lijkt ook hier de belangrijkste verklarende factor te zijn waarbij docenten en studenten in o.a. de Discipline Overstijgende vakgebieden en discipline Recht meer druk ervaren via specifieke mechanismen.

Gevolgen

- 31% tot 47% van de docenten en 43% tot 54% van studenten beschouwen zelfcensuur op dit moment in redelijke tot zeer sterke mate als een bedreiging voor de kwaliteit van het onderwijs en voor de diversiteit aan perspectieven in het hoger onderwijs.
- Docenten in Recht en Discipline Overstijgende vakgebieden en niet-Nederlandse docenten zien zelfcensuur gemiddeld vaker als een bedreiging voor kwaliteit van onderwijs en voor de diversiteit van perspectieven in onderwijs. Universitaire studenten ervaren vaker dan studenten aan hogescholen dat de kwaliteit van onderwijs en de diversiteit van perspectieven binnen de studie wordt bedreigd door zelfcensuur. Mannelijke studenten ervaren zelfcensuur meer als een bedreiging voor de kwaliteit van hoger onderwijs dan vrouwelijke studenten.

Dit hoofdstuk presenteert de bevindingen over de werking van academische zelfcensuur in het hoger onderwijs. Hierbij wordt achtereenvolgens gekeken naar de ervaren bronnen van druk (actoren), mechanismen die leiden tot zelfcensuur (de negatieve gevolgen waar een individu voor vreest) en mogelijke gevolgen van zelfcensuur.

De bevindingen in dit hoofdstuk zijn gebaseerd op de enquête onder onderzoekers en docenten en de enquête onder studenten. Op basis van deze enquêtes wordt inzicht gegeven in de gehele groep aan studenten of docenten. De enquête responses op dit onderwerp zijn uitgesplitst naar achtergrondkenmerk (zie bijlage D.2.2) en vervolgens is een regressieanalyse gevoerd. De regressieanalyse biedt inzicht in welke van deze achtergrondkenmerken een statistisch significante invloed hebben (zie bijlage D.2.4).

Ook hierbij wordt benadrukt dat de achtergrondkenmerken die uit zijn gevraagd in de enquêtes, en daarmee de regressieanalyses, voor studenten en docenten verschillen: functieniveau en het hebben van een internationale achtergrond zijn niet meegenomen in de enquête onder studenten. Aan de hand van de interviews en de open consultatie worden waar mogelijk de geobserveerde trends en resultaten geïllustreerd en verklaard.

8.1 Bronnen van druk

8.1.1 Bronnen van druk onder docenten

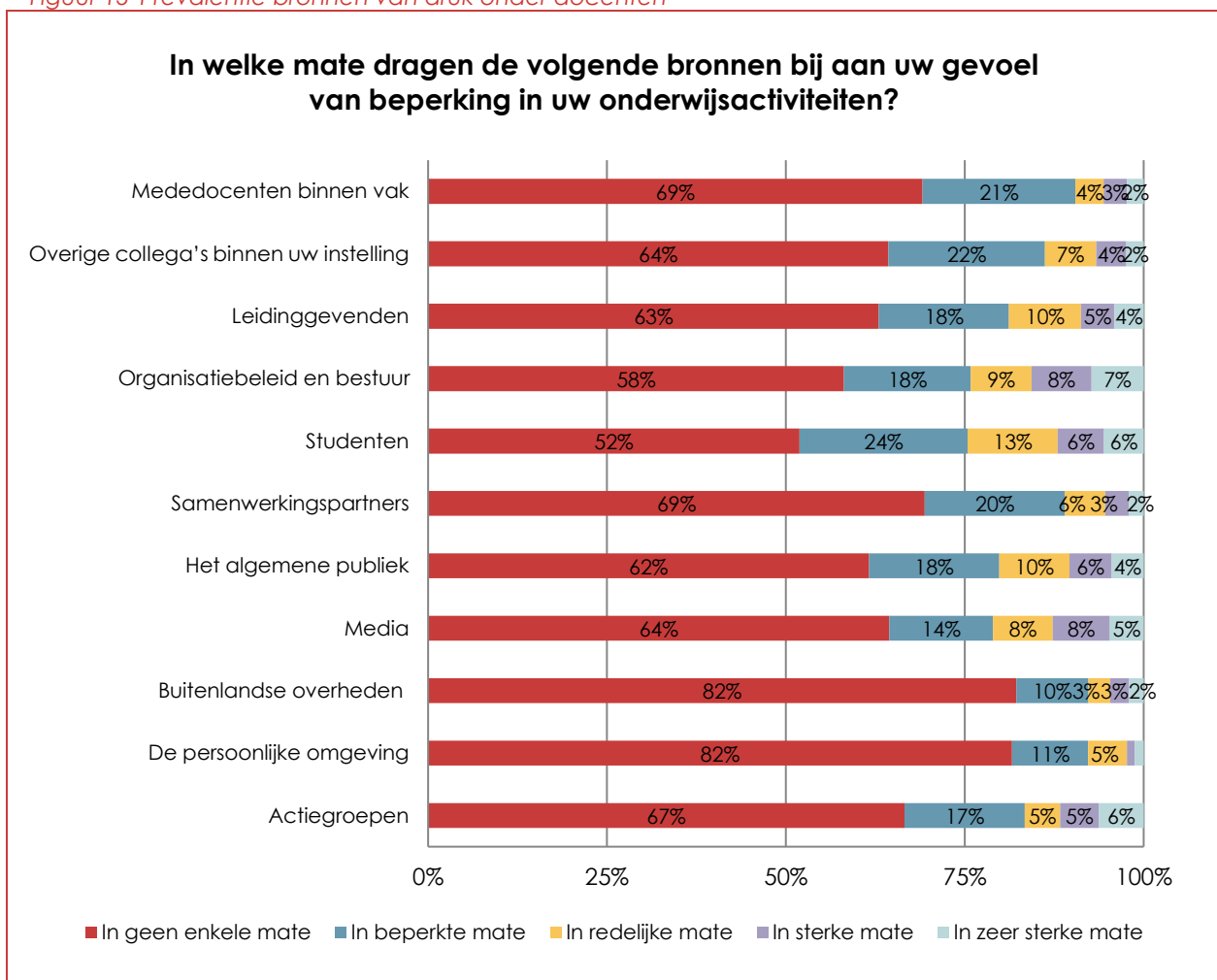
8.1.1.1 Prevalentie bronnen van druk onder docenten

Onderstaand Figuur 13 geeft een totaalbeeld van de mate waarin docenten druk uit bepaalde bronnen ervaren. Volgens de enquête zijn **studenten** (25%) en **organisatiebeleid en bestuur** (24%) de bronnen waar het hoogste percentage docenten aangeeft redelijke tot zeer sterke druk van te ervaren in diens onderwijsactiviteiten. De media zijn volgens de enquête de bron waardoor 21% van de docenten in redelijke tot zeer sterke mate druk van ervaart, gevolgd door algemeen publiek (20%).

Wat betreft **organisatiebeleid en bestuur** als een bron van druk laten interviews zien dat dit kan komen doordat organisaties en docenten soms afwijkende meningen hebben over welke onderwerpen in curricula terug moeten komen of op welke wijze erover gedoceerd moet worden. Dit kan er toe leiden dat docenten door managers of bestuursleden druk ervaren in hun onderwijsactiviteiten.

Verder hebben docenten (voor hun gevoel steeds meer) te maken met een **redelijk grote en steeds diversere groep studenten** wat betreft nationaliteiten, achtergronden, disciplines, waarden en ideeën. Vooral in disciplines waar maatschappelijke onderwerpen aan bod komen of onderwerpen met veel maatschappelijke belangstelling behandeld worden, geven docenten aan zich zorgen te maken over hoe ze bepaalde onderwerpen op een goede maar ook sensitieve manier kunnen behandelen.

Figuur 13 Prevalentie bronnen van druk onder docenten

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

8.1.1.2 Samenhang tussen bronnen van druk en achtergrondkenmerken onder docenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van bronnen van druk onder docenten, is er via een regressieanalyse gekeken of dit samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de prevalentie van bronnen van druk. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Docenten in de disciplines **Economie**, **Discipline Overstijgende** vakgebieden, en **Techniek**, ervaren meer druk van organisatiebeleid en bestuur in vergelijking met docenten in Natuurwetenschappen (de referentiecategorie voor dit kenmerk): 21% van docenten uit de Economie ervaart sterke tot zeer sterke druk van deze bron, net als 20% van docenten uit de Discipline Overstijgende vakgebieden en 17% van docenten uit de Techniek.

Mogelijke verklaringen hiervoor (deels al aangehaald in hoofdstuk 7 over prevalentie en toepassing) zijn als volgt:

- Discipline Overstijgende vakgebieden zijn vaak nieuwer en combineren theorieën en aanpakken uit bestaande disciplines. Interviews laten zien dat docenten vaker moeten overleggen en overwegen wat de focus en vorm van het vak moet zijn, en in sommige gevallen het bestaansrecht van een interdisciplinair vakgebied bewijzen aan management en bestuurslagen van faculteiten en onderwijsinstellingen.
- Economie is een discipline die onderwerpen behandelt die een directere invloed kunnen hebben op de samenleving en die soms gepolitiseerd zijn (zoals over specifieke economische theorieën, ideologieën en de aannames die daar aan ten grondslag liggen).
- Ook in de discipline Techniek speelt deze bron van druk in zekere mate mee. Dit kan samenhangen met de groeiende maatschappelijke en politieke aandacht voor technische vakgebieden (en hun rol in de groene en digitale transitie), waardoor er meer aandacht (en wellicht druk) is om over bepaalde onderwerpen te doceren of om bepaalde onderwijsvormen toe te passen vanuit een instelling.

Docenten in de Taal & Cultuur en Discipline Overstijgende disciplines ervaren meer dat **studenten** een bron van druk zijn; respectievelijk geven 17% en 13% van docenten uit deze disciplines aan sterke tot zeer sterke druk te ervaren uit deze bron. De oorzaken hiervoor zijn deels aangehaald in het vorige hoofdstuk 7, namelijk dat vakgebieden zoals Taal & Cultuur meer maatschappelijke kwesties behandelen. Hier worden gevoeligere onderwerpen behandeld en kunnen meer harde discussies plaatsvinden binnen klassen en collegezalen.

Geïnterviewden geven aan dat meer maatschappelijke thema's tegenwoordig gepolitiseerd zijn en tot **polariserende discussies in collegezalen** kunnen leiden. Dit kan druk uitoefenen op een docent die de balans moet weten te behouden tussen doceren over het onderwerp en het laten uiten van soms sterke meningen in een klas. Daarnaast tonen interviews ook (en dit geldt voor meerdere disciplines) dat studenten eerder weten welk taalgebruik en welke gedragsvormen of ideeën niet langer “kunnen”. Zo **dreigden sommige studenten in feedback richting docenten** met het indienen van klachten. Dit leidt tot onzekerheid, vooral als studenten vervolgens weigeren om toelichting te geven als de docent probeert na te vragen wat er precies verkeerd ging of gevoelig ligt. Een officiële klacht wordt door docenten als heftig ervaren en de inschatting van docenten is dat dit mogelijk ook impact kan hebben op hun loopbaankansen.

Wat betreft Discipline Overstijgende vakgebieden meldden enkele studenten in de studentenenquête dat sommige docenten het lastig lijken te vinden om te navigeren tussen de verschillende disciplines en perspectieven. Dit verklaart mogelijk waarom docenten uit Discipline Overstijgende functies aangeven zich beperkter te voelen ten opzichte van docenten werkzaam in Natuurwetenschappen.

Verder ervaren docenten in **Economie** en **Discipline Overstijgende** vakgebieden ook meer druk vanuit het algemeen publiek. De mogelijke redenen hiervoor zijn in de voorgaande hoofdstukken aangehaald.

Internationale docenten

Niet-Nederlandse docenten lijken meer druk uit vrijwel alle bronnen te ervaren, behalve de media. De redenen hiervoor zijn eerder in het rapport besproken, namelijk dat internationale docenten mogelijk andere waarden en normen hebben vergeleken met studenten, dat er een hogere kans is dat nuances in communicatie verloren gaan doordat zowel studenten als docenten vaak in een tweede taal communiceren en door de hogere afhankelijkheid van hun werk die internationale docenten ervaren vergeleken met Nederlandstalige docenten. Al

deze aspecten kunnen ertoe leiden dat internationale docenten vanuit meerdere bronnen druk ervaren.

Type instelling

Docenten die werkzaam zijn voor **onderzoeksinstituten** ervaren, in verhouding tot docenten op universiteiten, minder sterke of zeer sterke druk van de volgende bronnen: de media (0% vergeleken bij 10%), het algemene publiek (0% vergeleken bij 6%) en actiegroepen (0% vergeleken bij 9%). Uit het onderzoek komt geen duidelijke verklaring naar voren, al speelt het mogelijk mee dat de onderwijstaken van het wetenschappelijk personeel van onderzoeksinstituten over het algemeen beperkter van omvang zijn.

Senioriteit

Junior docenten ervaren, ten opzichte van senior docenten, minder druk vanuit actiegroepen (8% vergeleken bij 12%). Uit de interviews komen een aantal mogelijke verklaringen naar voren waarom jongere docenten minder druk ervaren uit deze bron. Zo werd benoemd dat jongere docenten online actiever zijn vergeleken met senior docenten en meer bewust zijn recente, maatschappelijke ontwikkelingen en discussies rond gevoelige kwesties. Het zou ook mee kunnen spelen dat junior onderzoekers deels uit de wind worden gehouden en dat actiegroepen zich richten op de meer senior docenten.

8.1.2 Bronnen van druk onder studenten

8.1.2.1 Prevalentie bronnen van druk onder studenten

De enquête responses (Figuur 14) laten zien welke bronnen van druk het vaakst tot redelijke en tot zeer sterke gevoelens van beperking leiden onder studenten: **het algemeen publiek (43%), de media (40%), de politiek (32%) en medestudenten (31%)**. Verder zijn docenten een minder grote bron van druk (25%). De minste druk werd ervaren uit buitenlandse overheden (12%).

Studenten lijken in vergelijking met docenten in hogere mate druk te ervaren en uit meerdere bronnen. Er gelden hierbij een aantal relevante kanttekeningen. Zo verkeren zij in vergelijking met docenten en onderzoekers in een **andere levensfase**. Studenten bevinden zich in een leer- en ontwikkelproces over hoe zich te verhouden tot andere groepen, tot complex materiaal en over hoe ze hun ideeën en standpunten over dat materiaal kunnen ontwikkelen en verdedigen. Studenten zijn **minder vaak bezig met onderzoek** of professionele activiteiten die de algemene media bereiken. Verder zijn studenten **meer online actief** en lijken zij zich zeer bewust van hoe snel de media en het algemene publiek (via sociale media) iemands reputatie kunnen ondermijnen die een fout of misstap maakt.

Medestudenten vormen in zekere zin een weerspiegeling van de samenleving binnen het hoger onderwijs. Studenten hebben de indruk dat hun medestudenten ze negatief kunnen beoordelen op verkeerde formuleringen of taalgebruik, onwetende of “domme” vragen, of onhandige opmerkingen. Er leeft een vrees onder studenten dat hun medestudenten ze wegzetten als zij iets zeggen of vragen wat verkeerd op kan worden gevat. Wel gaven sommige studenten in interviews aan dat wanneer ze alsnog een vraag stellen of een opmerking maken waar ze onzeker over waren, het meestal niet tot een negatieve discussie of interactie leidt. Dit suggereert dat de angsten die studenten hebben voor negatieve reacties binnen klassen en collegezalen niet altijd gegrond zijn.

Verder merken we op dat hier een impliciet verband lijkt te zijn met het feit dat studenten zich bewuster zijn van hoe snel fouten binnen een collegezaal online zouden kunnen worden gezet. Hoewel dit niet direct betekent dat de algemene media of het publiek een dergelijk bericht

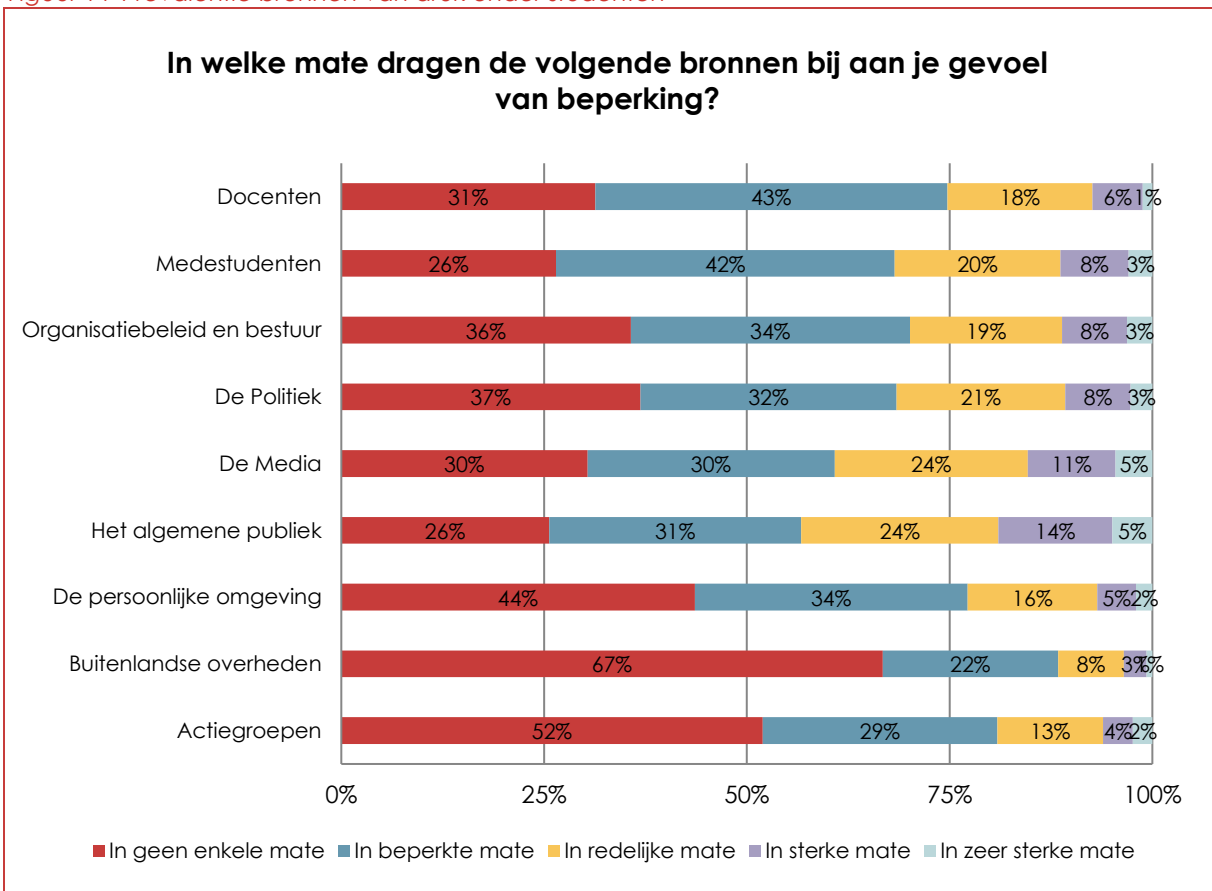
zou zien, lijkt het voor studenten wel mee te spelen in hoe zij druk ervaren vanuit deze twee bronnen.

De druk die studenten van medestudenten ervaren lijkt **verbonden aan een bredere, (maatschappelijke) trend** die studenten maar ook onderzoekers en docenten noemen in interviews; namelijk dat er minder ruimte is voor inhoudelijke, kritische discussies. Geïnterviewde studenten en docenten, evenals respondenten uit de twee enquêtes geven aan dat binnen een academische context alles in principe moet kunnen worden besproken, binnen bepaalde omgangsvoorwaarden. Studenten moeten om kunnen gaan met kritische vragen over hun standpunten, maar moeten omgekeerd ook vragen kunnen stellen en eigen standpunten kunnen delen en verdedigen; dit vormt onderdeel van het leerproces, aldus geïnterviewde studenten en docenten.

De open antwoordvelden uit de studentenenquête laten zien dat studenten tijdens gesprekken met docenten relatief hogere druk ervaren dan in andere situaties; studenten vanuit verschillende disciplines geven aan dat **docenten soms een sterke mening hebben**, waardoor studenten minder het gevoel hebben zich te kunnen uiten in de les. Daarmee kunnen docenten ook een bron van druk zijn; de rol van docenten wordt verder in paragraaf 8.2.2 behandeld.

Interessant genoeg wordt de politiek ook als belangrijke bron van druk genoemd maar de kwalitatieve informatie die is verzameld tijdens het onderzoek biedt weinig verklaring voor waarom dit precies een substantiële bron van druk vormt onder studenten.

Figuur 14 Prevalentie bronnen van druk onder studenten

Bron: enquête onder studenten

8.1.2.2 Samenhang tussen bronnen van druk en achtergrondkenmerken onder studenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van bronnen van druk onder studenten, is er via een regressieanalyse gekeken of dit samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender en studiefase. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de prevalentie van bronnen van druk. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Onder studenten zijn de politiek, de media en het algemeen publiek belangrijke bronnen van druk. De **angst voor externe bronnen van druk** lijkt onder studenten vrij hoog te zijn. Verschillende groepen studenten geven aan dat het **algemeen publiek** een significante bron van druk is. Studenten uit de volgende disciplines ervaren sterke tot zeer sterke mate druk uit deze bron ten opzichte van studenten uit de Natuurwetenschappen: Gezondheidszorg (21%), Techniek (20%), Gedrag & Maatschappij (20%), Recht (24%) en Onderwijswetenschappen (29%).

Dit zijn allen sectoren die **veel geraakt worden of te maken hebben met maatschappelijke kwesties en debatten**. Studenten uit de discipline Recht worden getraind om een mening te geven over gevoelige en complexe maatschappelijke kwesties en om hun redenering en woordkeuze grondig te overwegen; dit kan druk met zich meebrengen, vooral als een student denkt dat zijn stellingen niet passen bij de dominante standpunten in de politiek en/of de samenleving. De Gezondheidszorg omvat veel medisch-ethische kwesties binnen opleidingsprogramma's waar studenten getraind worden om een positie in te nemen als deel van het uitoefenen van hun beroep. Als dit voor het gevoel van de student niet strookt met geaccepteerde of dominante standpunten uit het vakgebied, kan dit tot gevoelens van beperking en druk leiden (bijvoorbeeld bij een geneeskunde student die tegen abortus is). Hetzelfde geldt in zekere mate voor studenten in Gedrag en Maatschappij en Discipline Overstijgende vakgebieden waar maatschappelijk relevante (gepolitiseerde) onderwerpen veel aan bod komen.

Daarnaast zijn studenten zich meer bewust van hoe hard en **hoe negatief de media en het publiek (via sociale media) kunnen zijn** in hun reacties omtrent onderzoeksuitkomsten. Zo vindt er belediging, intimidatie en in sommige gevallen zelfs bedreiging van onderzoekers plaats, die zich bijvoorbeeld bezig houden met het Corona-virus, de klimaattransitie, migratiebeleid en gender- of identiteitskwesties. Interviews laten zien dat dit bijdraagt aan de mate van druk die studenten binnen hoger onderwijs ervaren. Studenten zien dit bij onderzoekers gebeuren en zo kunnen deze actorgroepen ook een bron van druk worden voor studenten.

Gender

Tevens ervaren **vrouwelijke studenten** iets meer dat hun persoonlijke omgeving druk uitoefent dan mannelijke studenten (8% vergeleken bij 6%). Er komen geen concrete verklaringen naar voren voor deze trend.

8.2 Mechanismen

8.2.1 Mechanismen onder docenten

8.2.1.1 Prevalentie van mechanismen onder docenten

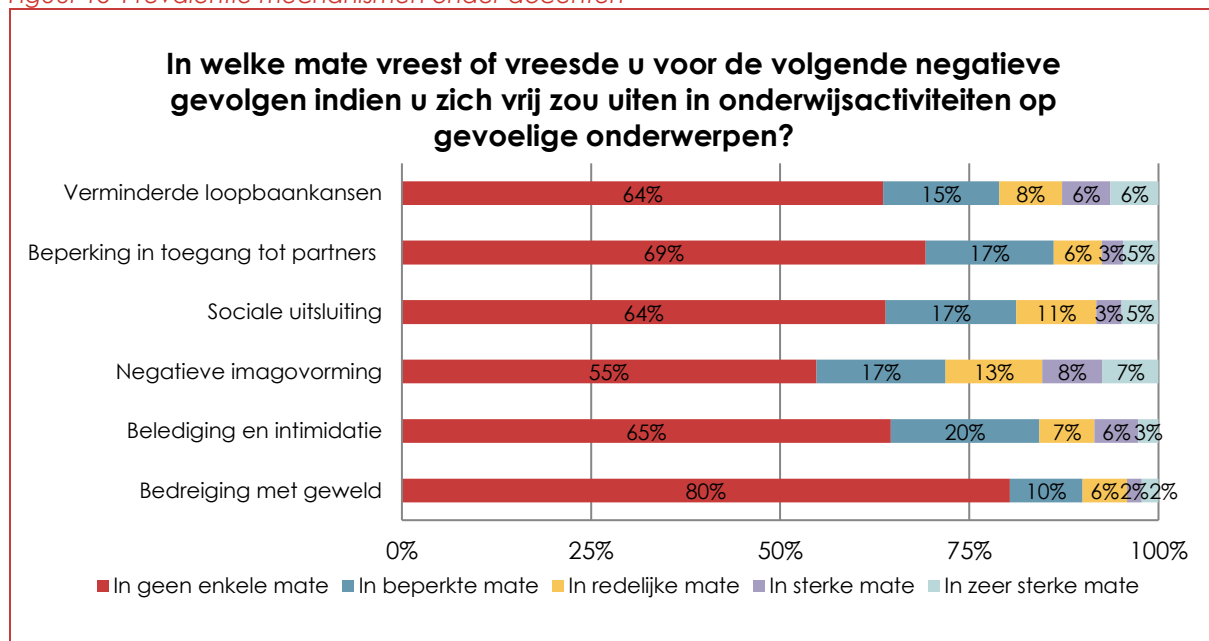
Figuur 15 geeft een totaalbeeld van de mate waarin docenten druk uit bepaalde bronnen ervaren. Volgens de enquête vreest 28% van de docenten in redelijke tot zeer sterke mate voor **negatieve imagovorming** als gevolg van het vrij uiten van hun mening over gevoelige onderwerpen in onderwijsactiviteiten; 7% geeft aan dit in zeer sterke mate te ervaren. Verder geeft 18% van de docenten aan in redelijke tot zeer sterke mate te vrezen voor **sociale uitsluiting** en 16% voor **verminderde loopbaankansen**.

De **bedreiging met geweld** was het negatieve gevolg waar docenten het minst voor vrezen, al geeft 10% van docenten aan in redelijke tot zeer sterke mate angst voor dit extreme gevolg te hebben. Hoewel het om een relatief laag percentage docenten gaat vergeleken met de andere mechanismen, draait het bij dit mechanisme om een aspect dat potentieel zeer serieuze gevolgen heeft voor een docent.

Docenten vrezen (net zoals onderzoekers) voor negatieve imagovorming vanwege de perceptie dat dit weerslag heeft op hun reputatie en loopbaankansen. Hoewel verminderde loopbaankansen minder worden genoemd in de enquête dan de vrees voor een negatief imago of sociaal uitsluiting, komt deze onderliggende vrees wel naar voren in de interviews. Een **negatief imago kan de (professionele) positie van een docent ondermijnen**, wat tot verminderde professionele progressie kan leiden. Deze verklaring hangt samen met de bredere maatschappelijke trend dat de grens tussen professionele en persoonlijke sferen vervaagd, aldus verschillende geïnterviewden. Hier lijken sociale media en het tempo waarin (vaak minder genuanceerde) berichten online worden verspreid ook een rol in te spelen.

Sociale uitsluiting door studenten en/of mededocenten kan een gevolg zijn van een negatief imago, maar kan een negatief imago ook verder versterken. Er is dus een verband en versterkende relatie tussen deze twee mechanismen.

Figuur 15 Prevalentie mechanismen onder docenten

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

8.2.1.2 Samenhang tussen mechanismen en achtergrondkenmerken onder docenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van mechanismen onder docenten, is er via een regressieanalyse gekeken of dit samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de prevalentie van mechanismen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Interessant is dat het achtergrondkenmerk Discipline geen significante invloed lijkt te hebben op de mogelijke negatieve gevolgen (mechanismen) waar docenten voor vrezen.

Internationale docenten

De analyse laat zien dat niet-Nederlandse docenten **over alle genoemde mogelijke negatieve gevolgen meer vrees ervaren dan Nederlandse docenten**, vooral omtrent verminderde loopbaankansen, negatieve imagovorming en toegang tot samenwerkingspartners. Dit lijkt enerzijds te maken te hebben met het feit dat deze docenten naar een ander land zijn gereisd, aannemelijk voor hun werk, waardoor er een grote druk is om de professionele stap een succes te maken (omdat anders de levensverschuiving voor niets is geweest). Anderzijds, hebben zij een andere achtergrond dan de Nederlandse docenten en veel van hun studenten. Daarom is het niet geheel verassend dat niet-Nederlandse docenten meer vrezen voor een negatief imago, sociale uitsluiting, verminderde loopbaankansen, beperking in toegang met partners, belediging en intimidatie, enz.

Zoals eerder aangegeven wijzen interviews ook op het feit dat **Engels vaak de voertaal is** binnen hoger onderwijs en onderzoek en dat voor de meeste docenten en studenten dit **een tweede taal is**; dit kan makkelijker tot misverstanden of tot onvoldoende nuance in de communicatie leiden. De studentenenquête benadrukt dit inzicht. Open antwoordvelden geven aan dat internationale docenten niet altijd goed de Engelse taal beheersen, waardoor er misverstanden ontstaan in discussies of gesprekken tussen docent en student over gevoelige onderwerpen. Door de gevoeligheid is formulering van groter belang om standpunten toe te lichten. Waar een Nederlandse docent soms terug kan vallen op een Nederlandstalige uitleg om een punt goed over te brengen heeft een internationale docent deze optie vaak niet. Een enkele student benoemt dat **normen en waarden van internationale docenten vaak verschillen** van die van Nederlandse studenten. Dit kan onzekerheid bij niet-Nederlandse docenten verder versterken en ervoor zorgen dat zij zich uiteindelijk meer gaan censureren tijdens het geven van onderwijs om negatieve gevolgen te voorkomen.

Type instelling

Volgens de enquête vrezen **docenten van hogescholen** minder voor bedreiging en geweld, in vergelijking met universitaire docenten: geen docenten aan hogescholen geven aan in sterke of zeer sterke mate hiervoor te vrezen, vergeleken bij 4% van docenten bij universiteiten. Docenten van **onderzoeksinstituten** vrezen niet voor bedreiging en intimidatie terwijl 7% van docenten bij universiteiten hier wel voor vreest. Een duidelijke verklaring voor deze verschillen komt niet naar voren uit dit onderzoek.

8.2.2 Mechanismen onder studenten

8.2.2.1 Prevalentie van mechanismen onder studenten

Ook voor studenten is **negatieve imagovorming** de grootste vrees (voor 42% van de respondenten geldt dit in redelijke tot zeer sterke mate). **Sociale uitsluiting** en **verminderde**

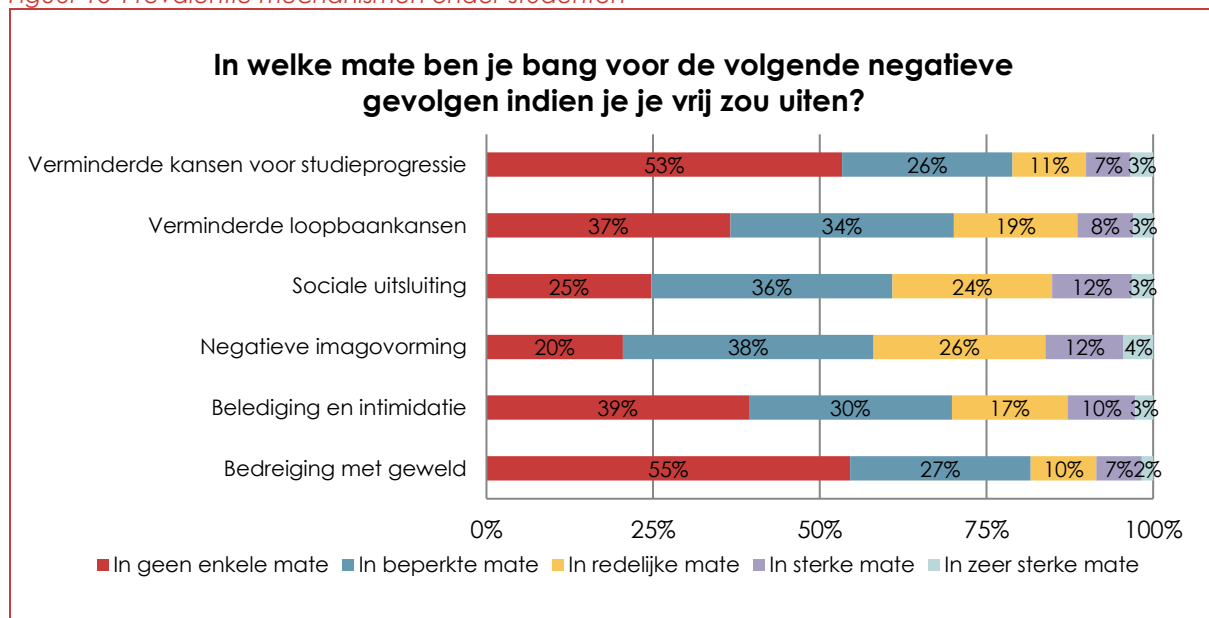
loopbaankansen vormden voor respectievelijk 39% en 30% van de studenten in redelijke tot zeer sterke mate een vrees (Figuur 16).

De kwalitatieve bevindingen laten zien dat er een zekere samenhang bestaat tussen deze mechanismen en dat ze elkaar kunnen beïnvloeden. In deze paragraaf worden eerst de overkoepelende trends behandeld waarna gericht wordt gekeken naar verklaringen voor de significante kenmerken die samenhangen met specifieke mechanismen.

Zoals in de vorige paragraaf 8.1 over bronnen van druk aan de orde is gekomen, kunnen naast medestudenten docenten ook een bron van druk zijn voor studenten. Waar medestudenten voor aan een negatief imago en aan sociale uitsluiting bij kunnen dragen, kunnen studenten ook vrezen voor een negatief imago bij hun docent. Dit kan leiden tot slechtere beoordeling van de onderwijsprestaties en, uiteindelijk, loopbaankansen kan op een negatieve manier beïnvloeden.

Geïnterviewden wijzen ook naar de samenhang met een aantal van de negatieve gevolgen die studenten noemen, namelijk dat studenten **bang zijn om een lager cijfer te krijgen en een negatief imago te krijgen bij de docent als ze afwijkende meningen hebben van de docent**. In de open velden van de enquête wordt meerdere keren aangegeven dat studenten geneigd zijn om antwoorden te geven waar ze het niet mee eens zijn, om zo hogere cijfers te behalen. Ook passen ze hun standpunt aan in essays, omdat daar hogere cijfers mee te behalen zijn of om weinig controversiële onderwerpen voor onderzoeken en essays te kiezen. Er geldt hier wel de kanttekening dat de open antwoorden niet representatief zijn. Deze voorbeelden worden hier enkel illustratief gebruikt om te laten zien hoe de mechanismen voor kunnen komen in de praktijk.

Figuur 16 Prevalentie mechanismen onder studenten

Bron: enquête onder studenten

Studenten geven verder aan **sommige gesprekken of gespreksonderwerpen uit de weg te gaan**, omdat ze andere meningen aanhangen dan de meeste andere studenten of hun docenten (vooral als docenten zelf een sterke mening hebben op onderwerpen). In sommige gevallen geven studenten aan 'niet weggezet te willen worden als racist'. Buiten de collegezalen geven studenten ook aan conflictvermijndend te zijn en hun toon aan te passen.

Hierbij dient wel opgemerkt te worden dat een aanpassing van toon en taal niet per se zelfcensuur is, maar ook kan worden gezien als respectvol en gericht communiceren in andere contexten en groepen. Dit ontwikkelproces beschouwen sommige geïnterviewde studenten (en docenten) als een belangrijk onderdeel van het leer- en ontwikkelproces van een student.

Daarnaast zijn studenten **vaak actiever in online communicatie**. Hoewel online communicatie gewoontes en het gebruik van sociale media niet zijn gemeten in dit onderzoek, is het aannemelijk dat de mate van online-activiteiten meespeelt in de vraag hoe medestudenten als bron van druk kunnen fungeren voor een student. Studenten zijn zich bewuster van hoe snel via online communicatiekanalen berichten over iemands gedrag of uitingen kunnen worden verspreid. Het gebruik van online communicatiemiddelen lijkt mee te spelen in de angst voor negatieve imagovorming en de rol die medestudenten daarin kunnen spelen.

Over het algemeen lijkt de **houding van de docent impact te hebben op de mate waarin studenten zich vrij voelen** om zich uit te spreken in de collegezalen. Zo zijn er in de enquête enkele voorbeelden genoemd van situaties waarin opmerkingen van docenten als beledigend werden ervaren door studenten; dit zorgde ervoor dat de studenten minder gingen deelnemen aan de discussies in de klas.

8.2.2.2 Samenhang tussen mechanismen en achtergrondkenmerken onder studenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de prevalentie van mechanismen onder studenten, is er via een regressieanalyse gekeken of dit samenhangt met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender en studiefase. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de prevalentie van mechanismen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Studenten in de **Gezondheidszorg** ervaren ten aanzien van alle in de enquête voorgestelde negatieve gevolgen meer angst ten op zichte van studenten Natuurwetenschappen (de referentiecategorie voor deze analyse). Deze studenten geven aan in sterke tot zeer sterke mate te vrezen voor: negatieve imagovorming (22%), sociale uitsluiting (17%), verminderde loopbaankansen (14%), belediging en intimidatie (11%) en bedreiging met geweld (6%).

Voor de disciplines die een significante invloed lijken te hebben op de mate waarin studenten voor bepaalde negatieve gevolgen vrezen komen een aantal mogelijke verklaringen naar voren. Zo blijkt uit interviews dat de Gezondheidszorg een zeer competitief vakgebied is waar de nadruk veel op "punten scoren" ligt en waar de verschillende nodige modules en ervaringen opgedaan moeten worden om verder te kunnen groeien in het vak. Een negatief imago onder docenten kan bijvoorbeeld tot minder studieprogressie leiden wat op zijn beurt de loopbaankansen van een student zou kunnen ondermijnen. Ook noemen sommige geïnterviewden dat de discipline Gezondheidszorg relatief hiërarchisch is (net zoals de disciplines Recht en Economie) vergeleken bij andere disciplines. Dit kan tot sterkere afhankelijkheidsrelaties leiden tussen studenten en docenten wat tot meer vrees voor negatieve gevolgen kan leiden onder studenten.

Dit is ook het geval bij studenten in **Gedrag & Maatschappij** (op vrees voor verminderde loopbaankansen na). Studenten uit deze discipline geven aan in sterke tot zeer sterke mate te vrezen voor: sociale uitsluiting (23%), negatieve imagovorming (22%), belediging en intimidatie (18%) en bedreiging met geweld (11%). Onder studenten in Gedrag & Maatschappij, een redelijk normatief vakgebied waar maatschappelijke kwesties worden behandeld, lijkt meer

vrees te zijn voor negatieve imagovorming en sociale uitsluiting omdat het makkelijker is om iets te zeggen of te vinden wat niet aansluit bij wat de klas of de docent vindt.

Ook in de discipline **Economie** vrezen studenten bovengemiddeld veel voor verminderde kansen op studieprogressie (17%), verminderde loopbaankansen (16%), bedreiging met geweld (16%) en negatieve imagovorming (12%). De verklaringen die eerder zijn genoemd in dit hoofdstuk, zoals de focus van deze discipline op maatschappelijke onderwerpen en de sterkere hiërarchie die de discipline lijkt te kenmerken, verklaren voor een deel de hogere mate van vrees die deze studenten hebben voor negatieve gevolgen. De angst voor bedreiging met geweld bijvoorbeeld, kan niet verklaard worden aan de hand van verzamelde informatie.

8.3 Mogelijke gevolgen van zelfcensuur voor hoger onderwijs

8.3.1 Mogelijke gevolgen zelfcensuur onder docenten

8.3.1.1 Prevalentie van gevolgen zelfcensuur onder docenten

Onderstaand Figuur 17 geeft een totaalbeeld van de mate waarin docenten zelfcensuur ervaren als een bedreiging van de kwaliteit van onderwijs en de diversiteit van perspectieven in onderwijs.

Docenten laten zien zich iets meer zorgen te maken over de invloed van zelfcensuur op de diversiteit aan perspectieven vergeleken met de kwaliteit van het onderwijs: 47% van docenten ziet zelfcensuur in redelijke tot zeer sterke mate als een bedreiging voor diversiteit van perspectieven in het onderwijs vergeleken met 41% die zelfcensuur als bedreiging voor de kwaliteit van het onderwijs ziet.

Uit interviews en de open consultatie wordt duidelijk dat de **vrees voor het verlies van diverse perspectieven breed gedragen wordt onder docenten**. Er wordt niet gevreesd voor het verlies van bepaalde perspectieven of dat specifieke groepen zich beperkt voelen in hun onderwijsactiviteiten, maar eerder voor een algemeen verlies aan diverse perspectieven in het hoger onderwijs. De vrees is dat het verlies van diverse perspectieven tot verzwakking van het onderwijsproces zal leiden. In een onderwijsproces waar discussies kunnen voeren, standpunten leren onderbouwen en verdedigen belangrijke pedagogische kenmerken zijn, verwachten docenten (en studenten) dat het verlies aan diverse perspectieven tot een verslechtering van het onderwijsproces leidt. De vrees die uit interviews naar voren komt legt meer nadruk op bijvoorbeeld wat het ongemak onder studenten en docenten om discussies aan te gaan betekent voor de kwaliteit van het onderwijs en de onderzoekers van morgen. Er is daarmee ook sprake van een interactie tussen de kwaliteit van het onderwijs en de beperking in diversiteit van perspectieven.

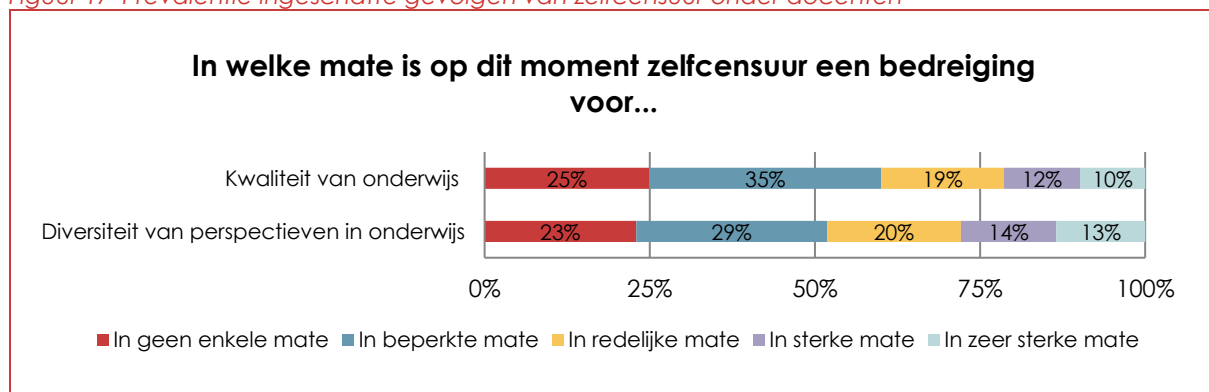
Docenten worden ook voorzichtiger in de manier waarop ze lesgeven. Zo heeft een aantal gesprekspartners aangegeven goed na te denken alvorens ze een gevoelig onderwerp behandelen. In sommige gevallen kiezen docenten ervoor bepaalde onderwerpen niet te behandelen (soms vanwege publieke druk of druk vanuit de organisatie en het bestuur van een instelling). Mocht er besloten worden om een bepaald onderwerp ondanks mogelijke gevoeligheden toch te behandelen, dan zijn er meerdere docenten die goed nadenken over de vorm waarin een dergelijk onderwerp besproken kan worden. Verschillende docenten geven in interviews aan te proberen een veilige omgeving te creëren waarin ook dit soort complexe onderwerpen besproken kunnen worden, maar krijgen soms ook de feedback van studenten dat dit soort besprekingen als onprettig ervaren wordt. Daarnaast geeft een deel van de docenten aan bepaalde onderwerpen te mijden. Dit omdat de onderwerpen, binnen de context van het vak, vaak niet als essentieel worden gezien en daarmee mogelijk lastige

situaties vermeden kunnen worden. Deze voorzichtigheid kan, in extremere vormen, leiden tot het gevreesde verlies van diverse perspectieven binnen hoger onderwijs.

Uit gesprekken blijkt dat docenten (evenals studenten en onderzoekers) zich allen zorgen maken over het feit dat er **steeds minder ruimte lijkt te zijn voor inhoudelijke, kritische en wetenschappelijk onderbouwde discussies**, zowel buiten hoger onderwijs en onderzoek als daarbinnen. Ze geven aan dat dit samenhangt met bredere maatschappelijke trends, zoals polarisering van meningen en de nadruk op snelle berichtgeving en communicatie in zowel traditionele als sociale media. Gesprekspartners stellen dat er steeds minder ruimte is om diverse meningen en opvattingen op een respectvolle maar ook inhoudelijke, diepe manier te bespreken en deze bredere trend raakt ook het hoger onderwijs en de wetenschap. Daarbij wordt ook opgemerkt dat de nadruk in discussies minder ligt op de inhoud en kwaliteit van het wetenschappelijke argument, met negatieve gevolgen van dien voor de kwaliteit van de leeromgeving van het hoger onderwijs.

Hoewel een zekere mate van nuancering en neutrale framing van lesmateriaal niet als erg wordt gezien door docenten (of studenten) en ook geen zelfcensuur betreft, is het wel van belang dat docenten zich vrij genoeg voelen om inhoudelijke, kritische discussies aan te gaan met studenten. Verschillende gesprekspartners hebben aangegeven deze ruimte steeds minder te voelen.

Figuur 17 Prevalentie ingeschatte gevolgen van zelfcensuur onder docenten

Bron: enquête onder onderzoekers en docenten

8.3.1.2 Samenhang tussen gevolgen van zelfcensuur en achtergrondkenmerken onder docenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de veronderstelde gevolgen door docenten, is er via een regressieanalyse gekeken of de veronderstelde gevolgen samenhangen met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender, senioriteit, contractvorm en nationaliteit. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de veronderstelde gevolgen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Docenten in **Recht** en **Discipline Overstijgende** vakgebieden ervaren vaker dan docenten in Natuurwetenschappen (de referentiecategorie voor dit kenmerk) dat zelfcensuur een bedreiging vormt voor de kwaliteit van onderwijs en diversiteit van perspectieven in onderwijs. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in de voorgaande secties en hoofdstukken aangedragen.

Internationale docenten

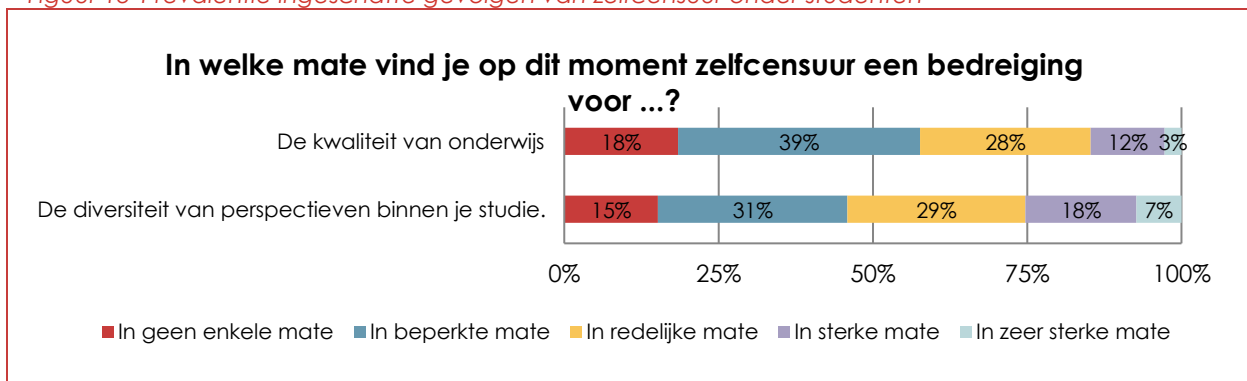
Niet-Nederlandstalige docenten geven vaker dan Nederlandstalige docenten aan dat zelfcensuur een bedreiging vormt voor de kwaliteit van onderwijs en diversiteit van perspectieven in onderwijs. Mogelijke verklaringen hiervoor zijn in de voorgaande secties en hoofdstukken aangedragen.

8.3.2 Mogelijke gevolgen zelfcensuur onder studenten

8.3.2.1 Prevalentie van gevolgen zelfcensuur onder studenten

Figuur 18 geeft een totaalbeeld van de mate waarin studenten zelfcensuur ervaren als een bedreiging voor de kwaliteit van onderwijs en de diversiteit van perspectieven in onderwijs. Ten opzichte van docenten wordt onder studenten zelfcensuur meer als een bedreiging gezien voor de diversiteit van perspectieven binnen de studie dan voor de kwaliteit voor het onderwijs. Mogelijk herkennen docenten, als uitvoerders van het onderwijs, de lange termijn risico's van zelfcensuur voor het onderwijs eerder.

Figuur 18 Prevalentie ingeschatte gevolgen van zelfcensuur onder studenten

Bron: enquête onder studenten

Wat betreft de gevolgen van zelfcensuur geven studenten in interviews aan dat ze **minder geneigd zijn om deel te nemen aan discussies** binnen hun studie. Dit sterkt de indruk binnen collegezalen dat iedereen dezelfde mening heeft, waardoor studenten nog minder geneigd zijn om hun ideeën te delen en te discussiëren. Dit kan de indruk wekken dat er weinig verschillen in meningen en perspectieven bestaan in de collegezaal, wat ertoe kan leiden dat studenten nog minder geneigd zijn hun ideeën te delen. Zo ontstaat er een **"spiral of silence"**²¹ binnen onderwijsprogramma's. De vermindering van diverse perspectieven is daarmee een gevolg van gevoelens van beperking maar kan gevoelens van beperking ook verder versterken. Voor de individuele ontwikkeling, maar ook op maatschappelijk niveau is dit een zorgwekkende trend. Op macroniveau kan dit effect zich doorvertalen naar een samenleving waarin steeds minder begrip of respect is voor andere meningen en ideeën, aldus de gesprekspartners.

Studenten (en sommige docenten) merken in gesprekken ook op dat het lijkt alsof **mensen vergeten hoe te discussiëren**, zowel binnen hoger onderwijs als in de bredere samenleving.

²¹ Voor meer informatie over de Spiral of Silence, zie o.a. Carter Olson, C., & LaPoe, V. (2018). Combatting the digital spiral of silence: Academic activists versus social media trolls. Mediating misogyny: Gender, technology, and harassment, 271-291.

Ook geven diverse gesprekspartners aan dat het belang van deze vaardigheid niet genoeg aandacht krijgt binnen hogere onderwijsinstellingen. Dit wordt ook door onderzoekers geobserveerd. Zij stellen dat hier meer nadruk op mag komen te liggen binnen onderzoek en hoger onderwijs.

Wat betreft de gevolgen van zelfcensuur voor het hoger onderwijs als geheel zorgt zelfcensuur voor een **omgeving waarin minder geleerd kan worden**, aldus studenten. Antwoorden uit interviews en de open consultatie geven aan dat hoger onderwijs ook een plek is waar studenten worden uitgedaagd om kritisch te kijken naar hun eigen aannames en gedachten en om te leren om met diverse perspectieven om te gaan. Dit komt voornamelijk omdat studenten en sommige docenten zich niet vrij voelen uitspraken te doen, bijvoorbeeld omdat ze bang zijn dat deze uitspraken ervoor zorgen dat mensen hen in een hokje zullen plaatsen (als racistisch, een complottheoriedenker, een linkse of woke activist, enz.). Het effect hiervan is dat mensen bang zijn het verkeerde te zeggen en daarom besluiten niet deel te nemen aan een discussie tijdens een college, waardoor de voorgenoemde “spiral of silence” ontstaat.

Doordat mensen geen/minder input tijdens onderwijs durven te geven, kunnen studenten (en docenten) minder van elkaar leren en minder perspectieven op een bepaald onderwerp behandelen. Het resultaat is dat de lerende omgeving van het hoger onderwijs op een negatieve manier wordt beïnvloed. Discussies en diverse inzichten in een onderwijssetting dragen namelijk bij aan de mogelijkheden om ideeën te toetsen en inhoudelijke gesprekken te voeren die tot nieuwe inzichten/nuanceringen/ideeën kunnen leiden.

8.3.2.2 Samenhang tussen gevolgen van zelfcensuur en achtergrondkenmerken onder studenten

Naast het bovenstaande algehele beeld van de veronderstelde gevolgen door studenten, is er via een regressieanalyse gekeken of de veronderstelde gevolgen samenhangen met de achtergrondkenmerken discipline, type instelling, gender en studiefase. Hieronder volgt een toelichting op de achtergrondkenmerken die op een significante wijze samenhangen met de veronderstelde gevolgen. Voor de overige resultaten wordt verwezen naar de bijlagen (zie bijlage D.2.2 voor uitsplitsing van enquête responses naar achtergrondkenmerk en bijlage D.2.4 voor de regressieanalyses).

Disciplinaire achtergrond

Op studenten in Landbouw & Natuur en Discipline Overstijgende vakgebieden na, ervaren alle groepen studenten vaker dan studenten in Natuurwetenschappen dat **zelfcensuur een bedreiging vormt voor de diversiteit van perspectieven** binnen hun studie. Op Techniek, Taal & Cultuur studenten en studenten in Discipline Overstijgende vakgebieden na, ervaren alle groepen studenten meer dat zelfcensuur een bedreiging vormt voor de kwaliteit van onderwijs.

Type instelling

Universitaire studenten ervaren sterker dat de kwaliteit van onderwijs en de diversiteit van perspectieven binnen de studie wordt bedreigd door zelfcensuur, in vergelijking met hogeschoolstudenten. Het onderzoek geeft geen duidelijk zicht op waardoor dit zou kunnen komen.

Gender

Mannelijke studenten ervaren significant meer dat de kwaliteit van onderwijs wordt bedreigd door zelfcensuur dan vrouwelijke studenten. Het onderzoek geeft geen duidelijk zicht op waardoor dit zou kunnen komen.

9 Huidige strategieën en maatregelen

In opmaat naar de aanbevelingen aan het eind van dit rapport, inventariseert dit hoofdstuk de huidige maatregelen en strategieën om zelfcensuur tegen te gaan op basis van de internationale casestudies, interviews, open antwoordvelden uit de enquête en de open en gesloten consultaties. Dit hoofdstuk geeft een illustratief beeld van wat voor beleid en welke instrumenten hoger onderwijs en onderzoeksinstituten al voeren rond dit thema. Dit dient als uitgangspunt voor de ontwikkeling van mogelijke, verdere maatregelen tegen zelfcensuur die beschreven staan in hoofdstuk 11 over aanbevelingen.

9.1 Context: zelfcensuur binnen hoger onderwijs en wetenschappelijke instellingen

De gesloten consultatie en de interviews laten zien dat zelfcensuur als begrip niet sterk leeft binnen instellingen. In plaats daarvan zijn instellingen meer gericht op het borgen en beschermen van een open academisch klimaat en academische vrijheid in het algemeen. Instellingen voeren beleid uit en passen instrumenten toe op domeinen die raakvlak hebben met het begrip zelfcensuur, zoals academische vrijheid, wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid en sociale veiligheid. De maatregelen die in dit hoofdstuk worden beschreven zien meer op deze domeinen en kunnen indirect een bijdrage leveren aan de vermindering van zelfcensuur. Instellingen geven aan dat er geen sprake is van specifiek beleid gericht op het tegen gaan van zelfcensuur of de monitoring van zelfcensuur.

Wel laat de gesloten consultatie zien dat instellingen waarnemen dat er steeds meer spanning en polarisering speelt binnen de instellingen. Instellingen hebben de indruk dat onderzoekers, docenten en studenten voorzichtiger worden in hun woordkeuzen en de manier waarop ze communiceren. Verder merken sommige instellingen op dat een zekere mate van etiquette en selectiviteit in woordkeuze onderdeel is van iedere sociale interactie en dat dit niet noodzakelijke negatieve zelfcensuur te noemen is. Hieruit blijkt dat instellingen, net zoals individuele onderzoekers, docenten en studenten, soms ook moeite hebben met de inschatting van wanneer er sprake is van (negatieve) zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap.

9.2 Gerelateerde maatregelen en strategieën

Hoewel de instellingen geen beleid hebben dat specifiek gericht op zelfcensuur is, zijn er wel verschillende maatregelen op thema's die raakvlak hebben met zelfcensuur, zoals academische vrijheid, wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid en sociale veiligheid. Hieronder lichten we deze activiteiten verder toe.

9.2.1 *Beleid, richtlijnen, gedragscodes en kaders*

Instellingen hebben vaak beleid rondom wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid en sociale veiligheid en dit beleid wordt ook doorvertaald naar verdere richtlijnen en procedures. Ook maken instellingen vaak gebruik van gedragscodes rondom deze thema's.

Wetenschappelijke integriteit

In het Nederlands wetenschappelijk onderzoek bestaat de Gedragscode voor Wetenschappelijke Integriteit (2018). Deze code, in huidige vorm, is ondertekend door de KNAW, NFU (de Nederlandse Federatie Universitaire Medische Centra), NWO, de TO2-federatie (de federatie voor topinstituten voor toegepast onderzoek), de VH en UNL (die ook de UMC's vertegenwoordigt in de ondertekening). De gedragscode zet vijf kernprincipes uiteen voor het

voeren van integer wetenschappelijk onderzoek: eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid.²²

De meeste hoger onderwijs, onderzoeksinstituten en ondertekenaars hebben Commissies voor Wetenschappelijke Integriteit (CWI) opgericht, waar klachten of meldingen over schendingen van de wetenschappelijke integriteit worden onderzocht en beoordeeld. Sommige instituten hebben Facultaire Ethische Toetsingscommissies (FET) voor onderzoek waar ethische kwesties aan de orde komen.

Instituten hebben de plicht om ervoor te zorgen dat onderzoek langs de bovengenoemde vijf kernprincipes kan worden uitgevoerd door de organisatieomgeving. Instituten dienen onderzoek te faciliteren door een veilige omgeving te creëren die open en inclusief is en waar onderzoekers problemen en kwesties rond hun werk vrij kunnen bespreken zonder angst voor consequenties.

Ook fouten en dilemma's moeten vrij besproken kunnen worden. Instituten hebben daarmee een verantwoordelijkheid voor aspecten zoals de supervisie en training van onderzoekers, de onderzoekscultuur, databeheer, de disseminatie van ethische normen en procedures voor het voeren van onderzoek. Instituten verbinden dan ook sancties aan het niet naleven van de normen voor integere onderzoekspraktijken. De exacte manier waarop een instelling vormgeeft aan de melding en opvolging van klachten of melding lijkt te verschillen.

Kijkend naar het verband tussen wetenschappelijke integriteit en zelfcensuur, lijken de kernprincipes onafhankelijkheid, transparantie en eerlijkheid raakvlak te hebben met zelfcensuur. Waar een onderzoeker zich niet vrij voelt om vrij, onafhankelijk en transparant onderzoek te doen en tegen diens zin in activiteiten aanpast of beperkt wordt in diens communicatieactiviteiten, kan er worden gesproken over een beperking van academische vrijheid en zelfcensuur. Maatregelen rond wetenschappelijke integriteit kunnen daarmee ook een rol spelen in de vermindering van zelfcensuur.

Kennisveiligheid

Maatregelen rond kennisveiligheid kunnen ook indirect een invloed hebben op zelfcensuur. Kennisveiligheid betreft de bescherming en weloverwogen omgang met gevoelige technologieën en onderzoek om ervoor te zorgen dat nationale veiligheid niet ondermijnt wordt.²³ Hoewel kennisveiligheid niet direct relateert aan zelfcensuur, kan de samenwerking met instituten of onderzoekers uit specifieke landen ertoe leiden dat onderzoekers uit Nederlandse instituten over bepaalde bevindingen niet willen communiceren. In dit soort gevallen kan er sprake zijn van academische zelfcensuur binnen internationale samenwerking in de wetenschap. Maatregelen rond kennisveiligheid helpen daarmee indirect om zelfcensuur te mitigeren.

Er bestaan verschillende beleidsinstrumenten en maatregelen rond kennisveiligheid. Zo richtte de overheid het Loket Kennisveiligheid op om expertise en praktijken rond kennisveiligheid te delen binnen de wetenschap.²⁴ Verder waren een reeks organisaties uit de Nederlandse kennissector (KNAW, NWO, UNL, VH, NFU en de TO2-federatie) en verschillende onderdelen

²² NWO, (2018), Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit, https://www.nwo.nl/sites/nwo/files/documents/Nederlandse%2Bgedragscode%2Bwetenschappelijke%2Bintegriteit_2018_NL.pdf

²³ NWO, Kennisveiligheid, <https://www.nwo.nl/kennisveiligheid>

²⁴ Rijksoverheid, Wat is kennisveiligheid?, <https://www.loketkennisveiligheid.nl/kennisveiligheid>

van de Rijksoverheid²⁵, betrokken bij de ontwikkeling van een Nationale Leidraad Kennisveiligheid die de overheid in januari 2022 publiceerde. De leidraad dient handvaten te geven aan instellingen over hoe om te gaan met kennisveiligheid.

Daarnaast hebben instellingen ook de ruimte om eigen maatregelen en richtlijnen te ontwikkelen. Sommige instellingen hebben kaders met overwegingen of checklists ontwikkeld om de inschatting te kunnen maken van wanneer met welke onderzoekers of organisaties samen wordt gewerkt. Gesprekspartners en de responses uit de gesloten consultatie laten zien dat instellingen internationale samenwerking niet uit willen sluiten. Zij willen liever weloverwogen kijken naar individuele onderzoekers, om zo te bepalen of ze hen in dienst nemen of specifieke partnerships met ze aangaan.

Sociale veiligheid

Een voorwaarde voor het tegengaan van zelfcensuur is het bevorderen van een open academisch klimaat. Als een onderzoeker zich niet veilig genoeg voelt om een uiting te doen die wellicht tegen breed gedragen meningen van collega's, peers of de disciplinaire omgeving in gaat, wordt de academische vrijheid van die onderzoek beperkt. Daarnaast is het essentieel dat onderzoekers weten dat zij moreel en juridisch worden gesteund door de instelling waar ze werkzaam zijn indien zij te maken krijgen met negatieve consequenties van hun uitingen (dit perspectief vormde één van de redenen voor de ontwikkeling van WetenschapVeilig.nl, zie de volgende sectie). Om de sociale veiligheid te waarborgen hebben instellingen verschillende hulpmiddelen en instrumenten waar onderzoekers, docenten of studenten terecht kunnen om moeilijk kwesties of dilemma's te bespreken, klachten te doen of incidenten te melden. De meeste instellingen kennen verschillende lagen vormen van sociale veiligheidsmaatregelen zoals vertrouwenspersonen tot ombudspersonen tot ethische en wetenschappelijke integriteitscommissies tot integrale veiligheidsafdelingen.

Instrumenten zoals klacht- en meldprocedures voor grensoverschrijdend of ongepast gedrag kunnen bijdragen aan een veilige omgeving binnen hoger onderwijs en wetenschap. Bij een onveilig gevoel kunnen docenten en onderzoekers, decanen of afdelingshoofden, zich wenden tot vertrouwenspersonen of ombudspersonen of commissies voor ongewenst gedrag.

Sommige instellingen hanteren ook minder formele klachtenprocedures, maar bieden wel manieren aan waarmee studenten of onderzoekers moeilijke kwesties, dilemma's of ervaringen kunnen delen. Dit soort minder formele procedures en hulpmiddelen zijn meer gericht op het onderling delen van ervaringen om van elkaar te kunnen leren en zijn minder formeel en zwaar ingericht. Ook deze zijn belangrijk voor een sociaal veilige en open academische sfeer. Voorbeelden hiervan zijn mentorprogramma's, voor zowel studenten als (jongere) onderzoekers, of praatgroepen waar onderzoekers uitdagingen of moeilijke situaties rond het doen van onderzoek kunnen bespreken met peers.

9.2.2 WetenschapVeilig

Het platform WetenschapVeilig is een landelijk initiatief waar onderzoekers meldingen kunnen doen van bedreigingen en intimidatie. Ook gaat het platform zich richten op monitoring, kennisdeling en het inventariseren van 'good practices' om wetenschappers te ondersteunen bij gevallen van haatreacties, bedreiging of intimidatie. WetenschapVeilig is een initiatief van

²⁵ Het ministerie OCW, ministerie EZK, ministerie BZ, de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV), de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD).

UNL, waar ook de KNAW en NWO aan deelnemen. OCW steunt het platform middels een subsidie.

WetenschapVeilig is opgericht als reactie op de stijgende aantallen gevallen van bedreiging en intimidatie richting onderzoekers die zich uiten in het publieke debat. Onderzoekers kunnen via de website (wetenschapveilig.nl) informatie vinden over hoe het risico op bedreiging en intimidatie kan worden verminderd en incidenten melden. Door een melding via de website van WetenschapVeilig worden wetenschappers direct aan de juiste hulpkanalen in hun instelling verbonden. Ook is er een noodnummer bereikbaar in het geval van urgente vragen. Deze beide kanalen (het meldpunt op de website en het telefoonnummer) vormen een aanvulling op wat instellingen zelf aanbieden. In het geval wetenschappers de juiste hulp binnen de eigen instelling niet direct weten te vinden, kunnen zij via WetenschapVeilig snel de juiste hulp vinden. Individuele instellingen bieden ook informatie aan over externe communicatie, verwijzen naar WetenschapVeilig en bieden concrete handvaten voor onderzoekers die bedreigd of geïntimideerd worden.

9.2.3 Media en externe communicatieactiviteiten

Instellingen bieden ook ondersteuning bij externe communicatie en de omgang met (sociale) media. De bevindingen uit dit onderzoek laten zien dat de algemene media en het publiek debat dominante bronnen van druk zijn die onder onderzoekers, studenten en in zekere mate bij docenten tot zelfcensuur kunnen leiden. Maatregelen die individuen helpen om beter om te gaan met (sociale) media en meer zelfverzekerdheid bieden, zouden daarom een rol kunnen spelen in het verminderen van zelfcensuur. Zo bieden sommige instellingen mediatrainingen aan voor onderzoekers als ze bij willen dragen aan een rapportage in de media of deel willen nemen aan praatprogramma's op TV. Verder bestaan er ook sociale mediaondersteuningsdiensten bij instellingen en gaf één instelling ook aan een sociale media afdeling te hebben die docenten en onderzoekers ondersteunt die zich onveilig voelen door uitingen op sociale media. Deze afdeling monitort de sociale media en ondersteunt waar nodig de betreffende onderzoekers en docenten.

9.3 Inzichten uit het buitenland

9.3.1 Context rond zelfcensuur

Voor dit onderzoek zijn drie landencasussen ontwikkeld om verder zicht te krijgen op mogelijke maatregelen die andere landen nemen om zelfcensuur tegen te werken. De gekozen landen, Zweden, Duitsland en België (waar specifiek naar Vlaanderen is gekeken), laten zien dat ook daar zelfcensuur als begrip niet sterk leeft in beleid of sectorale discussies. Wel worden, net zoals in Nederland, thema's zoals academische vrijheid, polarisering en politisering van de wetenschap vaak genoemd in landelijke en regionale discussies. Onderwerpen zoals de rol van arbeidsmarktposities en de invloed van kwetsbare arbeidscontracten in academische vrijheid, "silencing" van onderzoekers en studenten, onvoldoende publieke financiering en een stijgende afhankelijkheid op private onderzoeksfinanciering en onvoldoende ondersteuning van academische staf door instellingen, worden alle genoemd in verband met discussies over open academische klimaten.

Net zoals in Nederland zijn in Zweden, Duitsland en Vlaanderen weinig beleidsontwikkelingen of maatregelen die zich specifiek richten op zelfcensuur, maar worden wel stappen genomen om open academische klimaten te borgen. Van de drie gebieden lijkt Duitsland zich het meest actief bezig te houden met maatregelen om academische vrijheid te beschermen.

9.3.2 Bestaande maatregelen en instrumenten

Inzicht krijgen in de prevalentie van zelfcensuur en bedreiging voor academische vrijheid is geen maatregel an sich maar kan een voorwaarde zijn voor verdere actie. In zowel Duitsland als Zweden zijn recent **bevragingen gedaan onder docenten in het hoger onderwijs**.

In Zweden heeft de beroepsvereniging SULF een enquête gevoerd onder docenten in hoger onderwijs omtrent onder andere, bedreiging, intimidatie en veiligheid. De antwoorden laten zien dat het gevoel van druk onder docenten en bedreigingen en haatreacties lijkt te stijgen. Ook laat de enquête zien dat vooral studenten en collega's binnen instellingen de bronnen van dit soort reacties waren. Het gevoel van druk en de haatreacties en intimidatie kwamen vaker voor bij docenten in de sociale wetenschappen en geesteswetenschappen.

In Duitsland is namens de Duitse Associatie voor Universiteiten een enquête uitgevoerd onder academische staf, universitaire docenten en studenten in 2019 en 2020. Deze uitkomsten laten zien dat studenten zich steeds meer beperkt voelen om zich vrij uit te spreken omdat mensen snel beledigd lijken te raken; een groeiende minderheid van universitaire docenten geeft ook aan dat politieke correctheid hen ervan weerhoudt om bepaalde wetenschappelijke vragen te stellen.

Verder is de Duitse Federatie voor Universitaire Wetenschapscommunicatie, Wissenschaft im Dialog, bezig met de oprichting van een **nationaal meldpunt** voor onderzoekers die belediging en intimidatie ervaren rondom de uitvoering hun wetenschapscommunicatieactiviteiten: <https://scicomm-support.de>.²⁶ Het platform is beschikbaar voor onderzoekers uit Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland.

Daarnaast heeft de Duitse Alliantie van Wetenschappelijke Organisaties, waar de belangrijkste wetenschappelijke en onderzoeksinstituten in Duitsland aan verbonden zijn, een **bewustwordingscampagne** gelanceerd: "Vrijheid is ons systeem. Samen voor de Wetenschap" (*Freiheit ist unser System. Gemeinsam für die Wissenschaft*).²⁷ De campagne richt zich op de bevordering van vrij en onafhankelijk wetenschap en onderwijs via een reeks aan evenementen, toespraken, debatten en publieke opiniestukken. Uit deze discussies is de wetenschappelijke gemeenschap op 10 principes voor academische vrijheid gekomen, al worden deze principes door sommige actoren in het veld als onvoldoende concreet gezien om daadwerkelijke houvast te bieden aan onderzoekers en docenten.

Duitse hoger onderwijs en wetenschappelijke instellingen voeren ook eigen maatregelen uit rondom academisch vrijheid en de bescherming van onderzoekers. Zo voerde de Universiteit van Hamburg in 2022 een eigen code voor academische vrijheid in waarin de kaders en de ruimte voor academisch vrijheid concreet af worden gebakend²⁸. De Universiteit geeft aan de code in te hebben gevoerd als reactie op de stijgende druk op academici en academische vrijheid en is daarmee een van de eerste instellingen in Duitsland die hier een aparte code voor opstelt²⁹.

²⁶ Julia Wandt (2023). Bundesweite Beratung für angefeindete Wissenschaftler im Aufbau. <https://www.forschung-und-lehre.de/zeitfragen/bundesweite-beratung-fuer-angefeindete-wissenschaftler-im-aufbau-5386> [accessed 30-06-2023].

²⁷ <https://www.allianz-der-wissenschaftsorganisationen.de/en/initiatives/>

²⁸ Universität Hamburg (2022). Kodex Wissenschaftsfreiheit. <https://www.uni-hamburg.de/uhh/profil/leitbild/kodex-wissenschaftsfreiheit.html> [accessed 11-07-2023].

²⁹ Universität Hamburg, (2022), against the threat to research and teaching: Universität Hamburg Publishes Code of Academic Freedom, <https://www.uni-hamburg.de/en/newsroom/presse/2022/pm4.html>.

Ook in Vlaanderen woedt de discussie over onveilige of ongezonde academische klimaten maar stappen rondom dit onderwerp worden met name door instellingen zelf ontworpen en ingevoerd. Het zijn vaak ook rectoren van instellingen die opiniestukken schrijven over de positie en standpunten van instellingen op dit soort discussies.

Op gewestelijk niveau heeft de Vlaamse Universiteiten en Hogescholen Raad (de VLUHR) gewerkt aan de invoering van een **opleidingsmodule, Mind the GAP** (waar GAP voor *Good Academic Research Practices* staat), over wetenschappelijke integriteit.³⁰ De module is gericht op onderzoekers, vooral PhDs en postdocs, maar is ook beschikbaar voor meer senior onderzoekers. De module wordt digitaal aangeboden via instellingen en bestaat uit een reeks modules en lessen met interactie vragen en cases betreffende wetenschappelijke integriteit. Het idee is dat door specifieke casussen en situaties voor te stellen, onderzoekers leren dat wetenschappelijke integriteit nooit zwart/wit is en altijd voorzichtige overweging vraagt. De module is ook door de Europese Raad erkend als een good practice in de bevordering van wetenschappelijke integriteit.³¹

³⁰ KULeuven, Mind the GAP - A new online training tool on research integrity, <https://research.kuleuven.be/en/integrity-ethics/integrity/highlights/21122021-lmind-the-gap>

³¹ Council of Europe, (2021), Best Practice Programme in Promoting Academic Integrity – Results of the Call and Award Ceremony, <https://www.coe.int/en/web/education/-/best-practice-programme-in-promoting-academic-integrity-results-of-the-call-and-award-ceremony>

10 Conclusies

Op basis van de voorgaande hoofdstukken worden in dit hoofdstuk de belangrijkste conclusies van dit onderzoek gepresenteerd aan de hand van de onderzoeksonderwerpen en specifieke onderzoeksvragen daarbinnen.

10.1 Mate van zelfcensuur in hoger onderwijs en wetenschap

In welke mate ervaren onderzoekers, docenten en studenten beperkingen om zich vrij te uiten?

De ruime meerderheid van onderzoekers, docenten en studenten voelt zich in geen enkele of maximaal in beperkte mate beperkt om zich vrij te uiten. Echter, in elk van deze groepen bestaan aanzienlijke minderheden die zich wél beperkt voelen om zich vrij te uiten:

- **Onderzoekers:** afhankelijk van de onderzoeksactiviteit voelt 71% tot 87%³² van de onderzoekers zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt. Dit betekent dat afhankelijk van de onderzoeksactiviteit 13% tot 29% van de onderzoekers zich 'in redelijke mate' tot 'zeer sterke mate' beperkt voelt. Onderzoekers voelen zich het meest beperkt in hun externe publieke communicatieactiviteiten en in de selectie van samenwerkingspartners; respectievelijk 29% en 27% van alle onderzoekers voelen zich in deze activiteiten redelijk tot zeer sterk beperkt.
- **Docenten:** afhankelijk van de specifieke onderwijsactiviteit voelt 72% tot 86% van de docenten zich 'in geen enkele mate' of 'in beperkte mate' beperkt. Dit betekent dat afhankelijk van de onderwijsactiviteit 14% tot 28% van de docenten zich 'in redelijke mate' tot 'zeer sterke mate' beperkt voelt. Docenten voelen zich het meest beperkt in uitingen in gesprekken met studenten (28% van alle docenten voelt zich in redelijke tot zeer sterke mate beperkt) en in het doceren van gevoelige onderwerpen (25%).
- **Studenten:** afhankelijk van de studieactiviteit voelt 66% tot 90% van de studenten zich 'in geen enkele mate' tot 'in beperkte mate' beperkt. Dit betekent dat afhankelijk van de studieactiviteit 10% tot 34% van de studenten zich 'in redelijke mate' tot 'zeer sterke mate' beperkt voelt. Hoewel ook onder studenten de meerderheid zich meestal niet beperkt voelt, zijn er meer gevoelens van beperking dan bij docenten en onderzoekers, wat mogelijk samenhangt met het feit dat zij nog in een levensfase en leerproces zitten waarbij ze nog zoekende zijn naar hoe zich te verhouden tot bepaalde ideeën en hoe zich te begeven in het (academisch) debat. Studenten ervaren de meeste beperking (redelijk tot zeer sterke mate) in uitingen in gesprekken met docenten (34% van alle studenten), in de keuze van studieopdrachten en stellingnamen (23%) en in uitingen in gesprekken met medestudenten (22%).

Hoe vaak komt zelfcensuur voor en hoe wordt dit door de verschillende groepen ervaren?

De ruime meerderheid van onderzoekers, docenten en studenten past geen zelfcensuur toe. Echter, in elk van deze drie groepen bestaan ook hier aanzienlijke minderheden die wél zelfcensuur toepassen:

³² De range komt voort uit de verschillende vormen van beperking die zijn uitgevraagd. 71% van de onderzoekers ervaart in geen enkele mate of in beperkte mate beperking in externe publieke communicatie, in het toepassen van onderzoeksmethoden is dit 87%. De overige ervaring van beperkingen liggen tussen deze twee uitersten.

- **Onderzoekers:** afhankelijk van de onderzoeksactiviteit paste 74% tot 96% van de onderzoekers geen of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Dit betekent dat afhankelijk van de onderzoeksactiviteit 4% tot 26% van de onderzoekers in de afgelopen drie jaar ten minste meerdere keren zelfcensuur toepasten. Onderzoekers pasten het vaakst zelfcensuur toe op uitingen in gesprekken met directe collega's (25% van alle onderzoekers deed dit meerdere keren in de afgelopen drie jaar), uitingen in gesprekken met peers elders (20%), uitingen in gesprekken met leidinggevendenden (20%) en uitingen rond externe publieke communicatie (19%).
- **Docenten:** afhankelijk van de onderwijsactiviteit paste 78% tot 88% van de docenten geen of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Dit betekent dat afhankelijk van de onderwijsactiviteit 12% tot 22% van de docenten in de afgelopen drie jaar ten minste meerdere keren zelfcensuur toepasten. Docenten pasten het vaakst zelfcensuur toe op uitingen in gesprekken met studenten (21% van alle docenten deed dit meerdere keren in de afgelopen drie jaar), tijdens het doceren (16%) en in gesprekken met mededocenten (16%).
- **Studenten:** afhankelijk van de studieactiviteit paste 67% tot 93% van de studenten geen of maximaal één keer in de afgelopen drie jaar zelfcensuur toe. Dit betekent dat afhankelijk van de studieactiviteit 7% tot 33% van de studenten in de afgelopen drie jaar ten minste meerdere keren zelfcensuur toepasten. Hoewel ook onder studenten de meerderheid geen zelfcensuur toepast, ligt de toepassing van zelfcensuur onder studenten hoger dan onder docenten en onderzoekers. Dit hangt mogelijk samen met het feit dat zij in een levensfase en leerproces zitten waarbij ze nog zoekende zijn naar hoe zich te verhouden tot bepaalde ideeën en hoe zich te begeven in het (academisch) debat. De meest voorkomende gevallen van zelfcensuur onder studenten zijn het aanpassen van uitingen richting medestudenten (33% van alle studenten deed dit meerdere keren in de afgelopen drie jaar) en uitingen richting docenten (23%).

Verband tussen ervaren beperking en toepassing zelfcensuur

Hoewel de ervaren beperking in sterke mate samenhangt met de toepassing van zelfcensuur, vertaalt een gevoel van beperking zich niet altijd door naar het toepassen van zelfcensuur. Grofweg komen hier drie vormen in naar voren:

- **Druk ervaren en gedrag aangepast:** deze groep ervaart druk en besluit zelfcensuur toe te passen en ervoor te kiezen bepaalde onderwerpen te mijden. Als wordt gekeken naar de kleine minderheid die zich in zeer sterke mate beperkt voelt, past de meerderheid van deze onderzoekers, docenten en studenten zelfcensuur toe. Onder onderzoekers voelt 2% tot 10% zich in zeer sterke mate beperkt en uit deze groep past tot 67% ook daadwerkelijk zelfcensuur toe. Onder docenten voelt 3% tot 7% zich in zeer sterke mate beperkt en uit deze groep past tot 89% van de docenten daadwerkelijk zelfcensuur toe. Bij studenten ervaart 1% tot 2% zeer sterke beperking en uit deze groep past 87% daadwerkelijk zelfcensuur toe.
- **Druk ervaren maar bewust geen aanpassing in gedrag:** deze groep ervaart de druk wel maar vindt het van belang dat ze zich binnen de wetenschap of het hoger onderwijs uiten en kiezen er bewust voor om zich niet te censureren. Over het algemeen past binnen de kleine minderheid die zich in zeer sterke mate beperkt voelt, tot 33% van de onderzoekers, tot 11% van de docenten en tot 13% van de studenten geen zelfcensuur toe.

- **Druk ervaren en kleine aanpassing van gedrag om onderwerpen te kunnen bespreken:** deze groep ervaart druk maar probeert gevoelige onderwerpen niet uit de weg te gaan en manieren te vinden om deze toch bespreekbaar te maken. Het navigeren van het spanningsveld wordt door een deel beschouwd als onderdeel van de baan. Hierbij worstelen onderzoekers, docenten en studenten met de vraag wanneer een aanpassing van gedrag daadwerkelijk kwalificeert als zelfcensuur.

10.2 Oorzaken van zelfcensuur

Wat zijn de belangrijkste oorzaken van de ervaren beperkingen tot vrije uitingen?

De belangrijkste oorzaken van zelfcensuur zijn aan de hand van de bronnen van druk (actor die druk uitoefent) en mechanismen (negatieve gevolgen waar individuen voor vrezen mochten ze zich niet censureren) in kaart gebracht:

- **Bronnen van druk:** de belangrijkste bronnen van druk voor onderzoekers zijn de politiek, de media en organisatiebeleid en bestuur; voor docenten zijn dat studenten, organisatiebeleid en bestuur; voor studenten: het algemeen publiek, de media, de politiek en medestudenten.
- **Mechanismen:** onderzoekers, docenten en studenten vrezen voor vergelijkbare gevolgen zoals negatieve imagovorming, sociale uitsluiting, verminderde loopbaankansen en, in het geval van onderzoekers, voor verminderde financieringskansen.
- **Samenhang tussen bronnen en mechanismen:** er bestaat een zekere samenhang tussen de bronnen en mechanismen. Een negatief imago kan bijvoorbeeld leiden tot sociale uitsluiting en/of verminderde loopbaankansen.

Welke rol spelen (online) bedreigingen en intimatie?

Hoewel belediging en intimidatie, en bedreiging met geweld niet tot de meest genoemde negatieve gevolgen behoren, is er een aanzienlijke minderheid die voor deze gevolgen vreest:

- **Onderzoekers:** onder onderzoekers vreest 21% in redelijke, sterke of zeer sterke mate voor belediging en intimidatie en vreest 13% voor bedreiging met geweld.
- **Docenten:** 16% vreest in redelijke, sterke tot zeer sterke mate voor belediging en intimidatie en 10% voor bedreiging met geweld.
- **Studenten:** 30% van studenten vreest in redelijke, sterke tot zeer sterke mate voor belediging en intimidatie en 19% voor bedreiging met geweld.

Gezien de ernst van deze gevolgen, is het opvallend dat een dermate groot aandeel vreest voor deze gevolgen. Dit hangt mogelijk samen met de doorwerking van algemene maatschappelijke trends zoals de verharding van het maatschappelijk debat en politisering van complexe onderwerpen.

10.3 Achtergrondskenmerken van invloed op zelfcensuur

Welke achtergrondskenmerken versterken of verminderen zelfcensuur en/of diversiteit van perspectieven in de wetenschap en het hoger onderwijs voor individuele onderzoekers, docenten en studenten?

- **Disciplinaire achtergrond:** onderzoekers, docenten en studenten in de disciplines Recht, Gezondheidszorg, Discipline Overschrijdende vakgebieden en, in zekere mate, Economie ervaren meer beperking, bronnen van druk en mechanismen en passen vaker zelfcensuur toe. Mogelijke verklaringen hiervoor aangedragen door

geïnterviewden zijn dat deze disciplines vaak gekenmerkt worden door het feit dat ze dichter bij maatschappelijke vraagstukken staan, dat discussies over ideeën en theorieën een belangrijkere rol spelen in het onderzoek of onderwijs en meer hiërarchische omgangsvormen en bovengemiddelde prestatiedruk kennen. Hoewel dit mogelijke verklaringen zijn, heeft dit onderzoek tegelijkertijd niet vast kunnen stellen waarom dit effect niet optreedt bij disciplines die (deels) gekenmerkt worden door vergelijkbare karakteristieken.

- **Internationale achtergrond:** Niet-Nederlandstalige onderzoekers en docenten ervaren meer beperking, bronnen van druk en mechanismen en passen vaker zelfcensuur toe. Mogelijk spelen bekendheid met de Nederlandse culturele omgangsvormen, de taalbarrière en een grotere afhankelijkheid van de werkomgeving voor professionele en sociale ontplooiing een rol.
- **Type instelling:** onderzoekers, docenten en studenten uit hogescholen ervaren in een aantal activiteiten minder druk of beperking dan onderzoekers, docenten en studenten bij universiteiten. Een mogelijke verklaring hangt samen met de kleinere klassen en werkgroepen binnen hogescholen in vergelijking met universiteiten, waardoor onderlinge relaties mogelijk sterker zijn. Iemand heeft dan mogelijk minder snel dan bij universiteiten het gevoel afgerekend te worden op onhandige opmerkingen, sterke stellingen of vragen.

10.4 Mogelijke gevolgen van zelfcensuur

Wat zijn de belangrijkste gevolgen van zelfcensuur en wat zijn de belangrijkste gevolgen van gebrekkige diversiteit aan perspectieven?

Om de mogelijke gevolgen van zelfcensuur te verkennen werden respondenten gevraagd over de mate waarin ze zelfcensuur als bedreiging zagen voor de diversiteit van perspectieven in hoger onderwijs of onderzoek, voor de kwaliteit van onderzoek, of voor de kwaliteit van hoger onderwijs. Substantiële aandelen respondenten verwachten dat zelfcensuur een redelijke tot redelijke sterke invloed zal hebben op de voorgenoemde aspecten; 47% van onderzoekers, 52% van docenten en 54% van studenten geven aan zelfcensuur in redelijk tot zeer sterke mate als een bedreiging te zien voor het verlies van diverse perspectieven. Ook geven substantiële groepen onderzoekers, docenten en studenten aan zelfcensuur als bedreiging te zien voor de kwaliteit van onderzoek en hoger onderwijs; 41% van onderzoekers, 41% van docenten en 43% van studenten geven aan in redelijke tot zeer sterke mate te vrezen voor dit mogelijke gevolg van zelfcensuur.

Het verlies van diverse perspectieven is een gevolg van zelfcensuur wat de kwaliteit van hoger onderwijs en wetenschap verslechtert. Geïnterviewden geven aan dat als er minder diverse perspectieven aanwezig zijn in collegezalen of onderwijsgroepen, de mogelijkheden voor kritisch, inhoudelijke discussies en de aanscherping van ideeën en theorieën ook minder worden. De vermindering van diverse perspectieven is een gevolg van zelfcensuur maar kan zelfcensuur ook verder aanwakken als individuen niet het gevoel hebben dat er ruimte is voor hun meningen.

Gesprekspartners geven aan dat in principe alles bespreekbaar zou moeten zijn in een academische omgeving, zolang de academische methode gehanteerd is en correcte omgangsvormen gehanteerd worden zoals het niet spelen op de persoon. Hierin is voor studenten wat meer ruimte, gezien zij nog in een leerproces zitten. Specifiek voor de verschillende groepen komen de volgende gevolgen naar voren:

- **Onderzoekers** geven aan dat het doen van onderzoek minder leuk en interessant wordt en aan kwaliteit zal verliezen wanneer de ruimte voor een inhoudelijke, kritische en wetenschappelijke discussie beperkt wordt. Daarnaast kunnen onderzoekers zich door zelfcensuur onttrekken aan het publieke debat, waarbij de vrees bestaat dat dit de kloof tussen wetenschap en de samenleving kan vergroten.
- **Docenten** worden voorzichtiger in de manier waarop ze lesgeven. Docenten kunnen voorzichter gaan overwegen óf en zo wel, hoe ze een gevoelig onderwerp behandelen, of ervoor kiezen om bepaalde onderwerpen te mijden. Dit komt vaak omdat de onderwerpen, binnen de context van het vak, niet als essentieel worden gezien en daarmee mogelijk lastige situaties vermeden kunnen worden. Docenten kunnen ook voorzichtiger worden in hun woordkeuze en formuleringen tijdens het onderwijzen.
- **Studenten** zijn kunnen minder geneigd zijn om deel te nemen aan discussies binnen hun studies. Dit soort gedrag kan de indruk binnen collegezalen sterken dat iedereen dezelfde mening heeft, waardoor studenten nog minder geneigd zijn om hun ideeën te delen en te discussiëren – de zogeheten “spiral of silence”. Dit soort gedrag ondermijnt de kwaliteit van het onderwijs, aldus geïnterviewden.

10.5 Maatregelen rond zelfcensuur

Welke strategieën en maatregelen worden ingezet door verschillende betrokken actoren (incl. instellingsbesturen) om de kans op zelfcensuur en gebrekkige diversiteit te verminderen en in hoeverre zijn deze effectief?

Er bestaan weinig maatregelen die zich specifiek richten op zelfcensuur. Wel ondernemen de instellingen diverse activiteiten op thema's die raakvlak hebben met zelfcensuur, zoals academische vrijheid, wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid en sociale veiligheid. Voorbeelden van dit soort bestaande activiteiten zijn:

- **Beleid, richtlijnen, gedragscodes en kaders:** voor de thema's wetenschappelijke integriteit, kennisveiligheid en sociale veiligheid bestaan sectorbrede initiatieven die binnen instellingen verder in en uit worden gevoerd via onder andere procedures en gedragscodes.
- **Samenwerkingsverbanden:** via Platform Integrale Veiligheid hoger onderwijs wordt kennis uitgewisseld over veiligheidsvraagstukken en het landelijke meldpunt WetenschapVeilig.nl waar onderzoekers melding kunnen doen van bedreigingen en intimidatie.
- **Media en externe communicatieactiviteiten:** sommige instellingen bieden onderzoekers mediatrainingen aan als ze bij willen dragen aan een rapportage in de algehele media of deel willen nemen aan praatprogramma's op TV. Verder bestaan er ook sociale mediaondersteuningsdiensten bij instellingen en gaf één instelling ook aan een afdeling die docenten en onderzoekers ondersteunt die zich onveilig voelen door uitingen op sociale media. Deze afdeling monitort de sociale media en ondersteunt waar nodig de betreffende onderzoekers en docenten

Wat kunnen we leren uit omringende landen over de maatregelen die daar worden genomen om zelfcensuur tegen te gaan en een diversiteit aan perspectieven in de wetenschap en het hoger onderwijs te bevorderen?

Er lijken nog maar beperkte mogelijkheden te zijn om te leren van omringende landen, omdat uit casestudies in Zweden, Duitsland en België (Vlaanderen) blijkt dat zelfcensuur als begrip niet sterk leeft in beleidsmatige of sectorale discussies aldaar. Wel worden, net als in Nederland,

thema's zoals academische vrijheid, polarisering en politisering van de wetenschap vaak genoemd in landelijke en regionale discussies. Huidige activiteiten in deze landen richten zich enerzijds op monitoring om zicht te krijgen op het probleem (Zweden) en een meldpunt vergelijkbaar met wetenschapveilig.nl (Duitsland), en anderzijds op de ontwikkeling van trainingen voor onderzoekers op het gebied van wetenschappelijke integriteit (Vlaanderen).

11 Aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt een aantal aanbevelingen gedaan over hoe de diverse actoren in het Nederlandse wetenschappelijke onderzoek en hoger onderwijs een rol zouden kunnen spelen bij het tegengaan van zelfcensuur. Omdat zelfcensuur veel andere onderwerpen raakt waar al actie op wordt ondernomen, wordt niet aangeraden om losstaand landelijk beleid te ontwikkelen specifiek gericht op dit onderwerp. De aanbevelingen hier vormen een aanvulling op bestaande maatregelen op thema's waar zelfcensuur raakvlak mee heeft (zoals wetenschappelijke integriteit of sociale veiligheid). Daarnaast vallen aanbevelingen over het adresseren van bredere maatschappelijke tendensen (zoals polarisatie van het maatschappelijke debat) buiten de scope van deze studie.

De onderstaande aanbevelingen zijn verdeeld in twee groepen. De eerste sectie behandelt de aanbevelingen die bij kunnen dragen aan het voorkomen van zelfcensuur. De tweede sectie behandelt aanbevelingen voor de opvolging van belediging en intimidatie die optreedt als mogelijk gevolg wanneer onderzoekers zich niet zelfcensureren. De onderstaande aanbevelingen zijn gericht op het ministerie OCW, hoger onderwijs en onderzoeksinstellingen, en sectorvertegenwoordigers. Waar mogelijk biedt dit onderzoek ter inspiratie, voorbeelden van acties die verder verkend kunnen worden om de onderstaande aanbevelingen eventueel uit te voeren.

11.1 Versterken van de basis

Ter voorkoming van zelfcensuur kunnen de volgende stappen ondernomen worden.

Vergroot de aandacht voor debatvaardigheden in curricula: studenten, docenten en onderzoekers in het hoger onderwijs en wetenschap hebben het gevoel dat er steeds minder ruimte is voor kritisch, inhoudelijk debat, terwijl zij het voeren van het academisch debat juist als een cruciaal onderdeel van het onderwijs- en onderzoeksproces beschouwen. Besteed daarom in curricula meer aandacht hieraan zodat studenten kennis kunnen maken met de regels en omgangsvormen van het academische debat, waarin het mag schuren op inhoud, maar waar tegelijkertijd respect is voor de gesprekspartner. Versterk ook de vaardigheden van docenten ten aanzien van het faciliteren van discussies rond gevoelige onderwerpen en in het creëren van een omgeving waarin studenten durven deel te nemen aan het academisch debat. Om deze aanbeveling uit te voeren kunnen de onderstaande acties overwogen of verkend worden:

- Gerichte onderdelen rond academische debatvaardigheden in een curriculum bouwen via bijvoorbeeld specifieke vakken of trainingen binnen een studie.
- Meer trainingen, workshops of handvaten bieden aan docenten omtrent de educatieve vaardigheden die docenten kunnen helpen de debatvaardigheden onder studenten te stimuleren en begeleiden.
- Overweeg goede coaching en onderwijskwaliteiten sterker mee te nemen in beoordelingen van docent-onderzoekers en verken hoe meer nadruk op goed onderwijs geïntegreerd kan worden in beoordelingscriteria voor docent-onderzoekers. Deze aanbeveling sluit aan bij de lopende beleidsdiscussies en plannen rond breder erkennen en waarderen.

Ontwikkel kaders voor de individuele rechten en plichten van de onderzoeker en draag deze consequent uit: versterk het bewustzijn onder onderzoekers over de mogelijkheden die academische vrijheid biedt en tegelijkertijd over de kaders waar een onderzoeker rekening mee dient te houden, zoals nationale wetgeving op het gebied van kennisveiligheid of

(strategische) keuzes van een instelling om geen middelen meer vrij te maken voor specifieke samenwerkingen. Duidelijkheid hierin voorkomt ook dat elke beperking van in onderzoeksmogelijkheden te snel gezien gaat worden als een geval van (zelf)censuur. Draag deze kaders ook uit vanuit College van Bestuur naar faculteiten en vervolgens naar onderzoekers, docenten en studenten. Dit wordt idealiter afgestemd op de activiteiten en kaders die er al zijn op aanpalende thema's zoals voor de bevordering van sociale veiligheid, kennisveiligheid en wetenschappelijke integriteit. Bied hierbij waar nodig maatwerk aan internationale onderzoekers. Om deze aanbevelingen in werking te stellen kan gedacht worden aan acties zoals:

- De ontwikkeling van handreikingen of praktische kaders, gericht op de onderzoeker en de uitvoering van onderzoek met daarin een uiteenzetting van de rechten en plichten voor een onderzoeker rond bijvoorbeeld, het doen van wetenschappelijke integer onderzoek, kennisveiligheidsregels, strategisch organisatiebeleid, enz..
- Zet in op de verdere ontwikkeling van kaders waarmee de samenwerking met onderzoekers uit andere instellingen en/of met private partijen getoetst kan worden door een individuele onderzoeker of docent.

Verken per discipline de gevoelige onderwerpen en hoe daarmee om te gaan: niet iedere discipline kent zelfcensuur in dezelfde mate. Vooral binnen disciplines waar maatschappelijke kwesties worden behandeld komt zelfcensuur meer voor. Overweeg een disciplinaire verkenning van gevoelige onderwerpen in die disciplines waar zelfcensuur hoger lijkt te zijn zodat deze verkenning mee kan worden genomen in eventuele debatmodules voor studenten of in de hulpmiddelen voor docenten in dat vakgebied. Concreet kan de onderstaande actie worden overwogen:

- Inventariseer en bespreek binnen onderzoeksgroepen, disciplinaire groepen en faculteiten hoe met deze onderwerpen didactisch omgegaan kan worden binnen hoger onderwijs en wetenschap, zonder inhoudelijke beperkingen op te leggen.

Bevorder bewustzijn van en kennisdeling over bestaande communicatiehulpmiddelen: en sterker bewustzijn van het bestaan van hulpmiddelen kan ervoor zorgen dat onderzoekers hier tijdig gebruik van maken, en niet pas inzetten nadat ze al een onprettige ervaring hebben gehad betreffende externe communicatie. Verbeter deze middelen daarnaast door het uitwisselen van *best practices* tussen instellingen, waarbij ook de samenwerking gezocht kan worden met initiatieven zoals het Nationaal Expertisecentrum Wetenschap & Samenleving (NEWS).

- Verken welke activiteiten en praktijken hoger onderwijs en onderzoeksinstellingen momenteel aanbieden en uitvoeren op dit onderwerp en zet in op onderlinge kennisuitwisseling.
- Overweeg de communicatiehulpmiddelen en informatie daarover op een centrale plek te zetten om de vindbaarheid van deze middelen te vergroten (via bijvoorbeeld een centrale webpagina met informatie die doorverwijst naar de beschikbare middelen van specifieke faculteiten of afdelingen).

Verbeter vindbaarheid en verduidelijk de werking en consequenties van meld- en klachtenprocedures: hoewel veel instrumenten bestaan, kan de vindbaarheid en de complexiteit van sommige procedures ontmoedigend werken. Daarnaast is het van belang dat medewerkers en studenten bekend zijn met de werking en consequenties van deze procedures. Daarnaast moeten de werking en consequenties van deze procedures duidelijk zijn zodat melders weten waar ze aan beginnen en om te voorkomen dat deze procedures als drukmiddel ingezet kunnen worden richting docenten of onderzoekers, die zich (mogelijk onterecht) zorgen maken over de impact op hun loopbaan.

- Verhoog de vindbaarheid van bestaande instrumenten en procedures door bijvoorbeeld bestaande informatie over processen ook via een centraal punt binnen een instelling te promoten.
- Maak duidelijk welke stappen doorlopen dienen te worden bij de indiening van een klacht of melding; vertaal waar nodig de procedurele stappen naar toegankelijke taal zodat sneller duidelijk is wat een klacht of melding betekent voor de indiener en ontvanger van de klacht.

11.2 Opvolgen van meldingen en incidenten

Nadat een onderzoeker, als gevolg van het niet toepassen van zelfcensuur, te maken heeft gekregen met bedreiging en intimidatie, is het zaak te voorkomen dat dit de kans op toekomstige zelfcensuur bevordert. Hiervoor kunnen door instellingen de onderstaande stappen worden ondernomen.

Borg actieve individuele nazorg voor direct betrokkenen en omgeving: intimidatie en bedreiging kunnen een grote impact hebben op de betreffende onderzoeker. Daarnaast zien directe collega's het als voorbeeld wat hen ook zou kunnen overkomen. Daarom is het van belang nazorg te richten op zowel de betreffende onderzoeker als de directe collega's om de impact van zo'n incident te beperken.

- Nazorg kan geborgd worden via handreikingen waarin beschreven worden welke stappen er genomen dienen te worden, wie op welke moment betrokken moet worden en wie verantwoordelijkheid draagt voor dit proces.
- Heb bij de ontwikkeling van handreikingen ook oog voor de impact die zich pas op de langere termijn voor kan doen.

Spreek publiekelijk steun uit voor het wetenschappelijk proces: het is belangrijk dat instellingen, en de politiek, hun steun uitspreken wanneer zich een incident voor doet waarin medewerkers publiekelijk (verbaal) aangevallen, beledigd of geïntimideerd worden. Voor onderzoeks- en hoger onderwijsinstellingen, die dicht bij onderzoekers staan, is het van belang dat op wordt gekomen voor wetenschap dat volgens wetenschappelijke integriteitsprincipes uit is gevoerd en om uit te stralen dat diverse meningen en conclusies mogen bestaan zo lang een integer onderzoeksproces is gevolgd. Conclusies en interpretaties van onderzoeken mogen, binnen wetenschappelijke randvoorwaarden, schuren. Dit signaleert naar onderzoekers dat ze niet alleen zullen staan, mochten ze te maken krijgen met een soortgelijke situatie. Dit soort steun kan geuit worden door bijvoorbeeld:

- Als instelling op te komen voor het wetenschappelijk proces en vermijd schijn van willekeur over wie wel of niet te ondersteunen bij bedreiging.
- Binnen het hoger onderwijs en wetenschap meer nadruk leggen op het belang van steunbetuigingen voor het wetenschappelijke proces, door alle lagen van de organisatie: door bestuurders, faculteitsbestuurders, onderzoekers en docenten.
- Voor de politiek, die verder af staat van het onderzoeksproces, ligt er een rol om op te komen voor het principe van academische vrijheid. Politici en ministers zijn uiteraard vrij om een eigen oordeel te hebben of vormen over onderzoeksresultaten, maar opkomen voor het principe dat onderzoek vrij en integer uit moet kunnen worden gevoerd is een belangrijk signaal richting zowel de onderzoekssector als de bredere samenleving.

Monitor systematisch hoe zelfcensuur zich ontwikkelt in het hoger onderwijs en de wetenschap: inzicht verkrijgen naar zelfcensuur en/of academisch vrijheid is belangrijk om gerichte interventies te kunnen doen. Systematische monitoring kan hierin helpen:

- Neem hiervoor bijvoorbeeld vragen over zelfcensuur op in bestaande medewerkersmonitors zodat met zo min mogelijk extra belasting faculteiten een beeld krijgen van de mate waarin zelfcensuur voorkomt.

www.technopolis-group.com